

K.T.

Unîversîteya Artukluyî ya Mêrdînî
Enstîtuya Ziwananê Ganîyan yê Tirkîya
Şaxê Mayzanistê Ziwan û Kulturê Kurdan

Tezê Lîsansê Berzî

**DI KITABÊ MUHEMMEDE ŞÊX ENSARÎ:
“RARO RAŞT” Û “ME’LÛMATÊ DÎNÎYE”
(METN Û CIGÊRAYÎŞ)**

Bilal ZILAN

Şêwirmend

Wz. Bn. Mehmet TAYFUN

Mêrdîn 2016

K.T.
Unîversîteya Artukluyî ya Mêrdînî
Enstîtuya Ziwananê Ganîyan yê Tirkîya
Şaxê Mayzanistê Ziwan û Kulturê Kurdan

Tezê Lîsansê Berzî

**DI KITABÊ MUHEMMEDE ŞÊX ENSARÎ:
“RARO RAŞT” Û “ME‘LÛMATÊ DÎNÎYE”
(METN Û CIGÊRAYÎŞ)**

Bilal ZÎLAN
12711010

Şêwirmend
Wz. Bn. Mehmet TAYFUN

Mêrdîn 2016

TAAHHÜTNAME

TÜRKİYE’DE YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **“Di Kitabê Muhammedê Şêx Ensarî: “Raro Raşt” û “Me’lûmatê Dîniye” (Metn û Cigêrayîş)”** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kağıt ve elektronik kopyalarının Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Projemin sadece Mardin Artuklu Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Projemin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../.....

Bilal ZİLAN

KABUL VE ONAY

Bilal ZILAN tarafından hazırlanan **Di Kitabê Muhammedê Şêx Ensarî:**
“Raro Raşt” û “Me’lûmatê Dînîye” (Metn û Cigêrayîş) adındaki çalışma,
01.06.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından
Türkiyede Yaşayan Diller Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

[İ m z a]

Yrd. Doç. Dr. Nurettin BELTEKİN (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Hasan KARACAN

Öğr. Gör. Mehmet TAYFUN

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Yaşayan Diller Enstitüsü Müdürü

VATEYO VERÊN

Edebîyatê kirdkî (zazakî) serra 1899 de bi weşanîyayîşê mewlidê Ehmedê Xasî dest pêkerdo. No tarîx destpêkê edebîyatê kirdkî yê klasîkî yo zî. Dima, 1903 de Usman Esad Efendî yo Babij yewna mewlid nuseno. Kitabê *Raro Raşt û Me'lumatê Dînîye* yê Şêx Muhemmedê Şêx Ensarî 1947-1948 de nusîyayê. Hetê kronolojîkî ra, nê kitabê kirdkî yê hîrêyin û çarin ê. La bêxeyja çend kesan hayîya kesî nê kitaban ra çin bî. Hemd Homayî rê ke ê kesê hemîyetperwerî bîyê wesîleyê na xebate. Mi zî bi na xebate hewl da ke nê kitaban bida şinasnayene û tehlîl bika.

Wefatê Şêx Muhemmedî ra dima, kitabxaneyê ey ra gelek kitabî der û dor ra vila benê, la bi wesîyetê ey yew kitabo cîldkerde hetê lajê ey Mehmed Ruştu Ensarî (Arslan) ra muhafeze beno. Nê cîldî mîyan de kitabê *Raro Raşt û Me'lumatê Dînîye* estîbî. Lajê ey M. Ruştu Ensarî nê kitaban hetanî ewro muhafeze keno. Eke ey ra nêbîyêne belkî nê kitabî vindî bîyêne û ewro hayîya ma zî înan ra çin bîyêne.

Hîkayeya na xebate zî tîya ra pey dest pêkena. M. Ruştu beg embaz û dostê xo Cevad Yıldızî rê behsê nê kitaban keno. Semedo ke kitabî bi kirdkî nusîyayê, Cevad beg zî ey ra vano ke tayê embaz û dostê ma estê ke kirdkî ser o xebetîyenê, ma bidê înan wa neşr bikê. Cevad beg û pîyê mi Sıdkı Zîlan embazê yewbînan ê. Xora min û ey zî bi wasitaya pîyê mi yewbînan şinasnabi. Cevad beg, dima xebere dano pîyê mi û ey ra mesela vano. Pîyê mi zî xebere daye mi, ma heme çar ronîştî û qerar da ke no kitab biweşanîyo û bêro şinasnayene. Ma naye zî vajî ke derûdorê Cevad begî de kirdkî de eleqedar sewbîna kesî zî estbî, la o xebatanê ma ra xebardar bi û bawerîya xo pê ma arde ke ma eşkenê binê nê barî ra vejîyê.

Tebaxa 2014î de ma kitabî dijîtalîze kerdî û dima mi dest bi xebate kerd. M. Ruştu Ensarî begî heyatê pîyê xo bi di rîpelan nuştbi, la mi derheqê Şêx Muhemmedî de di rey ey de roportajî kerdî û mi vengê ey qeyd kerd. Reyna bi wasitaya ey, ma şîy telebeyê Şêx Muhemmedî, Şêx Eyubî het. Ma Şêx Eyubî de hem roportaj kerd hem zî kitab pê da wendene.

Wexto ke mi nê karî kerdêne, yewna het ra zî mi Mêrdîn de wendişê xo yê lîsansê berzî dewam kerdêne. Mi verê mewzûyê xebata xo weçînabi. La wexto ke mi nê kitabana ser o dest bi xebate kerd, mi waşt ke ez babeta tezê xo bibedilna û hinî na çarçewa de înan ser o bixebetîya. Mi musadeyê M. Ruştu Ensarî û Cevad Yıldız began waşt û ê bi sebir hetanî ewro vindetî. Seba ke bîyê wesîleyê na xebate û bi sebr pabeyê qedênayîşê na xebate vindetê, ez înan rê yew bi yew teşekur kena.

Ez prosesê na xebate de bawkalê xo Mela Ehmed Zilanî ra musayo ke Şêx Muhammed di serî dewa ma de, keyê bawkalê pîlî (pîyê bawkalê mi) de mendo û yew kitabê xo zî dîyarîyê bawkalê mi kerdo. Ez nê tewafuqî ra kêfweş bîya ke ewro tornê ê bawkalî bîyo wesîleyê na xebate. Seba melumatdayîşî ez ey rê teşekur kena.

Mamosta Mehemed Malmîsanijî destpêk ra nat semedê na xebate mi rê şewirmendî kerde, xebata mi zaf bidîqet wende û bi rastkerdişan û peşnîyazan rayîr mi nawit, ez ey rê zaf sipas kena. Şewirmendê min ê verênî Mamosta Kadri Yıldırımî vurnayîşê babeta tezî de hetkarîya mi kerde, ez ey rê zî sipas kena.

Prosesê na xebate de ardimê zaf mamostayan û embazan bi. Mamosta Roşan Lezgînî xebata mi wende, hem pêşnîyazê xo vatî û hem zî hetê rastnuştişî ra hetê mi kerd. Mamosta Ahmed Kirkanî hem seba beşê hîrêyine bitaybetî huneranê edebî de zaf hetê mi kerd, hem zî mi şekilê tezê eyê lîsansê berzî ra îstîfade kerd. Mi seba beşê yewinî xebatanê mamosta Abdurrahman Adakî ra zaf îstîfade kerd û ey peydakerdişê nê çimeyan de hetê mi kerd. Mamosta Nureddîn Beltekînî bi pêşnîyazanê xo rayîr mi nawit. Ez nê mamostayanê erjayeyan rê sipas keno. Seba temînkardişê tayê çimeyan, ez mamosta Remezan Pertev, Yusuf Baluken û wendekaranê lîsansê berzî yê Artukluyî ra Mehmed Yergin û Veysel Yıldızhanî rê zî sipas kena.

Ez wazena may û pîyê xo rê teşekur bika ke înan no ziwano delal musnayo mi. Ê prosesê na xebate de zî hertim mi het bîy, keda înan nêna vatene. Ez xanima xo rê zî zaf sipas keno ke aye semedo ke ez xebata xo tamam bika, tim ez teşwîq kerda û hetanî ke destê aye ra ame bi sebir hetkarîya mi kerde.

Bîlal ZÎLAN

Dîyarbekir, 19.02.2016

KILMÎYE

Na xebate kitabanê *Raro Raşt* û *Me'lûmatê Dînîye* yê Muhemmedê Şêx Ensarî ser o ya. Nê eserê menzûmî serra 1947-1948 de nusîyayê. *Raro Raşt* derheqê eqîde de, *Me'lûmatê Dînîye* zî derheqê fiqhî de nusîyayo. Hetê kronolojîkî ra, kirdkî (zazakî) de kitabê hîrêyin ê; la wareyanê xo de kitabê yewin ê ke bi kirdkî nusîyayê. Nê kitabî hetanî ewro tena destnuştêyan de, bi hawayêko mehdûd mendê, cora bêxeyja çend kesan xebera kesî înan ra çin bî. Bi na xebate reya verêne nê kitabî dîyenê şînasnayene û ser o tehlîlo edebî virazîyeno.

Na xebate çar beşan ra yena pê. Beşê yewinî de; kurdî de û ziwananê bînan de eseranê eqaîd û fiqhîyanê menzûman ra behs beno. Beşê dîyinî de heyatê Muhemmedê Şêx Ensarî ra behs beno û eserê ey dîyenê şînasnayene. Beşê hîrêyinî de hetê şekilî û huneranê edebî ra metnê kitaban tehlîl beno. Beşê çarinî de zî metnê kitaban bi ûsulê tenqîdî transkrîbe bîyê.

Kilîçekuyî

eqaîdname, Muhemmedê Şêx Ensarî, *Raro Raşt*, *Melûmatê Dînîye*, kirdkî, kirmanckî, zazakî

ÖZET

Bu çalışma Muhammedê Şêx Ensarî'nin *Raro Raşt* ve *Me'lûmatê Dînîye* kitapları üzerinedir. Bu manzum eserler 1947-1948 yılında yazılmıştır. *Raro Raşt* (Doğru Yol) akide ile ilgili, *Me'lûmatê Dînîye* (Dini Bilgiler) de fıkıh hakkında yazılmıştır. Kronolojik açıdan Zazacada üçüncü ve dördüncü kitaptırlar; fakat kendi alanlarında Zazaca olarak yazılmış ilk kitaplardır. Bu kitaplar bugüne kadar sadece el yazmalarıyla sınırlı kalmıştı, bu sebeple birkaç kişi dışında kimsenin söz konusu eserlerin varlığından haberi yoktu. Bu çalışmayla bu kitaplar ilk defa tanıtılmakta ve tahlil edilmektedir.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Kürtçe ve diğer dillerde manzum akaid ve fıkıh eserleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, Muhammedê Şêx Ensarî'nin hayatı hakkında bilgi verilip eserleri tanıtılmaktadır. Üçüncü bölümde, şekil ve edebi sanatlar yönünden kitapların metni tahlil edilmektedir. Dördüncü bölümde ise metinler tenkit metoduyla transkribe edilmiştir.

Anahtar Sözcükler

akaidname, Muhammedê Şêx Ensarî, *Raro Raşt*, *Melûmatê Dînîye*, Zazaca, Kırmanca, Kırdece

ABSTRACT

This thesis thematises the books *Raro Raşt* and *Me lûmatê Dînîye* written by Muhemmedê Seikh Ensarî. These poetic works were written in 1947-1948; *Raro Raşt* (True Path) relates to “aqide” (faith/belief), while *Me lûmatê Dînîye* (Religious Information) concerns “fiqh” (jurisprudence of Islam). Chronologically, they are the third and fourth books which have ever been written in Zazaki Kurdish. Regarding the subject, however, they are the first of their kind in Zazaki. Hitherto, there were only manuscripts, as such unknown to the public. In this thesis, however, it is the first time these books are introduced and a literary analysis is made on them.

This thesis consists of four main parts. The first part concerns “aqide” and “fiqh” for Kurdish as well as for other languages. In the second part, Muhemmedê Seikh Ensarî’s life and his books are introduced. In the third part, the book is analysed in terms of formal and literary arts. In the fourth chapter, the texts are transcribed and reviewed.

Key Words

akaidname, Muhemmedê Seikh Ensarî, *Raro Raşt*, *Malûmatê Dînîye*, zazaki, kirmanjki, kirdki

TEDEYÎ

VATEYO VERÊN.....	IV
TEDEYÎ.....	IX
LÎSTEYA ŞEKILAN, TABLOYAN, GRAFÎKAN Û ÎLAWEYAN	XIII
KILMNUŞTEYÎ.....	XIV
DESTPÊK.....	1
BEŞO YEWIN.....	4
ESERÊ EQAÎD Û FİQHÎ YÊ MENZÛMÎ	4
1. EQAÎD Û ÎLMÊ EQAÎDÎ	4
1.1. EQAÎD.....	4
1.2. ÎLMÊ EQAÎDÎ Û KELAM	5
1.3. MEZHEBÊ ÎTÎQADÎ.....	7
1.4. KITABÊ EQAÎDÎ.....	8
2. EQAÎDNAMEYÊ MENZÛMÎ.....	8
2.1. HETÊ EDEBÎ RA EQAÎDNAMEYÊ MENZÛMÎ	8
2.2. ZIWANANÊ BÎNAN DE EQAÎDNAMEYÊ MENZÛMÎ	9
2.2.1. Eqaîdnameyê Erebkî	9
2.2.1.1. el-Emalî	10
2.2.1.2. el-Eqîdetu'ş-Şeybanîyye	10
2.2.1.3. el-Qesîdetu'n-Nûnîyye.....	11
2.2.1.4. el-Qesîdetu'n-Nûnîyye (Cewâhîru'l-Eqâid)	11
2.2.1.5. Cewheretu't-Tewhîd	11
2.2.1.6. Eqaîdu'n-Nesefî (Açarnayîşo Menzûm)	12
2.2.1.7. Buşra'l-Îbad fî 'Îlmî'l-Î' tîqad.....	12
2.2.2. Eqaîdnameyê Fariskî.....	13
2.2.3. Eqaîdnameyê Tirkî	14
2.2.3.1. Zubdetu'l-Eqâid.....	14
2.2.3.2. Lamîyye-î Kelamîyye.....	14
2.2.3.3. Manzûme-i Akâid.....	15
2.2.3.4. Terceme-i Fıkh-ı Ekber	15
2.2.3.5. Terceme-i Akâid-i Nûnîyye.....	15
2.2.3.6. Nazmu'l-Lealî	16
2.2.3.7. Manzûme-i Eqâid	16

2.3. KURDKÎ DE EQAÎDNAMEYÊ MENZÛMÎ	17
2.3.1. Eqâidnameyê Kurmanckî	17
2.3.1.1. Eqîdeya Îmanê	19
2.3.1.2. Nehcu'l-Enâm	20
2.3.1.3. Eqîdeya Îmanê (Heyderî)	22
2.3.1.4. Sirru'l-Mehşer	22
2.3.2. Eqâidnameyê Kirdkî.....	23
2.3.2.1. Raro Raşt	24
2.3.2.2. Eqîdey Îman-Eqîdey Îslam.....	24
2.3.2.3. Eqîdetu'l-Îmanî	26
2.3.2.4. Seruven-i Mahşeri	27
3. FIIHÎ U ÎLMÊ FIIHÎ.....	28
3.1. MEZHEBÊ FIIHÎ.....	29
3.2. KITABÊ FIIHÎ	30
4. ESERÊ FIIHÎ YÊ MENZÛMÎ	31
4.1. HETÊ EDEBÎ RA ESERÊ FIIHÎ YÊ MENZÛMÎ	31
4.2. ZIWANANÊ BÎNAN DE ESERÊ FIIHÎ YÊ MENZÛMÎ	32
4.2.1. Erebkî de Menzûmeyê Fiihî	32
4.2.2. Tirkî de Menzûmeyê Fiihî.....	33
4.2.3. Fariskî de Menzûmeyê Fiihî.....	34
4.3. KURDKÎ DE ESERÊ FIIHÎ YÊ MENZÛMÎ	35
4.3.1. Kurmanckî de Menzûmeyê Fiihî.....	35
4.3.2. Kirdkî de Menzûmeyê Fiihî	36
4.3.2.1. Me'lumatê Dînîye.....	36
4.3.2.2. Qesîdeya “Şeştî Ferzî”	36
BEŞO DÎYIN	39
ŞÊX MUHEMMEDE ŞÊX ENSARÎ U KITABÊ EY.....	39
1. HEYATÊ ŞÊX MUHEMMEDE ŞÊX ENSARÎ (1879-1976).....	39
1.1. BİYAYÎŞÊ EY	39
1.2. NAMEYÊ EY.....	39
1.3. NESEBÊ KEYEYÊ EY	40
1.4. PERWERDEYÊ EY	41
1.5. MAMURÎYA EY	42
1.6. MELAYÎYA EY	43
1.7. TAYÊ XUSUSÎYETÊ EYÊ ŞEXSÎ.....	44
1.8. ZEWAJÊ EY	44
1.9. WEFATÊ EY	45
2. ESERÊ EY	46

2.1. RARO RAŞT	46
2.2. ME‘LUMATÊ DÎNÎYE	46
2.3. QESÎDE	46
2.4. KITABÊ FERAÎZÎ.....	48
3. KITABÊ EY: RARO RAŞT Û ME‘LUMATÊ DÎNÎYE	48
3.1. DERHEQÊ KITABAN DE MELUMATO PÊROYÎ.....	48
3.2. TARÎXÊ NUŞTIŞÊ KITABAN	49
3.3. SEBEBÊ NUŞTIŞÎ	50
3.4. ZIWANÊ RARO RAŞT Û ME‘LUMATÊ DÎNÎYÊYÎ	51
3.5. WEZN Û HÛMARA BEYTAN.....	53
3.6. MUHTEWA Û BEŞÊ KITABAN	53
3.6.1. Babetê Raro Raştî.....	53
3.6.1.1. Destpêk.....	54
3.6.1.2. Babetê Kitabî.....	54
3.6.1.3. Xatîme	60
3.6.2. Babetê Me‘lumatê Dîniye	61
3.6.2.1. Destpêk.....	61
3.6.2.2. Babetê Kitabî.....	61
3.6.2.3. Peynî.....	65
3.6.3. Muqayeseyê Raro Raştî û Nehcu‘l-Enamî.....	66
BEŞO HÎRÊYIN	68
HETÊ ŞEKILÎ Û HUNERÎ RA ETUDÊ KITABAN.....	68
1. ŞEKIL, PEYME Û QAFÎYE.....	68
1.1. ŞEKILÊ NEZMÎ	68
1.2. WEZN (PEYME).....	70
1.2.1. Weznê Erûzî.....	70
1.2.2. Weznê Metnan	71
1.2.3. Wesl.....	72
1.2.4. Îmale.....	72
1.2.5. Zîhaf.....	73
1.2.6. Qesr (Texfif).....	73
1.3. QAFÎYÊYÊ METNAN.....	74
1.3.1. Qafiyeya Mucerrede.....	74
1.3.2. Qafiyeya Murekkebe.....	75
1.3.2.1. Qafiyeya Murdefe.....	75
1.3.2.2. Qafiyeya Muqeyyede	76
1.3.2.3. Qafiyeya Muessese.....	76
1.4. REDÎF.....	77
1.4.1. Redîfê ke suffiksî ra virazîyayê.....	77
1.4.2. Redîfê ke çeku yan zî komçekuyan ra virazîyayê.....	78

1.4.3. Redifê ke hem çeku hem zî suffiksian ra virazîyayê.....	79
1.5. BEYTÊ KE PÊ TEKRARAN NUSÎYAYÊ	80
2. HUNERÊ EDEBÎ	81
2.1. HUNERÊ MECAZÎ	82
2.1.1. Teşbîh.....	82
2.1.2. Îstîfare.....	83
2.1.3. Mecazê Mursel	83
2.2. HUNERÊ MANAYÎ	84
2.2.1. Tenasub	84
2.2.2. Leff û Neşr	85
2.2.3. Husnê Te'îl.....	86
2.2.4. Sêhrê Helal	86
2.2.5. Mubalexe.....	88
2.2.6. Tezad	88
2.2.7. Tekrîr.....	89
2.2.8. Nîda	90
2.2.9. Îstîfham	91
2.2.10. Îltîfat	92
2.2.11. Telmîh	93
2.2.12. Îqtîbas.....	94
2.2.13. Tensîq.....	94
2.3. HUNERÊ VATEYAN	96
2.3.1. Cînas.....	96
2.3.2. Îştîqaq.....	97
2.3.3. Tersî'	98
BEŞO ÇARIN.....	99
METNÊ RARO RAŞT Ê ME' LÛMATÊ DÎNÎYAYÊ	99
1. AMADEKERDIŞÊ METNÎ.....	99
1.1. NUSXAYA KİTABAN.....	99
1.2. METNÊ BITENQÎDÎ DE METODÊ XEBATE.....	100
1.3. ALFABEYA TRANSKRÎPSİYONÎ	103
3. METNÊ KİTABAN (BI TENQÎD).....	104
3.1. RARO RAŞT	104
3.2. ME' LÛMATÊ DÎNÎYE	142
3.3. FîHRÎST.....	160
PEYNÎ	163
ÇIMEYÎ	165
ÎLAWAYÎ	172

LÎSTEYA ŞEKILAN, TABLOYAN, GRAFÎKAN Û ÎLAWEYAN

Şekil 1: Neseb û keyeyê Şêx Muhammedê Şêx Ensarîyî (tena lajî)	45
Tablo 1: Hetê şekilî ra muqayeseyê heme hîrê kitabên	66
Tablo 2: <i>Nehcu'l-Enamî</i> reyde muqayeseyê beşanê <i>Raro Raştî</i>	67
Tablo 3: Behrê muteqaribî	70
Tablo 4: Herfê transkrîpsiyonî yê ke ma xebitnayî	103
Grafîk 1: <i>Raro Raşt</i> û <i>Me'lumatê Dînîyeyî</i> de nîsbetê hunerê mecazî	84
Grafîk 2: Hunerê nîda yê ke ameyê şuxulnayene û hûmara înan	91
Grafîk 3: <i>Raro Raşt</i> û <i>Me'lumatê Dînîyeyî</i> de nîsbetê hunerê manayîyan	95
Grafîk 4: <i>Raro Raşt</i> û <i>Me'lumatê Dînîyeyî</i> de tewirê cînasan û hûmara înan	97
Grafîk 5: <i>Raro Raşt</i> û <i>Me'lumatê Dînîyeyî</i> de nîsbetê hunerê vateyan	98
Îlawe 1: Qesîdeya Şêx Muhammedê Şêx Ensarîyî (Bi Kurmanckî)	172
Îlawe 2: Qapaxê (rîpelê unwanê) “ <i>Raro Raştî</i> ”î	174
Îlawe 3: Rîpelê destpêkî yê “ <i>Raro Raştî</i> ”î	175
Îlawe 4: Rîpelê pancêsin yê “ <i>Raro Raştî</i> ”î	176
Îlawe 5: Rîpelê peyên yê “ <i>Raro Raştî</i> ”î	177
Îlawe 6: Destpêkê kitabê <i>Me'lumatê Dînîyeyî</i>	178
Îlawe 7: Rîpelê 71. yê <i>Me'lumatê Dînîyeyî</i>	179
Îlawe 8: Rîpelê peyên yê <i>Me'lumatê Dînîyeyî</i>	180
Îlawe 9: Fîhrîstê “ <i>Raro Raştî</i> ”î ra	181
Îlawe 10: Rîpelê dîyin yê qesîdeya Şêx Muhammedê Şêx Ensarîyî	182
Îlawe 11: Cizdanê Nufusî yê Muhammedê Şêx Ensarîyî ra rîpelêk	183
Îlawe 12: Fotografê Muhammedê Şêx Ensarîyî yo ke cizdanê nufusî ey ser o yo ..	184
Îlawe 13: Resimê Muhammedê Şêx Ensarîyî yo ke fotografê ey ver o virazîyayo	184

KILMNUŞTEYÎ

Amd.	Amadekar
b.	biewnî
c.	cîld
çc	çimeyo corên
çnv	çimeyo ke nameyê xo vêreno
DİA	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi</i>
ec	esero corên
Ed.	Edîtor
env	esero ke nameyê xo vêreno
H.	Hicrî
h.	hûmare
H.z.	Hezretî
İSAM	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
krm.	kurmanckî
M.	Mîladî
m.	tarixê mergî
mc	meqaleya corêne
MD	<i>Me'lumatê Dînîye</i>
mnv	meqaleya ke nameyê xo vîyareno
NE	<i>Nehcu'l-Enam</i>
r.	rîpel
RR	<i>Raro Raşt</i>
rr.	rîpel ra rîpel
ss.	seserre
tb.	tarîxê bîyayîşî
Td.	Tadayox
TDK	Türk Dil Kurumu
Trs.	Transkrîbekerdox
TTK	Türk Tarih Kurumu
ûêb	û ê bînan
ûsn	û sey nînan
UÜİFD	<i>Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
Wz. Bn.	Wezîfedarê Banderîye
zh	zafhûmar

DESTPÊK

Edebîyatê kirdkî (zazakî) yê nuşteki bi edebîyatê klasîkî dest pêkerdo. No edebîyat edebîyatêko dînî yo zî. Serra 1899î de Dîyarbekir de bi neşrbîyayîşê *Mewlidê Kirdî (Mewlîdu'n-Nebîyyî'l-Qureyşîyyî)* yê Ehmedê Xasîyî kirdkî game eşte warê edebîyatê nuşteki. Gama dîyine, 1903 de bi nuştîşê mewlidê Usman Esad Efendî yê Babijî erzîyaye. No mewlid 1933 de hetê Celadet Bedirxanî ra Şam de neşr bi. Gama hîrêyine, 1947-1948 de bi *Raro Raşt û Me'lûmatê Dînîyeyî* yê Şêx Muhemmedê Şêx Ensarîyî erzîyaye. La çî heyf ke bêxeyja çend kesan hayîya kesî na gama hîrêyine ra çin bî. Semedo ke nê di kitabê peyênî neşr nêbîbî, wendoxî nêşîyabî înan ra îstîfade bikîn. Bi na xebate ma hewl da ke rêç û herinda na game bellî bikê.

Amanc

Na xebate de ma nê her di kitaban ser o xebitîyayî: *Raro Raşt û Me'lûmatê Dînîye*. Nê kitabê menzûmî hetê Şêx Muhemmedê Şêx Ensarî ra serranê 1947-1948 de nusîyayê. Nusxaya ke ma ser o xebate kerde, bi destnuşteyê nuştoxî ya. Yanî nusxaya eslî ya. Yewna nusxaya îstînsaxî zî esta la ma nêşka peyda bikî.

Raro Raşt û Me'lûmatê Dînîye pîya cîldkerde bî. Numrekerdişê rîpelan zî pêdima dewam kerdinî. Kitabî, hem hetê şekilî ra hem zî hetê mewzûyî ra nêzdîyê yewbînan ê. Her di kitabî zî bi ûsulê edebîyatê klasîkî nusîyayê û îlmanê dînî ser o yê. *Raro Raşt* warê eqîde de, *Me'lûmatê Dînîye* zî derheqê fiqihî de yo. *Me'lûmatê Dînîye* de, semedê tayê babetan referans dîyeno kitabê *Raro Raştî*. No het ra kitabî yewbînan tamam kenê. Cora ma zî her di kitabî pîya daxilê xebata tezê xo kerdî.

Nê kitaban ser o verê xebate nêbîya. Seba ke kitabî bi hawayêko mehdûd destnuşteyan de mendîbî, lîteratur de behsê înan qet nêbibî. Ma bi na xebate waşt ke hem nê kitaban pa bi nuştoxê înan bidê şinasnayene hem zî metnê eslî yê kitaban tedqîq bikê, tenqîdê metnî reyde metnî transkrîbe bikê û dima hetê edebî ra nê metnan tehlîl bikê.

Metodoloji

Na xebata tezî, bêxeyja destpêk û encamî çar beşan ra rayena. Her beş zî mîyanê xo de dabeş beno. **Beşo yewin** derheqê tradîsyonê eqaîdnameyanê menzûman û menzûmeyanê fiqhî de yo. No beş çar qisimî yo. Qisimê yewinî de termînoloji û tarîxçeyê îlmê eqaîdî û mezhebanê îtîqadîyan ra behs bîyo. Qisimê dîyinî de hetê edebî ra eqaîdnameyanê menzûman ra behs bîyo, dima ziwananê bînan de û kurdî de tradîsyonê nê edebîyatî nimûneyan reyde dîyayo şinasnayene. Tîya de bitaybetî hewl dîyayo ke kurmanckî û kirdkî de no war de çiqas eserî estê tesbît bibê. Eserê ke kirdkî nusîyayê heme dîyayî şinasnayene. Qisimê hîrêyin û çarinî de zî bi eynî metodî îlmê fiqhî û menzûmeyanê fiqhî ser o ameyo vindetene.

Beşê dîyinî de heyatê Şêx Muhemmedê Şêx Ensariyî û eserê ey dîyayê şinasnayene. No beş zî hîrê qisimî yo. Qisimo yewin, bîyayîş ra hetanî wefatê ey heyatê Şêx Muhemmedî ra behs beno û neseb û keyeyê ey tablo reyde dîyeno şinasnayene. Qisimê dîyin de eseranê ey ra behs beno. Nê qisimî de yew qesîdeya eya kurmanckî zî dîyena naskerdene. Qisimê hîrêyinî de zî derg û dila kitabanê ey *Raro Raşt* û *Me lûmatê Dînîyeyî* ra behs beno. Hem derheqê kitaban û ziwana û uslûbê înan de melumato pêroyî dîyeno, hem zî muhtewa û beşê kitaban cîya-cîya tedqîq û analîz benê. Semedo ke *Raro Raştî* ser o tesîrê *Nehcu'l-Enamî* esto, analîzê *Raro Raştî* de ca dîyayo muqayeseyê nê kitabî û *Nehcu'l-Enamî* Mela Xelîlê Sêrtî zî.

Beşê hîrêyinî de hetê şekilî û hunerî ra tehlîlê metnî bîyo. No beş zî di qisimî yo. Qisimo yewinî de şekilê nezmî, wezn û qafîyeya metnî nimûneyan reyde tehlîl bîyê. Qisimo dîyin de zî ca dîyayo huneranê edebîyan. Tîya de hetê huneranê edebî ra tehlîlê metnî virazîyayo, her yew hunerê edebî bi çend nimûneyan îzah bîyo û metn de kamcîn beyte de hunerê edebî esto nişan dîyayo. Herçiqas ke nê tewir metnanê dîdaktîkan de mana goreyê vateyî hîna aver bibo û ci ra hunerê edebî zaf nêpawîyê zî, metnan de gelek hunerê edebî tesbît bîyê.

Beşê çarinî de transkrîpsiyonê metnî ca gêno. Di qisimî yo. Qisimê yewinî de metodolojiyê amadekerdişî û teşkilê metnê transkrîbekerdeyî ra behs bîyo. Qisimê dîyinî de bi ûsulê tenqîdî ca dîyayo metnê transkrîbekerdeyî. Metodê amadekerdişê metnê bitenqîdî, destpêkê nê beşî de biteferuat îzah bîyê.

Na xebate de hetê rastnuştişî ra krîterê Grûba Xebate ya Vateyî esas gêrîyayî. Na grûbe 1996 ra nat standardîzasyonê kirdkî (zazakî) ser o şuxulîyena û no war de bi kovar û kitabanê xo pratîk de zî gelek mesafe girewto. Hewl dîyayo ke xebata tezî bi zîwanêkê nêzdîyê standardî binusîyo. Transkrîpsîyonê metnan de zî tena sey “pîya-cîya nuştene”, “bi herfa girde-qije dest pêkerdene” ûsn hetê tayê qaîdeyanê îmla ra no rayîr taqîb bi.

Çimeyî

Na xebate de çimeyê ke ma ci ra îstîfade kerdî di tewir ê: Yê nuşteki û yê fekkî. **Çimeyê nuşteki** zafê xo bi tirkî, kurmanckî, kirdkî û çend hebî zî bi erebkî bî. Zafaneyê çimeyan bi herfanê latînkî, la qismêk zî bi herfanê erebkî bî. Zafaneyê nê çimeyan kitab, meqale û teblîxanê sempozyuman ra rayenê. Qismêkê înan zî xebatê lîsansê berzî û doktora yê. Ma çimeyanê înternetî ra zî gelek îstîfade kerd. Hem hetê hesabkerdişê tarîxê hicrî ra, hem zî resayîşê tayê metnan ra faydeyê xo bi.

Beşê çarinî netede, seba heme beşanê bînan ma Ansîklopedîya Îslamî ya Weqfa Dîyanetî ra gelek îstîfade kerd. Semedo ke mewzûyê xebata ma edebîyatê dînî de eleqedar bi, faydeyê nê çimeyî zaf resa ma. Qisimê eqaîdnameyanê tirkî de ma tezê lîsansê berzî yê Songül Karaca ra û xebata doktora ya Ali İhsan Akçayî ra fayde dî. Qisimê kurmanckî de seba eqaîdnameyan û menzûmêyanê fîqihî ma tewr zaf kitab, meqale û teblîxanê Abdurrahman Adakî ra îstîfade kerd. Qisimo hîrêyin de semedê tehlîlê şekilî û huneranê edebîyan, ma kitabanê M. A. Yekta Saraçî û Cem Dilçinî ra zaf fayde dî. Ma sewbîna çimeyanê nuştekiyan ra îstîfade kerd ke ma cênotan û qisimê çimeyan de nawitî.

Seba heyatê Şêx Muhemmedî û seba wendiş û telefuzê metnan ma **çimeyanê fekkîyan** ra îstîfade kerd. Ma Mehmed Ruştu Arslan (Ensarî) û Mela Eyubî de roportajê dergî kerdî û ma vengê înan qeyd kerd. M. Ruştu Ensarî, lajê Şêx Muhemmedî yo. Ey hem nê kitabî day ma ke ma ser o bixebetîyê, hem zî derheqê heyatê pîyê xo de gelek melumatî day ma. Mela Eyub, hem dewij hem zî feqîyê Şêx Muhemmedî bi. Ey ma rê metn zî wend. Ma Mela Ahmed Zîlan û Mela Mehmedê Nêribî (Demîrbaş) de zî qisey kerd û ma nê qiseykerdişan ra notî girewtî.

BEŞO YEWIN

ESERÊ EQAÎD Û FIQHÎ YÊ MENZÛMÎ

1. EQAÎD Û ÎLMÊ EQAÎDÎ

1.1. Eqaîd

Eqîde bi erebkî kokê “eqd” (عقد) ra yeno. “Eqd” manaya “girêdayîş, bestîş, bend”î de yo.¹ Eqîde, sey “çîyo ke merdimî xo pê girêdayo, çîyo ke merdimî pê bawer kerdo” terîf bîyo. Çekuya “îtîqad”î zî eynî kok ra yena û manaya “çîyêk ra girêdîyayene, zerrî ra bawer kerdene û qebul kerdene” dana.² Lîteraturê dînî de eqîde û îtîqad manaya “bawerîye, îman”î de ameyê gurênayene³, yanî hetê dînî ra çîyê ke merdim ganî bawerîya xo pê bîyaro bi “eqîde” û “îtîqad”î name bîyê. Eqaîd zafhûmarîya çekuya “eqîde”, îtîqadat zî zafhûmarîya “îtîqadî” yo. Dînê îslamî de çîyê ke bawerkerdiş bi înan ferz o, esasê îmanî, qaîde û hukmê bingeyênî yê dînê îslamî heme bi eqaîd û îtîqadat îfade bîyê.⁴

Eqîdeyê îslamî de çimeyo sereke Quran o, dima zî “sunet” yan zî bi îfadeyêko bîn hedîsê Hz. Muhemmedî yê. Nê her di çimeyanê bingeyênan de eqîdeyê îslamî bi hawayêko zelal îzah bîyê. Goreyê naye, hîrê beşê bingeyênî yê eqaîdê îslamî estê: Ulûhîyet, nubûwet û axret.⁵ Eqîdeyê bînî, yanî bawerî bi melekan, kitabana, qeza û qeder, qîyamet, cenet û cehenemî ûsn heme nê hîrê esasan ra beste yê. Derheqê esasanê eqaîdî de gelek ayet û hedîsî estê. Mavajî, derheqê bawerî bi Ellahî, bi pêxemeberan, kitabana û melekanê Ellahî ardene de sey Beqera 2/177 û Nîsa 4/136, Quran de gelek ayetî estê. Reyna, mavajî Sehîhê Bûxarî de, semedê îman û qederî beşê xususî estê.

¹ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2012, r. 24.

² Ahmet Saim Kılavuz, “Akaid”, **DİA**, c. 2, Ankara 1989, r. 212.

³ Bekir Topaloğlu & Hayreddin Karaman, **Arapça-Türkçe Yeni Kamus**, Nesil Yayınları, İstanbul 1991, r. 276.

⁴ İSAM, **İlmihal**, c. 1, Ankara 2008, r. 67.

⁵ Kılavuz, *mnv*, r. 213.

Esasê ke eqîdeyê îslamî anê meydan semedo ke bi delîlanê qetîyan sabît ê, goreyê wext û cayî yan zî goreyê şexsî û komelî nêvurîyenê. Eqîde, tecezzî û parçebîyayîş zî qebul nêkena; yanî hemîne ra bawerkerdiş ferz o, nêbeno ke musulman tayêne qebul biko û tayêne nêko.

Goreyê îslamî, bawerî û dînanê verênan ra êyê ke esasê înan wehy o, eqîdeyê înan heme eynî yo û esasê nê eqîdeyî zî tewhîd o. Labelê wextî reyde na bawerîye de tayê çiyî tehrîf bîyê. Bawerîya yahudî û xirîstîyanîya nikayine û îslamî mîyan de bawerîya Homayî, bawerîya pêxamberîye (nubûwet) û bawerîya axretî muşterek a.⁶

1.2. Îlmê Eqâidî û Kalam

Îlmo ke esas û qaîdeyanê eqâidî ra û meseleyanê îtîqadî ra behs keno ci ra “îlmê eqâidî” yan zî “kelam” vajîyeno. Labelê hetê ûsulî ra, mabênê îlmê eqâidî û kelamî de tayê ferqî estê. Eqâid de, tena esasê bawerîye ser o yeno vindetene labelê kelam pa bi înan heme kaînatî ra xo rê malzeme weçînenê. Eqâid bi hawayêko kilmek behsê bawerîye keno û nêkeweno mîyanê munaqeseyan û teferuatanê çîyanê qijan labelê kelam de munaqeseyê dergî û teferuatê meseleyanê qijan estê û nê munaqeseyan de fikrê çîyayî zî neql benê.⁷

Mewzûyanê eqâidî de, ruknê îmanî cayêko bingeypên û hîra gênê. Nê bi metnê “amentû” formule bîyê. Goreyê îslamî ganî merdim bawerîya xo bi Ellahî û pêxemeberan, kitabân û melekânê Ellahî bîyaro; roja axretî û qederî ra bawer biko; reyna bawer biko ke xeyr û şerr Homay ra yo û mergî dima ganîbîyayîş zî heq o.⁸ Formulekerdişo winasî reya verêne kitabê Ebû Henîfeyî *Fiqhu'l-Ekber* de vîyareno. Metnê “amentû”yê Ebû Henîfeyî de, bêxeyja şertanê corênan vajîyeno ke, ganî merdim bawer biko ke hesab û mîzan, cenet û cehenem heme rast ê.⁹ Nê şertê peyênî kitabânê eqâid û îlmîhalan de zafane mîyanê bawerîya axretî de ca gênê û heme bi nê şeş şertan xulasa benê: Bawerîya bi Ellahî, bawerîya bi melekân, bawerîya bi kitabân, bawerîya bi pêxamberan, bawerîya bi axretî û bawerîya bi qederî.¹⁰

⁶ Kılavuz, mnv, r. 213.

⁷ Kadri Yıldırım, *Eqîdeya Îmanê/Înanç Risalesi*, Weşanxaneyê Avesta, İstanbul 2008, r. 60.

⁸ İSAM, env, r. 81.

⁹ Ebu Hanife, “El-Fiqhu'l-Ekber”, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, Td. Mustafa Öz, İstanbul 1981, r. 66.

¹⁰ Halil Günenç, *Büyük Şafii İlmihali*, İlim Yayınları, İstanbul 1988, r. 10.

Zemanî reyde ruknanê amentûyî de têkildar gelek mewzûyê eqaîdî nê hîrê kategorîyan de tesnîf bîyê:

1) Îlahîyyat: Mewzûyê ke Homayî de têkildar ê, mavajî meseleyê sey yewîya Homayî (tewhîd), sifetê Homayî, qeza û qeder, xelqbîyayîşê karê însanan, cuzê îxtîyarî ûsn na kategorî de tedqîq bîyê.

2) Nubûwwat: Mewzûyê ke mueseleya pêxamberîye de têkildar ê; mavajî meseleyê sey wehyî, sifetê pêxamberan, mucîze, kitabê ke pêxamberan rê erşawîyayê û bawerkerdiş bi înan, pêxamero tewr peyên bîyayîşê Hz. Muhemmedî ûsn na kategorî de tedqîq benê.

3) Sem'îyyat: Mewzûyanê ke bi çîman nêameyê dîyayîş labelê bi wehy û hedîsanê pêxamberî zanîyenê ra "sem'îyyat" vajîyayo. Meseleyê sey axret, heşr, mîzan, pers û ezabê qebre, munker û nekîr, Pirdê Siratî, bîyayîşê cenet û cehenemî, ru'yetullah, melekî, cinî ûsn na kategorî de yê.

Tayê hetan ra meseleyê îmamî (xîlafet) zî mîyanê meseleyanê eqaîdî de sey kategorîya çarine munaqeşe bîyo.¹¹

Îlmê eqaîdî, bi hawayêko sîstematîk badê çar xelîfeyan vejîyayo meydan. Labelê bingeyê ey badê wefatê Hz. Muhemmedî ra dest pêkeno. Wexto ke pêxamber weş bi, çîyo ke persîyayêne cewabê ey dîyayêne, coka munaqeşeyî çin bî. Labelê badê wefatê pêxamberî, verê meseleyê weçînayîşê xelîfeyî, dima kişîyayîşê xelîfeyan û herbê sehabeyan û peynî de destpêkerdişê seltenetê emewîyan de têkildar, sey "guneyo pîl û îmanî ser o tesîrê ey", "qeder û qeza, cuzê îxtîyarî" û "mexlûqbîyayîş yan zî mexlûqnêbîyayîşê Qurani" tayê meseleyê eqaîdî munaqeşe bîyê. Hema ê wextan ra sey xewarîc (xaricî), murcîye, qederîye, şîa û dima zî sey mutezîle tayê firqe û mezhebî vejîyayî. Labelê nê mezhebî hetê alimanê sunîyan ra sey firqeyê bîd'etî name bîyê û vera înan, seba cewabdayîşî, tayê rîsaleyî û kitabî neşr bîyê. Inahawa mîyanê sunîyan de bingeyê îlmê eqaîdî, peynîya seserra 7. de ronîyayo. Dewreyê rewênî de, tewr zaf meseleyê "qeder"î ser o munaqeşe bîyêne. Hz. Elî hem xaricîyan de hem zî terefdaranê qederîye de munaqeşe kerdo. Hesenê Besrî, padîşayê Emewîyan Ebdulmelikî rê derheqê qederî de rîsaleyêk erşawito.¹²

¹¹ Yıldırım, env, r. 60-62.

¹² Kılavuz, mnv, r. 214.

Îlmê eqaîdî de, gamê muhîmî destpêkê seserra 8. ra dima erzîyayê. Mîyanê îmamanê mezhebanê sunîyan ra reya verêne Ebû Henîfe (m. 767), bi panc kitabanê xo meseleyanê eqaîdî ser o vindeto. Ebû Henîfe, kitabanê xo *el-'Alîm we'l-mute'ellîm, el-Fiqhu'l-ebsat, el-Fiqhu'l-ekber, er-Rîsale û el-Wesîyye* de, behsê zafê meseleyanê eqaîdî keno labelê mîyanê babetan de yew tertîb çin o.¹³ Terzê nê kitaban zafane şekilê pers û cewabî de yo. Nê kitabî, semedo ke cewabê mezheb û firqeyanê bînan bidîyo nusîyayê. Îmam Şafîî (m. 820) zî derheqê tayê meseleyanê eqaîdî de di kitabî nuştê. Înan ra teber, aliman ra sey Ehmed bîn Henbel û Teberî; muheddîsan ra sey Buxarî û Ebû Dawudî tayê kesan derheqê eqaîdî de rîsaleyî nuştî. Nê dewrî de eserê ke nusîyayî zafane semedê cewabdayîşê “firqeyanê bîd'etî” û pawitişê eqîdeyê ehlê sunetî nusîyayê.¹⁴ Ma eşkenê vajî ke xebatê ne dewrî, bitaybetî xebatê faqîhan û îmamanê mezheban dima bîyo bingeyê mezhebanê îtîqadîyan.

1.3. Mezhebê Îtîqadî

Seserra 10. de, îlmê eqaîdî de, bi nameyê eşarîye û maturîdîye di mezhebê sunîyan vejîyayî ke hema zî zafaneyê musulmanan îtîqad de peyrewê nê mezheban ê. Bi nê mezheban, îlmê eqaîdî hinî reng û ûsulê kalamî girewto.¹⁵ Selefîye zî eqaîd de sey mezhebêk vejîyayo la nêkewto warê kalamî û qasê ê bînan vila nêbîyo.

Mezhebê eşarîye, hetê Ebû Hesen el-Eş'arî (m. 936) ra ronîyayo. Eş'arî, Besra de ameyo dinya û Bexdad de merdo. Nê mezheban ra tewr vilabîyaye, no yo. Kesê ke emel de şafîî û malikî yê, zafaneyê înan îtîqad de eşarî yê.¹⁶ Reyna, kesê ke emel de henbelî yê, qismêkê înan eşarî yê la qismêko pîl zî selefî yê. Mezhebê eşarîye, medreseyanê Nîzamîye de ameyo wendene û rew vila bîyo.

Mezhebê maturîdîye, hetê Ebû Mensûrê Maturîdî (m. 944) ra ronîyayo. Maturîdî, Semerqend ra yo. Kesê ke emel de henefî yê zafaneyê înan îtîqad de maturîdî yê. Maturîdîye, seba ke merkezê xîlafetî ra dûrî de vejîyaya, erey vila bîya.¹⁷ Wextê Usmanîyan de qismen medreseyan de ameya wendene û vila bîya.

¹³ Kılavuz, mc, r. 214.

¹⁴ Kılavuz, mc, r. 214.

¹⁵ Kılavuz, mc, r. 214.

¹⁶ İrfan Abdülhamid, “Eş'arî, Ebü'l-Hasan”, *DİA*, c. 11, Ankara 1995, r. 444.

¹⁷ Şükrü Özen, “Mâtürîdî”, *DİA*, c. 28, Ankara 2003, r. 147.

1.4. Kitabê Eqâidî

Warê eqâid û kelimî de vejîyayîşê mezheban ra dima, nê wareyî de gelek kitabê eqâid û kelimî telîf biyê. Zafê kitabê eqâidî yê ke nê dewrî ra dima nusîyayî, reng û huwîyetê kelimî girewto labelê reyna zî kitabê ke esasê neqlî ser o nusîyayê zî gelek ê. Mavajî, *el-İbaneyê Eş'arî*, *el-'Eqîdeyê Ebu'l-Leys es-Semerqendî*, *el-'Eqîdetû'n-Nîzamîyyeyê Cuveynî*, *'Eqâidê Nesefî* (m. 1142), *'Eqîdetu'l-'ewamê İbnu'l-'Erebî* (m. 1240), *'Eqâidu'l-'adûdîyyeyê İcî* (m. 1355), çar kitabê eqâidî yê Senûsî (m. 1490) eserê ke goreyê mezhebê sunîyan û bi terzê eqâidî nusîyayî ra qismêk ê.

Lîteraturê îslamî de eqâid cayêko muhîm gêno. Hem bi kitabanê xususîyan hem zî mîyanê kitabanê dînîyan de, mavajî mîyanê kitabanê hedîsan de cayêko taybet dîyayo meseleyanê eqâidî. Kitabanê tesewûfî de zî mewzûyê eqâidî ca girewto. No war de, *İhya'û 'Ulûmî'd-dînê Xezalî* (m. 1111), *Fusûsu'l-hîkemê İbnu'l-'Erebî û Mektûbatê İmam Rebbanî* (m. 1624), nimûneyê tewr namdar ê.¹⁸ Eqâidnameyê ke bitaybetî seba cinîyan nusîyayê zî estê. Mavajî, *el-İnsaf fî ma Yecîbû İ'tîqaduhû we la Yecûzu'l-Cehlû Bihî* yê Beqillanî (m. 1013), *el-'Eqîdetu'l-burhanîyye* yê Selalicî (m. 1197), *el-Mufîde* yê Senûsî (m. 1490), *Eqîdetu Ehli'l-İman* yê Ebdulqadir el-Fasî (m. 1680), bitaybetî semedê cinîyan nusîyayê.¹⁹

Dima, eqâidî ser o bi erebkî, tirkî û kurdkî gelek eserê menzûmî zî vejîyayê ke ma do na xebata xo de înan binê yewna sernuşteyî de tedqîq bikê.

2. EQAÏDNAMEYÊ MENZÛMÎ

2.1. Hetê Edebî ra Eqâidnameyê Menzûmî

Semedo ke xebata perwerdeyî de ardimê ezberî bikê, qismêkê kitaban yan zî mewzûyê eqâidî yê ke verê mensûr nusîyayê, dima tadîyayê halê menzûmî yan zî nê kitab û mewzûyî bi xo, bi hawayê telîfî, menzûm nusîyayê. Nê eqâidnameyan de, esasê bawerîya îslamî ra bi hawayêko menzûm behs beno. Mewzûyê eqâidnameyan, bi hawayêko pêroyî sey îlahîyyat (tewhîd, sifetê Homayî ûsn), nubûwwat

¹⁸ Kılavuz, mnv, r. 215.

¹⁹ Ahmet Çelik, "İnanç Eğitimi Açısından Mağrib'te Kadınlara Yönelik Yazılan Akîde Eserleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, h. 43, Erzurum 2015, rr. 442-446.

(pêxamberîye, wehyî ûsn) û sem'îyyatî (axret, heşr ûsn) hîrê beşan de tesnîf benê. Dima, eserê ke tena yew babeta eqaîdî ser o, mavajî sey menzûmeyê heşrî, rîsaleyê qederî, esmaê husna, mîracnameyî ûsn ke bi nezm nusîyayî zî vejîyayî meydan. Nê zî binbeşê eqaîdnameyan hesibîyênê.²⁰

Mewzûyanê xebata ma ra kitabê *Raro Raşî* dekeweno qismê **eqaîdnameyanê menzûman**. *Raro Raşî* ra qismê peyênî de, di beşî derheqê adabê nimajî û werdişî de yê labelê no zîrar nêdano xususîyetê eyê eqaîdnameyî. Bitaybetî eqaîdnameyê ke sey kitabî telîf biyê, zafaneyê înan de nê tewir mewzûyî zî estê.

Eqaîdnameyî, mîyanê **edebîyatê dînî** de cayêko muhîm gêne. Hetê terzî ra dîdaktîk ê. Nê eserî, zafane bi weznê erûz û bi şekilê mesnewî nusîyayê. Eqaîdnameyanê kurdkî de, tewr zaf behrê muteqaribî yo meqsûr (nesalim) ameyo gurênayene ke qalibê “fe'ûlun fe'ûlun fe'ûlun fe'ûl” de yo. Eqaîdnameyanê tirkî de, tewr zaf qalibê “mefa'îlun mefa'îlun mefa'îlun fa'îlun” ameyo gurênayene.²¹

Nê wareyî de, tewr verê bi erebkî, dima bi fariskî, tirkî û kurdkî eserî nusîyayê. Edebîyatê kurdkî de zî verê bi kurmanckî dima bi kirdkî nê tewir eserî nusîyayê. Hetê eqaîdnameyan ra edebîyatê kurmanckî de nimûneya verêne *Eqîdeya Îmanê* ya Ehmedê Xanî ya, kirdkî de nimûneya verêne *Raro Raşt* yê Şêx Muhemmedê Şêx Ensarî yo.

2.2. Ziwananê Bînan de Eqaîdnameyê Menzûmî

2.2.1. Eqaîdnameyê Erebkî

Dewrê klasîkî de, perwerdeyê medreseyan de, ûsulê “ezber”î cayêko muhîm girewtênê, cora semedo ke ezberkerdişê înan asan o şîrê dîdaktîkî nusîyayî.²² Bi nê hawayî tradîsyonê eqaîdnameyan û fiqhnameyan bi erebkî dest pêkerdo û dima înan ra tayê açarnîyayê ziwananê bînan ser. Qaso ke zanîyeno, reya verêne hetê Eban bîn

²⁰ Ali İhsan Akçay, **Türk Edebiyatında Manzum Akaidnameler: İnceleme Metin** (Tezê Doktora yo çapnêbiyaye, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bursa 2011, r. 100.

²¹ Songül Karaca, **Kadızaade Mehmed Efendi, Manzûme-i Akâid**, (Tezê Lîsansê Berzî yo çapnêbiyaye, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı), Rize 2012, r. 5.

²² Kadri Yıldırım, “Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, **UÜİFD**, c. 18, h. 1, Bursa 2009, r. 179.

Ebdulhemîd el-Lahikî (m. 815) ra derheqê roje û zekatî de bi erebkî menzûmeyêk nusîyaya.²³

Warê eqâidnameyan de bi erebkî gelek eserî estê, tena mîyanê ereban de ney, mîyanê miletanê bînan ra zî gelek kesan bi erebkî eqâidnameyê menzûmî nuştê. Mavajî, Mela Xelîlê Sertî (m. 1843) kitabê xo yo meşhûr *Nehcu'l-Enam* hem bi kurmanckî hem bi erebkî cîya-cîya nuştê. Mela Ehmedê Xasî (m. 1951) yo ke bi mewlidê xo yê kirdkî (zazakî) namdar o, bi nameyê *Buşra'l-Îbad fî 'Îlmî'l-Îtîqad* bi erebkî eqâidnameyêko menzûm nuştê. Reyna, *Eqîdetu'l-Îman û Cevheretu'l-Îman* yê Şêx Muhemmed Hazînî (m. 1892), Menzûmeya Kelamî yê Şêx Xatabî û *Eqîdetu'l-Mu'mîn es-Sedîde* yê Mela Bedreddînî ma şênê sey nimûne vajî.²⁴

Eqâidnameyê erebkî zaf ê²⁵, la ma cêr ra sey nimûne tena çend eseran danê şinasnayene.

2.2.1.1. el-Emalî

Qesîdeya *el-Emalî*, hetê Ebu'l-Hesen Sîraceddîn Elî bîn Usman el-Ûşî ra (m. 1179), goreyê mezhebê maturîdî, serra 1174î de nusîyaya. Semedo ke beyta verêne bi misraya “Yeçûlu'l-'ebdû fî bed'u'l-**emalî**” dest pêkena²⁶, cora bi nameyê *el-emalî* meşhûr bîya. Semedo ke peynîya beytan tim bi herfa “lam”î qedîyeno aye ra *Qesîdetu'l-Lamîyye fî't-Tewhîd* zî vajîyayo.²⁷ Qesîdeyêka kilmek a, pêro pîya 67 beytî ya. Labelê semedo ke meseleyê îtîqadî weş xulasa kerdê, ser o gelek şerh û açarnayîşî virazîyayê û medreseyan de ameya wendene.

2.2.1.2. el-Eqîdetu's-Şeybanîyye

Eqâidnameyo menzûm *el-Eqîdetu's-Şeybanîyye* bi destê Ebû Muhemmed Yûnus bîn Yûsuf eş-Şeybanî (m. 1222) nusîyayo. Hewtay û new beytî yo. Şeybanî, şêxanê terîqetê qadirî ra yew bi û nê eserê xo de, bitaybetî babeta ru'yetullahî bi

²³ Akçay, env, r. 6.

²⁴ Abdurrahman Adak, **Siirt ve Şirnak Şairleri**, Mêrdîn 2002, r. 39-40.

²⁵ Semedê listeya eqâidnameyanê erebkî b. Akçay, çc, r. 6.

²⁶ Elî el-Qarî, **Şerhil Emali**, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul (bêtarîx), r. 46.

²⁷ M. Sait Özerverli, “el-Emâlî”, **DİA**, c. 11, Ankara1995, r. 73.

şiroveyê tesewûfî nušta. Hîna zaf goreyê mezhebê şafî nusîyayo û mîyanê şafîyan de vila bîyo. Kesanê ke no eqâidname şerh kerdo heme şafî bîyê.²⁸

2.2.1.3. el-Qesîdetu'n-Nûnîyye

El-Qesîdetu'n-Nûnîyye bi destê Îbn Qayyîm el-Cewzîyye (m. 1350), goreyê îtîqadê selefîyye nusîyaya. Nameyê xo yo tam *el-Kafîyetu's-şafîyye fî'l-întîşar li'l-Firquetî'n-nacîyye* yo la seba ke beytê aye bi herfa “nûn”î qedîyenê, bi nameyê *en-Nûnîyye* namdar bîya. Bi behrê kamilî yê weznê erûzî nusîyaya, 5949 beytî ya.²⁹

Îbn Qeyyîm, telebeyê Îbn Teymîyye bi û fikrê mamostayê xo kitabane xo de mudafea kerdê. Bi na menzûmeya derge zî waşto ke bawerîya selefîyye mîyanê şarî de vila bibo. Qesîde de zaf tekrarı estê û hîna zaf şekilê reddîyeyê fikranê bînan de ya. Derheqê na qesîde de gelek reddîye û şerhî nusîyayê.

2.2.1.4. el-Qesîdetu'n-Nûnîyye (Cewâhîru'l-Eqâid)

Cewâhîru'l-Eqâid yan zî bi nameyê xo yê meşhûrî *el-Qesîdetu'n-Nûnîyye*, bi destê Xizir Beg bîn Celaleddînî (m. 1459) nusîyaya.³⁰ Semedo ke peynîya beytanê aye bi herfa “nûn”î qedîyena, na qesîde ra “*el-Qesîdetu'n-Nûnîyye*” vajîyayo. Na qesîde ser o bi erebkî û tirkî gelek şerhî nusîyayê. Xizir Begî, wextê Fatîh Sultan Mehmedî de Îstanbul de qazîyye kerda.³¹

2.2.1.5. Cewheretu't-Tewhîd

Eqâidnameyê *Cewheretu't-Tewhîdî* bi destê Burhaneddîn Îbrahîm bîn Îbrahîm el-Leqanî (m. 1041/1631) nusîyayo³². No eser goreyê mezhebê eşarî, mewzûyanê eqâidî ser o, şekilê mesnewî de nusîyayo û 144 beytî yo. Goreyo ke vajîyeno, na menzûme yew şewe de nusîyaya.³³ Nê eserî ser o gelek xebatî bîyê û hema zî gelek medreseyan de yeno wendene.

²⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “el-Akîdetü's-Şeybânîyye”, **DİA**, c. 2, Ankara 1989, r. 258.

²⁹ M. Sait Özervarlı, “el-Kasîdetü'n-Nûnîyye”, **DİA**, c. 24, Ankara 2001, r. 570.

³⁰ M. Said Yazıcıoğlu, “el-Kasîdetü'n-Nûnîyye”, **DİA**, c. 24, Ankara 2001, r. 571.

³¹ Hayreddin Karaman, **İslam Hukuk Tarihi**, İz Yayıncılık, İstanbul 2001, r. 277.

³² Burhaneddîn Îbrahîm bîn Îbrahîm el-Leqanî, **Metnu Cewheretu't-Tewhîd**, Darusselam, Qahîre, 2004, r. 1.

³³ Emrullah Yüksel, “Cevheretü't-Tevhid”, **DİA**, c. 7, Ankara 1993, r. 457.

No eqâidname bi besmele, hemdele û salweleyî dest pêkeno, dima bi kilmekî sebebê nuşîşê eserî ra behs beno û mewzûyê eslî yê menzûme nusîyêno. Mîyanê babetan de sernuşteyê xususî çin ê. Mewzûyê xo, şertê îslamî, şertê îmanî, sifetê Homayî, qeza û qeder, mebhesê fezîletan ûsn, mewzûyê îtîqadî yê. Nê eserî de tayê fikrê mutezîleyî û felsefî zî rexne benê. Menzûme reyna bi selat û selam qedîyena.

2.2.1.6. Eqâidu'n-Nesefî (Açarnayîşo Menzûm)

Eqâid'un-Nesefî, bi destê Ebû Hesf Necmeddîn Umer bîn Muhemmed en-Nesefî (m. 1142) nusîyayo. Açarnîyayo gelek ziwanan û ser o gelek şerhî nusîyayî. Eserêko mensûr o labelê hetê Tacîzade Se'dî Çelebî û Damadzade Ebûbekirî (m. 1789) ra cîya-cîya bi erebkî nezm bîyo, yanî tadîyayo halê menzûmî ser.³⁴

2.2.1.7. Buşra'l-Îbad fî 'Îlmî'l-Îtîqad

Buşra'l-Îbad fî 'Îlmî'l-Îtîqad, serra 1324 H (1906-1907 M) de hetê Mela Ehmedê Xasî ra nusîyaya. Manaya aye “Îlmê bawerîye (îtîqad) de mizgînîya bendeyan (ebdan)” o. Eqâidnameyêko menzûm o, bi şekilê qesîde nusîyayo û 145 beytî yo. Xasî, na qesîdeya xo goreyê îtîqadê mezhebê eşarî, bi ziwanê erebkî nuşta. Peynîya qesîdeya xo de (beyta 143.) îşaretê naye keno:

*Ma zekernahû 'itiqadu'l-eş'erî
Şeyxî ehli's-sunetî xeyrî'l-ûxer*³⁵

Ehmedê Xasî, na qesîde de, sey îman, sifetê Homayî, qeder, ru'yetullah, ezabê qebre, hewza Kewserî, mîrac, mehdî, decal gelek meseleyanê eqâidî ra behs keno. Hetê îtîqadî ra, qesîde de nê fikrî bale ancenê: Kêmîbîyayîş û zêdebîyayîşê îmanî mumkin o, îman goreyê emelî zêdîyeno zî kemîyeno zî. Ru'yetullah yanî Homa vînayîşê qulî axret de mumkin o. Ezabê qebre esto. Mî'racê Hz. Muhemmedî hem bi ruh hem zî bi cesed bîyo. Nêzdîyê qîyamete, Mehdî zuhûr keno û decal vejîyeno, dima Hz. Îsa zî yeno war. Tewr başê eshaban, goreyê rêze Ebûbekir, Umer, Usman û Elî yê. Ehlê Beytî rê hurmet lazim o. Luqman û Zulqerneyn pêxamber nîyê; labelê Uzeyr û Xizir pêxamber ê. Xizir û Îlyas, sey Îdrîs û Îsayî hema zî ganî yê.

³⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “el-Akaidü'n-Nesefî”, **DİA**, Ankara 1989, c. 2, r. 218.

³⁵ Ehmedê Xasî, **Buşra'l-Îbad fî 'Îlmî'l-Îtîqad**, qisimo yewin, Mektebetu'l-Îslamîyye, Dîyarbekir 1982, r. 11.

Xasî, na qesîdeya xo ser o, serra 1351 (1933) de bi nameyê *Kitabu't-Tesdîd bi Şerhî Muxteserî't-Tewhîd*, bi erebkî şerhêko mensûr zî nuştî.³⁶ Yanî Xasî reyna bi xo xebata xo ser o xebetîyayo. Hetanî nika na menzûme ser o sewbîna xebatêk nêbîya, şerhêk nênusîyayo û xebatanê derheqê eqaîdnameyan de naye ra behs nêbîyo.

Yewna menzûmeya Ehmedê Xasî hetê Zeynelabidîn Amîdî ra bi nameyê *Menzûmetun Qed Cemî'e Fiha Esmâillahî'l-Husna li Mela Ehmed el-Xasî* weşanîyaya. Na menzûme bi şekilê qesîde nusîyaya û 33 beytî ya. Menzûme, derheqê “esmaê husna” de ya; neway û new hebî nameyê Homayî tede hûmarîyenê. Nê tewir eserî zî tayê hetan ra binbeşê eqaîdnameyan hesibîyênê.

Ehmedê Xasî (1867-1951), dewa Hezanî ya Licê ra yo. Serra 1910î de Camîya Pîle ya Dîyarbekirî de muderrîsî kerda, 1918 de zî bîyo muftîyê Licê.³⁷ Xasî, edebîyatê kirdkî de şexsîyetêko muhîm o. Kitabê ey *Mewlîdu'n-Nebîyyî'l-Qureyşîyyî* (*Mewlidê Kirdî*) ke serra 1899 de çap bîyo, kirdkî de kitabo tewr verên o³⁸, cora o zî nuştîto tewr verên yê kirdkî hesibîyêno.

2.2.2. Eqaîdnameyê Fariskî

Çimeyan de, ma rastê behsê nê di eqaîdnameyanê fariskî amey:

- *Îtîqadname* yê Molla Camî (m. 1492) ke 225 beytî yo. Tercumeyê tirkî zî bîyo.³⁹
- *Necmê Zebrekan* ke tercumeyê fariskî yê *el-Emalî* yo. Labelê çarnayoxê ey belî nîyo.⁴⁰

Tayê çimeyan de, qismê eqaîdnameyanê fariskîyan de ca dîyayo nameyê *Nehcu'l-Enamê Mela Xelîlê Sêrtî zî*. Semedo ke tayê kitabê kurdî rewna ra kitabxaneyanê Tirkîya de sey fariskî qeyd bîyê, na xeletî bîya, yanî *Nehcu'l-Enam* sey kitabê fariskî hesab bîyo.

³⁶ Roşan Lezgîn, “Derheqê Xasî û Eseranê Ey de”, *Şewçîla*, h. 12, İstanbul 2014, r. 29.

³⁷ Ali Sarıkoyuncu, *Millî Mücadelede Din Adamları*, c. 2, DİB, Ankara 2007, r. 210.

³⁸ b. Ehmedê Xasî, *Mewlidê Kirdî*, Amd. û Trs. Roşan Lezgîn, Nûbihar, İstanbul 2013, r. 4.

³⁹ Akçay, env, r. 11.

⁴⁰ Akçay, env, r. 11.

2.2.3. Eqâidnameyê Tirkî

Bi tirkî nuştişê eqâidnameyanê menzûman seserra 14. ra dest pêkeno. Nê eqâidnameyanê menzûman ra qismêk tercume, qismêk zî telîf ê. Qismê tercumeyî zafane erebkî ra açarnîyayê. Eqâidnameyê tirkî yê ke erebkî ra açarnîyayê, çimeyê xo *el-Fiqhu'l-ekber* û *el-Wesîyye* yê Ebû Henîfe; Qesîdeya *el-Emalî* ya Êşî; *el-Qesîdetu'n-Nûnîyye* ya Xizir Begî yê.

No war de xebatêka xususî hetê Ali İhsan Akçayî ra sey tezê doktora bîya ke tede 14 eqâidnameyê menzûmî dîyayê şinasnayene.⁴¹ Songül Karaca zî tezê xo yê lîsansê berzî de 22 eqâidnameyê menzûmî yê bi tirkî dayê şinasnayene labelê qismêkê înan kewenê mîyanê ilmîhalanê menzûman.⁴² Ma do tîya de bi çend nimûneyan eqâidnameyanê tirkî bidê şinasnayene.

2.2.3.1. Zubdetu'l-Eqâid

Tercumeyê *Îtîqadname* yê Molla Camî yo. Serra 979 (1571) de Duhanîzade Welî fariskî ra çarnayo tirkî ser.⁴³ *Zubdetu'l-Eqâid* zî sey *Îtîqadnameyî* bi şekilê mesnewî û bi behrê xefîfî yê weznê erûzî *fe'ilatun mefâ'ilun fe'ilun* nusîyayo û 395 beytî yo. Nînan ra 225 beytî tercumeyê *Îtîqadnameyî* yê.⁴⁴

2.2.3.2. Lamîyye-î Kelamîyye

Tercumeyê *el-Emalî* yê Êşî ya. Hetê Şeyxulîslam Xoca Seadeddîn Efendî (m. 1599) ra, bi waştişê Sultan Muradê hîrêyinî, erebkî ra bi hawayêko menzûm açarnîyaya tirkî ser.⁴⁵ Pêro 67 beytî ya. Çarnayoxî tercume de qafîye û weznê metnê orjînalî pawito. Weznê erûzî de, bi qalibê *mefâ'ilun mefâ'ilun fe'ûlun* yê behrê hezecî nusîyayo.⁴⁶

⁴¹ b. Ali İhsan Akçay, **Türk Edebiyatında Manzum Akaidnameler: İnceleme Metin** (Tezê Doktora yo çapnêbiyaye, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bursa 2011, rr. 15-94.

⁴² b. Songül Karaca, **Kadızađe Mehmed Efendi, Manzûme-i Akâid**, (Tezê Lîsansê Berzî yo çapnêbiyaye, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı), Rize 2012, rr. 9-16.

⁴³ Karaca, env, r. 11.

⁴⁴ Akçay, env, r. 61.

⁴⁵ Karaca, env, r. 11.

⁴⁶ Akçay, env, r. 35.

2.2.3.3. Manzûme-i Akâid

Hetê Qadîzade Mehmed Efendî ra serra 1628 de nusîyayo, derheqê eqâidî de eserêko menzûm o. Gelek nusxayê ey estê, goreyê pêveronayîşê înan, 1528 beytê ey estê.⁴⁷ Bi şekilê mesnewî nusîyayo. Weznê erûzî de bi qalibê *mefa 'ilun mefa 'ilun fa 'ulun* yê behrê hezecî nusîyayo. Hetê Songül Karaca ra sey tezê lîsansê berzî amade bîyo.

Qadîzade Mehmed Efendî seserra 17ine de bi nameyê hereketê Qadîzadeyan şinasîyeno. Bitaybetî vera “bîd'etan” de mucadele kerdo û vera tesewufî vejîyayo. Labelê eseranê xo de tesewufî keno di cayî û tesewufê munasibê şerîetî, baş vînenê.⁴⁸

2.2.3.4. Terceme-i Fıkh-ı Ekber

Kitabê *el-Fıqhu'l-ekber* yê Ebû Henîfeyî hetê 'Alemî ra bi hawayêko menzûm açarnîyayo tirkî ser. Kitabê Ebû Henîfe mensûr o la açarnayîşê kitabî menzûm o. Bi şekilê qesîde û bi qalibê *fe 'ilatun fe 'ilatun fe 'ilatun fe 'ilun* yê behrê remelî yê weznê erûzî terceme bîyo. Na qesîde 98 beytî ya.⁴⁹ Tarîxê îstînsaxê tayê nê nusxayan teqabulê serranê 1643 û 1741 yê mîladî kenê, cora texmîn beno ke nê tarîxan ra ver nusîyayo.

2.2.3.5. Terceme-i Akâid-i Nûnîyye

Qesîdeya *Nûnîyye (Cewâhîru'l-Eqâid)* ya Xizir Begî ke bi erebkî nusîyaya, serra 1767 de bi hawayêko menzûm açarnîyaya tirkî ser. Labelê nameyê çarnayoxî nêzanîyeno. Pêro 217 beytî ya. Bi şekilê qesîde, weznê erûzî de, bi qalibê *mefa 'ilun mefa 'ilun mefa 'ilun* yê behrê hezecî nusîyaya.⁵⁰ Sey qesîdeya Xizir Begî na qesîde zî bi herfa nûn qedîyena. Beytê verênî yê na qesîde wina yê:

“Ferîdi ‘asrınıñ fâzıl Hızır Beg
Ola anıñ maqamı bāğ-ı Rıdvan

⁴⁷ Karaca, env, r. 11.

⁴⁸ Karaca, env, r. 84.

⁴⁹ Mehmet Güler, “‘Alemî/‘Alimî’ nin Manzûm Fıkhı'l-Ekber Tercümesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 8, h. 39, 2015, r. 130.
http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt8/sayi39_pdf/1dil_edebiyat/guler_mehmet.pdf (resayîş: 26.12.2015)

⁵⁰ Akçay, env, r. 55.

‘Ağa’idde dimiş bir hoş kaşîde
İçirmiş halka cām-ı āb-ı hayvān

Olunmuş çün ‘Arabca nazm-ı terkīb
O kuhl-i tūtiyā-yı ‘ayn-ı a‘yān

Ben itdim tercüme Türkîye anı
Ki ola mübtedîye fehmi āsān”⁵¹

2.2.3.6. Nazmu’l-Lealî

Hetê Îshaq bîn Hasan ez-Zencanî ra nusîyayo, derheqê eqâidî de eserêko menzûm o. Muellif bi nameyanê “Toqadî” yan zî “Toqatlı İshak Zencanî” zî şinasîyeno û mexlesê ci Rizaî yo. ⁵² 1688 de nusîyayo, 327 beytî yo. Bi şekilê mesnewî, weznê erûzî de, bi qalibê *mefa ‘ilun, mefa ‘ilun, fe ‘ulun* yê behrê hezecî nusîyayo. ⁵³ Hîrê heb şerhê ey tesbît bîyê.

2.2.3.7. Manzûme-i Eqâid

No eqâidnameyo menzûm, hetê Qadî Huseyîn Ispartawî (tb. 1666) ra serra 1731 de ⁵⁴ bi şekilê mesnewî û weznê erûzî de, bi qalibê *mefa ‘ilun mefa ‘ilun fe ‘ulun* (behrê hezecî) nusîyayo. Sernuşteyê beşan bi erebkî yê. Destpêkê menzûme wina yo:

“Senâ vü hamd u şükr olsun Hudāya
Anîñ in‘āmı lutfi bî-nihāye

Sıfâtıyla ezelde oldı mevşûf
Murād itdi ola qalblerde ma‘rûf”⁵⁵

⁵¹ Akçay, env, r. 56.

⁵² İshak Zencânî, **Akâid Risaleleri XIII - Akaid Manzumesi (Türkçe Manzum)**, Amd. Ali Nar, bêtariş. bêca, r. 1-31.

https://ia902604.us.archive.org/31/items/367_ishak.zencani_akaid.manzumesi/367_ishak.zencani_akaid.manzumesi.pdf (resayış: 16.01.2016)

⁵³ Akçay, env, r. 84.

⁵⁴ Serap Ekşioğlu, “Manzûme-i Akâid ve İmla Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Turkish Studies**, h. 8/9, Ankara 2013, r. 1359.

⁵⁵ Serap Ekşioğlu, **Kadı Hüseyin Ispartavî, Manzûme-i Akâid (Tenkitli Metin-Dil İncelemesi-Gramatikal Dizin)**, (Tezê Lîsansê Berzî yo Çapnêbîyaye, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı), Rize 2012, r. 153.

2.3. Kurdkî de Eqâidnameyê Menzûmî

Hem kurmanckî de hem zî kirdkî de eqâidnameyê menzûmî nusîyayê. Ma eşkenê vajê ke tradîsyonê eqâidnameyanê kurdkî, bi *Eqîdeya Îmanê* ya Ehmedê Xanî dest pêkerdo⁵⁶, dima bi *Nehcu'l-Enamê* Mela Xelîlê Sêrtî û perwerdeyê medreseyan aver şîyo. Nê her di eserî zî bi kurdîya kurmanckî yê.

Tradîsyonê eqâidnameyanê kirdkî zî, eslê xo de bi tesîrê tradîsyonê kurmanckî ra yan zî bi vatişêko bîn tradîsyonê medreseyanê Kurdistanî aver şîyo. Mavajî, *Raro Raşt* ke eqîdenameyo kirdkî yo verên o, hem bi tesîrê *Nehcu'l-Enamê* kurmanckî nusîyayo hem zî mîyanê şertanê medrese de nusîyayo û hetê nuştoxî ra medrese de dîyayo wendene. *Eqîdeya Îmanê* ya Ehmedê Xanî û *Nehcu'l-Enamê* Mela Xelîlê Sêrtî semedo ke zafê medreseyan de wanîyayêne, eqâidnameyanê bînan rê bîyê nimûne. Labelê kesane ke eqâidnameyê kirdkî nuştê zafane eseranê yewbînan ra xebardar nêbî⁵⁷, tena derûdorê xo de tesîr nawito.

Ma do na xebata xo de eqâidnameyanê kurmanckî û kirdkî ser o vindê. Ma eqâidnameyanê sorankî, gorankî û lurrkî ser o cigêrayîşêko xususî nêkerd. Labelê, qaso ke yeno zanayene, Mewlewî (m. 1882) û Mehwî (m. 1906) eqâidnameyê menzûmî nuştê.⁵⁸

2.3.1. Eqâidnameyê Kurmanckî

Kurmanckî de eqâidnameyan ser o xebatê taybetî kêmi yê. Ma meqaleya Abdurrahman Adakî “Di Edebîyata Kurdî ya Klasîk de Cureyêke Edebî: Zanistên Îslamî”⁵⁹ û kitabê ey *Siirt ve Şırnak Şairleri*⁶⁰ û meqaleya Kadri Yıldırımî “Tehlîla

⁵⁶ Kadri Yıldırım, *Eqîdeya Îmanê/Înanç Risalesi*, Weşanxaneyê Avesta, İstanbul 2008, r. 43.

⁵⁷ Mesela, Mela Mehmed Demîrbaşî yê ke dima yew menzûmeyê fiqhî nuşt, muellîfê *Raro Raştî* Muhammedê Şêx Ensarî dîyo labelê eserê ey ra xebardar nêbîyo.

⁵⁸ Abdurrahman Adak, “Di Edebîyata Kurdî ya Klasîk de Cureyêke Edebî: Zanistên Îslamî”, *Nûbihar*, h. 132, İstanbul 2015, r. 7.

⁵⁹ b. Abdurrahman Adak, mc, rr. 5-9.

⁶⁰ Abdurrahman Adak, *Siirt ve Şırnak Şairleri*, Mêrdîn 2012, r. 39 û 62. Na xebate semedê wendekaranê lîsansê berzî yê Unîversîteya Artukluyî amade bîya, bi rayîrê printer û fotokopî çap bîya. Kitab de nê meqaleyê sempozyumî estê: A. Adak, “Klasik Edebiyatta Siirtli Şairler”, *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri*, Birleşik Matbaa, İzmir 2007, rr. 689-713. A. Adak, “Siirt’te Şiir ve Şair Üzerine Bazı Analiz ve Değerlendirmeler”, *İbrahim Hakki ve Siirt Uleması Sempozyumu*, Beyan Yayınları, İstanbul 2008. rr. 653-675. A. Adak, “Şırnak ve Çevresinde Yetişmiş Kürtçe Yazan Şairlere Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu (14-16 Mayıs 2010) Bildirileri*, Şırnak Üniversitesi, Şirnex 2010, rr. 827-837.

Berhemên Xanî Ji Aliyê Şêwaz û Naverok ve (Nûbehara Biçûkan û ‘Eqîdeya Îmanê)⁶¹ ra îstîfade kerd û nê 28 eqâidnameyê kurmanckî yê menzûmî tesbît kerdî:

- 1) Ehmedê Xanî (m. 1707), *Eqîdeya Îmanê*, 72 beytî.
- 2) Mela Xelîlê Sêrtî (m. 1843), *Nehcu’l-Enâm*, 271 beytî.
- 3) Şêx Ebdullahê Şemdînî (m. 1813), *Xulaseyê Eqâid*.
- 4) Şêx Ehmedê Feqîr, (m. 1832), *Menzûmeya Eqâidê*.
- 5) Şêx Muhemmed Hezîn (m. 1892), *Cewheretu’l-Îman*, 200 beytî.
- 6) Mele Nesredînê Zoqî (m. 1935), *Eqîdetu’l-Îman*, 202 beytî.
- 7) Mela Ehmedê Heyderî (m. 1937), *Eqîdeya Îmanê*, 225 beytî.
- 8) Hacî Ebdulfettahê Hezroyî (m. 1975), *Menzûme Fi’l-‘Eqaid*, 100 beytî.
- 9) Hacî Ebdulfettahê Hezroyî (m. 1975), *Tercumeya Bed’ul-Emalî*.
- 10) Mele Xalidê Zengokî (m. 1978), *Menzûmetu’l-‘Eqaid*, 633 beytî.
- 11) Şêx Hebîbê Qadî (m. 1978), *Menzûmeya ‘Eqâid*.
- 12) Şêx Sahib Varol (m. 1983), *Eqîdeya Îmanê*.
- 13) Mele Yasînê Şemê (m. 1994), *Durra Semîn*, 72 beytî.
- 14) Mele Yasînê Şemê (m. 1994), *Tuhfetu’l-Esdîqa*, 333 beytî.
- 15) Muhemmed Emînê Heyderî (m. 2003) ‘*Eqîda Îmanê*, 210 beytî.
- 16) Mele Ebdulhadiyê Comanî (m. 2004), *Eqîdetu’l-Îmân*, 176 beytî.
- 17) Mele Ebdulhadiyê Comanî (m. 2004), *Manzûme fi’Ridde*.
- 18) Mele Muhemmedê Hezanî, ‘*Eqîdetu’l-Îman*, 125 beytî.
- 19) Mele Ehmedê Delikî, ‘*Eqîdetu’l-Îman-Gulçiqîna Xort û Zarokê Kurdan*, 418 beytî.
- 20) M. Ehmedê Zinarexî, *Xulasa ‘Eqîda Muslimanê Sunnî*, 1992, 468 beytî.

Nînan ra teber, şairê ke meqaleya Abdurrahaman Adakî de vîyarenê ke eqâidnameyî nuştê la ma nêşka nameyê eseranê înan tesbît bikê, nê yê:⁶²

- 21) Evdirehîm Rehmîyê Hekkarî (m. 1958).
- 22) Şêx Mûsayê Mêrdînî (m. 1990).
- 23) Mela Mihemed Şahê Metmûrî (m. 2002).

⁶¹ Mamoste Qedrî, “Tehlîla Berhemên Xanî Ji Aliyê Şêwaz û Naverok ve (Nûbehara Biçûkan û ‘Eqîdeya Îmanê)”, **Sempozyûma Ehmedê Xanî ya Navneteweyî**, Weşanên Şaredariya Bajarê Mezin a Diyarbekirê, Diyarbekir 2008, r. 38-39.

⁶² Adak, mc, **Nûbihar**, h. 132, İstanbul 2015, r. 7.

- 24) Mela Xalidê Zengokî Badikî.
 25) Muhemmed Helîmê Xursî (nuştiş: 2003).
 26) M. Şefik Aksu (nuştiş: 2011).

Nê eserê cêrênî zî derheqê mehşerî de nusîyayî. Ê zî binbeşê eqâidnameyan ra hesibîyênê.⁶³

- 27) Feqî Reşîdê Hekkarî, *Sirru'l-Mehşer*, 556 beytî (nuştiş: 1797).
 28) Mela Yasînê Şemê (m. 1994), *Rewdu'l-Heyat* (çap: 2011).

Ma do cêr ra bi çend nimûneyan eqâidnameyanê kurmanckîyan bidê şinasnayene.

2.3.1.1. Eqîdeya Îmanê

Eqîdeya Îmanê bi destê Ehmedê Xanî (1651–1709) serra 1687 de nusîyaya. Goreyê nusxayan 70⁶⁴, 72⁶⁵ yan zî 73⁶⁶ beytî qebul bena. Bi şekilê mesnewî eqâidnameyêko menzûm o. Weznê erûzî de, bi behrê muteqaribî yê nesalimî nusîyayo ke qalibê *ey fe 'ûlun fe 'ûlun fe 'ûlun fe 'ûl* o.

Goreyê eqîdeyê mezhebê eşarî, bi hawayêko kilmek nusîyaya. Tede bi hawayêko pêroyî behsê bawerîya bi Homayî, bawerîya bi melean, bawerîya bi kitabana, bawerîya bi pêxamberana, bawerîya bi axretî û bawerîya bi qederî beno ke şeş rûknê îmanî yê.⁶⁷ Reyna nînan de eleqedar, behsê ru'yetullah, sifetê Homayî, fezîletê eshabana, ehwalê roja qîyamete û mehşerî, behsê munker-nekirî ûsn tayê meseleyanê îtîqadî ra zî behs beno.

Destpêkê *Eqîdeya Îmanê* ra di beytî wina yê:

“Li ba te muheqqeq bitin ev cewab
 Duhê gohte min hatifê bê hîcab

⁶³ Adak, mc, r. 8.

⁶⁴ b. Kadri Yıldırım, *Eqîdeya Îmanê/Înanç Risalesi*, Weşanxaneyê Avesta, İstanbul 2008, r. 359.

⁶⁵ b. Huseyn Şemrexî (Amd.), *Nehcu'l-Enam & Eqîdeya Îmanê*, Nûbihar, İstanbul 2012, r. 69

⁶⁶ b. A. v. Le Coq, *Kurdische Texte*, c. 1, Berlîn 1903, rr. 119-125.

⁶⁷ Yıldırım, ec, r. 42.

Se Ehmed sena ke bi qewlên sehîh
Li tewhîdê Barî bi lefzên fesîh”⁶⁸

Eqîdeya Îmanê bi na beyta duayî qedîyena:

“Min û cumleê ummeta Mustefa
Bibey cennetê tabî ‘ê Mustefa”⁶⁹

Ehmedê Xanî edebîyatê kurdkî de şexsîyetêko zaf pîl o. Eserê ey *Mem û Zîn û Nûbihara Biçûkan* warê xo de nimûneyê yewin ê. *Eqîdeya Îmanê* ya Ehmedê Xanî zî kurmanckî de eqaîdnameyo menzûm yo tewr verên o. Heta mîyanê eseranê dînî-edebîyan yê kurmanckî de zî nimûneya yewin a.⁷⁰ Xanî, nê eqaîdnameyê xo de tayê name û sifetê Homayî, erebkî ra tadayê kurmanckî ke xususîyetêko muhîm o. Yewna xususîyetê nê eqaîdnameyî o yo ke xo ra dima bîyo emsalê eqaîdnameyanê bînan yê kurdkî.

Mele Ehmedê Qoxî bi nameyê *Rêberê Sanî Şerha Eqîdeya Ehmedê Xanî* 1988 de *Eqîdeya Îmanê* ser o şerhêk nuşt. Zeynelabîdîn Zinarî no metn açarnayo herfanê latinkî ser û 1990 de Almanya de dayo çapkerdiş.⁷¹ Ancî, Kadîr Yıldırımî zî 2008 de *Eqîdeya Îmanê* ser o analîz û şerhêk weşanayo.⁷²

2.3.1.2. Nehcu’l-Enâm

Nehcu’l-Enâm, bi destê Mela Xelîlê Sêrtî (1754–1843) nusîyayo û 273 beytî yo. Bi şekilê mesnewî nusîyayo. Sey *Eqîdeya Xanî Nehcu’l-Enâm* zî weznê erûzî de, bi behrê muteqaribî yê nesalimî û bi qalibê *fe’ûlun fe’ûlun fe’ûlun fe’ûlun* nusîyayo.

Nehcu’l-Enamî de 22 beşî estê. Sernuşteyê beşan bi erebkî yo. Hetê mewzûyî ra di qisimî yo. Qisimo yewin derheqê eqaîdî de yo û 127 beytî yo. Qisimo dîyin derheqê tesewuf û exlaqî de yo û 146 beytî yo, la nînan ra 15 beytê peyênî qismê xatîme û dua yê. Qismê eqaîdî de, mewzûyanê sey sifetê Homayî, melekî, pêxamberî, mîrac, Homa dîyayîş, hûmara pêxamberan, tesîrê duayan, cuzê îxtîyarî,

⁶⁸ Ma goreyê “Şemrexî (Amd.), env, r. 70” transkrîbe kerd.

⁶⁹ Ma goreyê “Şemrexî (Amd.), env, r. 78” transkrîbe kerd.

⁷⁰ Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebîyata Kurdî ya Klasîk*, Nûbihar, Îstanbul 2013, r. 229.

⁷¹ Zeynelabîdîn Zinar, *Xwendina Medresê*, Pencînar, Stockholm 1993, r. 79.

⁷² b. Yıldırım, ec.

sualê qebre, qîyamet ûsn ra behs beno. Qismê tesewuf û exlaqî de zî behsê tayê mezîyetanê exlaqî, behsê wezîfeyê ezayanê însanan, adabê werdişî, xotêbestişî û nimajî beno.

Destpêkê *Nehcu'l-Enamî* wina yo:

“Tu guh dêre nutq û beyana fesîh
Ji bo ferzu ‘eynan e merdê melîh

Ku îman û îslam û sewm û selat
Li ser maldaran e hecc û zekat

Li ser te ji ferzan e ey nûrê can,
Bizanî tu erkan û şertê di van”⁷³

Nehcu'l-Enam bi na beyta dua qedîyeno:

“Efû kî îlahî bi sidq û sefa
Bibî cennetê tabi ‘ê Mustefa.”⁷⁴

Mela Xelîlê Sêrtî vîst û panc ra zafêr kitabî nuştî la zafê xo erebkî yê. Nînan ra *Nehcu'l-Enam* û *Rîsaleya Tecwîdê* û tayê şîrê xo bi kurmanckî nuştê.⁷⁵ *Nehcu'l-Enam* medreseyan de seba perwerdeyî ameyo wendene û ezberkerdene.⁷⁶ Mîyanê kurdan de, badê qedênayîşê Quranê Kerîmî hema zî wanîyeno.⁷⁷ Gelek vila bîyo û ser o şerhî nusîyayê. Ehmed Hilmîyê Qoxî, serra 1983 de bi nameyê *Rehberê Ewam Şerha Nehcu'l-Enam*⁷⁸ bi kurmanckî û Zeynelabîdîn Amîdî, bi nameyê *Şerhû Nehcu'l-Enam* bi erebkî *Nehcu'l-Enamî* ser o şerhî nuştê.⁷⁹

⁷³ Mela Xelîlê Sêrtî, **Nehcu'l-Enam**, Trs. Zeynelabîdîn Kaya, APEC, Stockholm 1988, r. 7.

⁷⁴ Sêrtî, ec, r. 36.

⁷⁵ Abdurrahman Adak, “Mela Xelîlê Sêrtî: Helbestvanê bi Mexlesa ‘Şewqî’ û Helbestên wî yên Kurdî (Kurmançî)”, **Mukaddime**, h. 1, Mêrdîn 2010, r. 148.

⁷⁶ Zeynelabîdîn Zinar, **Xwendina Medresê**, Pencînar, Stockholm 1993, r. 79.

⁷⁷ Abdulhadî Timurtaş, “Seyda Mela Xelîlê Hezanî û Nehcul Enama Kurdî”, **Nûbihar**, h. 29, İstanbul 1995, r. 21.

⁷⁸ Ehmed Hilmî el-Qoxî ed-Dîyarbekirî, **Rehberê Ewam - Şerha Nehcu'l-Enam**, İhsan Yayınları, İstanbul (bêtarîx), r. 78.

⁷⁹ Adak, env, Nûbihar, İstanbul 2013, r. 299.

Qismê yewin yê *Nehcu'l-Enamî* ra aseno ke Mela Xelîlê Sertî *Eqîdeya Îmanê* ya Xanî ra îstîfade kerdo. Tayê beytê înan manenê yewbînî.⁸⁰ Labelê eserê Sêrtî hîna hîra yo û bi sernuşteyan beş bi beş abirîyayo. *Nehcu'l-Enam* zî eqâidnameyanê ke dima nusîyayê ser o tesîr kerdo.

2.3.1.3. Eqîdeya Îmanê (Heyderî)

No eqâidname, bi destê Mela Ehmedê Heyderî (1887–1937) nusîyayo. Heme 225 beytî yo. Bi şekilê mesnewî û weznê erûzî de, bi behrê hezecî yê nesalimî nusîyayo ke qalibê ey *mefa 'ilun mefa 'ilun fe 'ulun o*.⁸¹ Tede bi hawayêko menzûm behsê şertanê îslamî û şertanê îmanî beno.

Eqîdeya Îmanê ya Heyderî bi na beyte dest pêkena:

“Ji ewwel hemdê bêhed bo Xuda bit
Selamu'l-lah li ruhê Mustefa bit”⁸²

Beyta peyêne ya Eqîdeya Îmanê zî wina ya:

“Ji bona Heyderî Ehmedê bedkar
Bixwînin fatîhek îxlasê sê car”⁸³

2.3.1.4. Sirru'l-Mehşer

Sirru'l-Mehşer bi destê Feqî Reşîdê Hekkarî peynîya dewrê mîreyîyan de nusîyayo û medreseyan de ameyo wendene.⁸⁴ Bêxeyja destpêkê kitabî, tede bi sernuşteyanê xo 23 beşî estê. Heme 556 beyt ê. Sernuşteyê beytan fariskî û erebkî yê. Heme beşî bi eynî wezn nênusîyayî la exlebê beşî goreyê behrê remelî yê nesalimî û bi qalibê *fa 'ilatun fa 'ilatun fa 'ilun (- . - - / - . - - / - . -)* nusîyayê.

Sirru'l-Mehşer, serra 1984 de bi destê Ehmed Hilmîyê Qoxî îstînsax bîyo û ser o şerhêko qijkek nusîyayo. Metnê kitabî wina dest pêkeno:

⁸⁰ Huseyn Şemrexî (Amd.), *Nehcu'l-Enam & Eqîdeya Îmanê*, Nûbihar, İstanbul 2012, r. 9

⁸¹ Önder Beyter, *Dîwana Mela Ehmedê Heyderî (Metn û Lêkolîn)*, (Tezê Lîsansê Berzî yo çapnêbîyaye, Unîversîteya Artukluyî ya Mêrdînî, Enstîtuyê Ziwananê Ganîyan yê Tirkîya, Şaxê Mayzanistê Ziwan û Kulturê Kurdan), Mêrdîn 2013, r. 28 – 29.

⁸² Beyter, çc, r. 28.

⁸³ Beyter, çc, r. 28.

⁸⁴ Adak, mnv, *Nûbihar*, h. 132, İstanbul 2015, r. 8.

“Ewwel satirek biîsmê Ellah
Behsek em bikin ji qudretîllah”⁸⁵

Sirru'l-Mehşerî de behsê qîyamete û heşrî beno. Cora eqaîdnameyan ra hesibîyeno. Bi bîsmîlah, tewhîd û pesndayîşê pêxamberî dest bi kitabî beno. Dima, derheqê merg û qebre de çend beşî estê. Dima zî bi çend beşanê dergan behsê elametê qîyamete, cehenem, şefaet, mîzan û heşrî beno. Nînan dima bi çend beşanê kilman, roja qîyamete de goreyê guneyanê xo rêzbîyayîşê des qifleyanê însanan ra behs beno. Kitab bi xatîme û dua qedîyeno. Feqî Reşîdî tarîxê kitabî, bi hawayo menzûm wina nuşto:

“Ey feqî **tarîxê benda** te tamam
Heq teala mexfîret ke fi'l-qiyam”⁸⁶

Goreyê hesabê ebcedî, eke herfê çekuya “tarîx”î esas bigîrîyo tarîxê nuştişê kitabî 1211 H. (1797 M.) beno. Labelê eke çekuyê “tarîx” (1211) û “bend” (56) pîya hesab bibê, o çax tarîxê nuştişê kitabî 1267 H. (1851 M.) beno.

2.3.2. Eqaîdnameyê Kirdkî

Kirdkî de, hetanî nê demanê peyênan, bêxeyja xebata M. Malmîsanij û Roşan Lezgînî ke *‘Eqîdetu’l-Îmanî* ya Mela Muhammedê Hezanî transkrîbe kerda û kovara *Vateyî* de weşanaya⁸⁷, eqaîdnameyan ser o xebate çin bî. La nê di serranê peyênan de, Metin Çiftçi *‘Eqîdetu’l-Îmanî* ya Mela Muhammedê Hezanî ser o tezê lîsansê berzî nuşt û meqaleyêk weşanaye.⁸⁸ Semedo ke hema na xebata ma nêqedîyaybî û xebera zaf kesan eserê Şêx Muhammedî ra çinbî, na meqale de behsê eqaîdnameyê *Raro Raşî* nêbîyo. Behsê kitabê *Seruvên-i Mahşeri* yê Alî Sîzerî zî nêbîyo ke merdim şeno nê kitabî zî eqaîdnameyan ra qebl biko. La bêxeyja nînan, eserê bînî a meqale de dîyayê şinasnayene.

⁸⁵ Feqî Reşîd, “*Sirru’l-Mehşer*”, **Rehberê Ewam - Şerha Nehcu’l-Enam**, İhsan Yayınları, İstanbul (bêtarîx), r. 80.

⁸⁶ Ma “Feqî Reşîd, ec, r. 116” ra transkrîbe kerd.

⁸⁷ b. Mela Muhammedê Hezanî, “*‘Eqîdetu’l-Îmanî*”, Trs. Malmîsanij & Roşan Lezgîn, **Vate: Kovara Kulturî**, h. 17, Stockholm 2008, rr. 28-41.

⁸⁸ b. Metin Çiftçi, “Edebîyatê Zazakî yê Klasîk de Eqîdnameyî”, **Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi**, h. 2, Çewlîg 2015, rr. 111-122.

Kirdkî de, hetanî nika çar eqâidnameyê menzûmî tesbît bîyê. Nînan ra hîrê hebî rasterast derheqê eqîde de nusîyayê. Bêxeyja nînan mewzûyê qîyamet û mehşerî de, bi hawayo menzûm, eserêko xususî nusîyayo ke ma eşkenê ney zî eqâidname bihesibnê. Kunyeyê nê eseran wina yo:

1. Şêx Muhemmedê Şêx Ensarî, *Raro Raşt*, 1947-1948, 324 beytî.
2. Mela Mehmed Elî Hunî, *Eqîdey Îman-Eqîdey Îslam*, 1970, 66 beytî.
3. Mela Muhemmedê Hezanî, *Eqîdetu 'l-Îmanî*, 1981, 144 beytî.
4. Ali Sizer, *Serüven-i Mahşeri*, 2007, 382 beytî.

Nînan ra teber yew menzûmeya Mela Mehmed Demîrbaşî (tb. 1936) esta. Meqaleya Çiftçi de herçiqas mîyanê eqâidnameyan de nîşan dîyaya zî derheqê meseleyanê fiqihî de ya, cora ma qismê menzûmeyanê fiqihî de tedqîq kerde. Bêxeyja eqâidnamayanê menzûman, bi hawayê nesrî zî derheqê eqîde de yew eser bi destê Mela Mehmedê Muradan (tb. 1952) ra bi nameyê *'Eqîda Zazakî* nusîyayo û 2005 de weşanîyayo.⁸⁹ Labelê ma do tena eseranê menzûman bidê şinasnayene.

2.3.2.1. Raro Raşt

Raro Raşt bi destê Şêx Muhemmedê Şêx Ensarî (1879–1976) serranê 1947-1948î de nusîyayo. Heme 324 beytî yo û şekilê mesnewî de yo. Sey *Eqîdeya Îmanê* ya Ehmedê Xanî û *Nehcu 'l-Enâm* yê Mela Xelilê Sêrtî, *Raro Raşt* zî weznê erûzî de bi behrê muteqaribî yê nesalimî û bi qalibê *fe 'ûlun fe 'ûlun fe 'ûlun fe 'ûl* nusîyayo. Semedo ke mewzûyê xebata ma yo, ma do beşanê bînan yê na xebata xo de biteferuat nê eserî ser o vindê.

2.3.2.2. Eqîdey Îman-Eqîdey Îslam

Eqîdey Îman-Eqîdey Îslam bi destê Mela Mehmed Elî Hunî (tb. 1930) serra 1970 de nusîyaya.⁹⁰ Heme 66 beytî ya. Bi şekilê qesîde û bi weznê heceyî nusîyaya. Na qesîde herçiqas sey beytan tenzîm bîya zî, her beyte xo mîyan de bena di cayî, şekilê çaraneyî gêna û misraya peyêne zî hertim tekrar bena. Inahawa xususîyetanê

⁸⁹ Metin Çiftçi, mc, r. 120.

⁹⁰ Mehmet Uzun, “Mela Mehmed Elî Hunî û Edebîyato Kirdkî (Zazakî)”, **Vate: Kovar Kulturî**, h. 18, İstanbul 2002, r. 65.

musemmat û murebbeaya mutekerrîfî nawnena. Sey beyte her misra 14 hece ya û qaffiyeyê aye “aa, ba, ca, da, ...” yo. Sey çaraneyî zî hewt hece ya û şekilê qaffiyeyî zî “aaaa, bbba, ccca, ddda...” yo. Destpêkê qesîde ra nimûne:

“Hey ya însan ya însan / Homay yew bîya îman

Tu biwan ‘ilm û îrfan / bizan eqîdey îman

Hemdey lisanê zazew’ / Homay xû rî mek nazew’

Homay r’ meya ambazew’ / bizan eqîdey îman”⁹¹

Mela Mehmed Elî Hunî, dewanê Paliyî ra Hunî⁹² ra yo. Edebîyatê klasîkî yê kirdkî de şairêko muhîm o. Ey qesîdeyanê muxtelîfan vêşêr *Mewlidî Peyxemberî* û *Heketey Yûsuf û Zelîxa* zî nuşta. Mewlidê ey mîyanê mewlidanê kirdkî de yê hîrêyin o. Hunî, eserê xo de ziwanêko sade û pak gurênayo. Goreyê eseranê bînan yê klasîkan tede çekuyê erebkî kêmî yê û hetê uslûbî ra zî sade yo. Senî ke Ehmedê Xanî sifetê Homayî tadaybî kurmanckî ser, Hunî zî tadayî kirdkî ser.

“Sifat subûtî heyşt î / pey lay zazakî deyştî

Dû beytan id’ vireyştî / bizan eqîdey îman

Vonû, Veynen’, Virazen’ / Eşkenû şerr nêwazen’

Zanû, Eşnawen’, Wazen’ / bizan eqîdey îman

Sifeyt heyştin iz **Heyat** / Homay nîkenû wefat

Yî r’ çînn û han û memmat / bizan eqîdey îman”⁹³

Qesîdeya Hunî de, îman û tewhîd, sifetê Homayî û şeş ruknanê îmanî ra behs beno û nînan ra têkildar îzahetî dîyenê. Reyna tede behsê şertanê îslamî, fezîletanê Hz. Muhammedî, nameyê cinîyan û gedeyanê pêxemeberî, elametê qîyamete, ameyîşê Mehdî û Decalî û warameyîşê Hz. Îsayî ra behs beno. Hunî, qesîdeya xo goreyê eqîdeya ehlê sunetî nuşta û naye beyta 11. de wina îfade keno:

⁹¹ Mela Mehmed Elî Hunî, **Mewlid & Yusuf û Zelîxa & Qesîdeyê Kerbelayî**, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2004, r. 89.

⁹² Dewlete no name bedilnayo kerdo “Beyhan”.

⁹³ Ma “Hunî, env, r. 89” ra transkrîbe kerd.

“Eqîdey ehlî sunnet / eqîdey ena ummet
Tebîş tu şenî cennet / bizan eqîdey îman”⁹⁴

2.3.2.3. Eqîdetu’l-Îmanî

Eqîdetu’l-Îmanî, bi destê Mela Muhemmedê Hezanî (tb. 1938) serra 1981 de nusîyaya. Heme 144 beytî ya.⁹⁵ Bi şekilê mesnewî, weznê erûzî de, bi behrê remelî yê nesalimî nusîyaya û qalibê aye *fa ‘ilatun fa ‘ilatun fa ‘ilun o*.

Hezanî, *Eqîdetu’l-Îmanî* de hem ca dayo qismê eqaîdî hem zî qismê fiqihî. Vernî ra 96 beytî derheqê eqaîdî de yê, ê bînî derheqê fiqihî de yê. Hîrê beytanê verênan de bi besmele, hemdele û salwele dest bi eserî beno. Beyta verêne wina ya:

“Ewwilê destkerdişê eşyan tamam
Vatişê ma namê Ellah ze’l-meram”⁹⁶

Badê destpêkî, bi 16 beytan behsê panc ruknanê îslamî beno û nînan de têkildar manaya kelîmeya şehadetî û sifetanê Homayî ra behs beno. Dima şeş ruknanê îmanî û nînan de têkildar tayê mewzûyanê bînan ra zî behs beno. Mavajî, qismê bawerîya pêxamberan de, nameyê pêxamberan hûmarîyenê û cuya Hz. Muhemmedî ra bi kilmekî behs beno, ca dîyeno meseleyê mîracî zî. Peynîya qismê eqaîdî de behsê mezhebanê emelîyan û îtîqadîyan beno. Qismê eqaîdî bi na beyte qedîyeno:

“Qey ‘eqîdî vatişê ma bîy xîtam
Şafî’ê ma ro bivarê se selam.”⁹⁷

Çewres û hîrê beytî yê ke dima ra yenê, derheqê fiqihî de yê ke tede behsê “şeştî ferzan” beno. Panc beytê tewr peyênî zî qismê xatîme û dua yê. Tîya de sebebê telîfê kitabî vajîyeno ke no eqîde seba “ewam”î yanî seba tebeqeya şarî nusîyayo. Eser bi tarîxê menzûmî wina qedîyeno:

⁹⁴ Ma “Hunî, env, r. 89” ra transkrîbe kerd.

⁹⁵ Metin Çiftçi, *Eqîdenameyo Zazakî yê Mela Mehemedê Hezanîyî (Metno Transkrîbekerde, Wekenitiş û Açarnayîş)*, (Tezê Lîsansê Berzî yo çapnêbîyaye, Unîversîteya Çewlîgî, Enstîtuya Ziwananê Ganîyan, Şaxê Mayzanistê Ziwan û Edebîyatê Zazakî), Çewlîg 2015, r. 7.

⁹⁶ Mela Muhemmedê Hezanî, “Eqîdetu’l-Îmanî”, Trs. Malmîsanij & Roşan Lezgîn, **Vate: Kovara Kulturî**, h. 17, Stockholm 2002, r. 28.

⁹⁷ Hezanî, çc, r. 37.

“Tarîxê hicrî bi qey nezme, bizan
“Ġeyn” û “ta”, “bê” pê bimare, ey cuwan”⁹⁸

Eqîdetu’l-Îmanî de, herçiqaş îbareyê erebkî estbê zî, no hîna zaf xususîyetanê mewzû ra girêdaye yo. La Hezanî zî sey Ehmedê Xanî û Mehmed Elî Hunî sifetê Homayî tadayî kirdkî ser.

“Qeybê Homay hewt sifetê zatîye
Estê, vace hem bibî pê nacîye:

Vînen, zana wo, hem **goşdar** o zî
Hem **xeberdan**, **qadir** o, hem **sax** o zî

Waştîşê yê zî biwazo, hewt tamam
Qey Muhemmedî selat û hem selam”⁹⁹

Eqîdetu’l-Îmanî yê Hezanî, reya verêne hetê Malmîsanij û Roşan Lezgînî ra açarnîya herfanê latînkî ser û hûmara 17. ya Kovara *Vateyî* de weşanîya. Labelê nê transkrîpsiyonî de beyta pancêsine sehwen kêmi ya. Metin Çiftçiyî *Eqîdetu’l-Îmanî* ser o, 2015 de sey tezê lîsansê berzî xebatêka taybete kerda û pa bi transkrîpsiyonê metnî dima manaya eya tirkî zî nuşta.¹⁰⁰

2.3.2.4. Seruven-i Mahşeri

Seruve-i Mahşeri, bi destê Ali Sizerî (tb. 1950) ra nusîyayo û serra 2007 de weşanîyayo.¹⁰¹ Badê hetê nuştoxî ra yewna çapa hîrakerdîye amade bîya û tayê şîrê bînî zî îlaweyê kitabî bîyê.¹⁰² Kitab, bi herfanê latînkî nusîyayo. Bi weznê hece yo. Herçiqaş kitab de misrayî çar bi çar rêz bîyê zî, eslê xo de şekilê mesnewî de û bi beytan nusîyayo. Kitabî de qîsmê mehşerî 382 beyt ê.

Kitabê *Seruve-i Mahşeri* de behsê qîyamete, sewqê heşrî, behsê pers û hesabî, Pirdê Siratî û cenet cehenemî ûsn beno. Nê qîsmî, eqaîd de dekewenê mîyanê

⁹⁸ Hezanî, çc, r. 41.

⁹⁹ Hezanî, çc, r. 29.

¹⁰⁰ b. Çiftçi, çc, (Tezê Lîsansê Berzî yo çapnêbîyaye), 2015.

¹⁰¹ b. Ali Sizer, **Seruve-i Mahşeri**, Şenol Yayıncılık, (bêca) 2007, 73 rîpelî.

¹⁰² Ali Sizer, **Seruve-i Mahşeri**, Çapa dîyine ya hîrakerda, Dîyarbekir 2007, 93 rîpelî.

qismê sem'îyyatî. Cora ma eşkenê nê tewir eseran mîyanê eqâidnameyan de sey qismêkê xususî bihesibnê. Çunke nê eseran de heme mewzûyanê eqâidî ra behs nêbeno, mîyanê mewzûyanê eqâidî de tena beşêkê xususîyî ser o yeno vindetene.

Kitab de, behsê mehşerî ra teber tayê şîrê bînî sey “Bedir Vakiasi” zî peynî de ca gênê. Eke ma nê şîran nêhesibnê qismê heşrî new beş ê. Beşê yewinî de sernuşte çin bo zî fihrist de goreyê mewzûyan sernuşte nusîyayo. Beşê yewin 62 beyt ê. Tîya de bi bîsmîlah dest pê beno û sey decal, yecûc mecûc ûsn elametanê qîyamete ra behs beno. Babetê bînî yê kitabî ke derheqê heşrî de yê, goreyê rêze, nê yê: Zelzele (68 beytî), behsê areqî (11 beytî), mebhêsê sewqê heşrî (32 beytî), behsê sorgî (103 beytî), behsê cennetî (30 beytî), behsê cehennemî (52 beytî) û behsê mergî (24 beytî). Nînan ra dima, sey Bedir Vakiasi, Rayê Berzehî, Nefis Muhasebesî tayê şîrî estê. Kitab bi nê beytan dest pêkeno:

“Bîsmîllahî vaje hem dest pê’bike

Behsê merg û axrette ma go bike

Çîyko behs keno kîtab ma nûsenê

Behsê qîyamette ma dest pê’kenê”¹⁰³

Ali Sizer, mezraya Ferxalade ya dewa Gavgasî¹⁰⁴ ya Pasûrî ra yo. Bingeyê zanayîşê ey *Rîsaleyê Nûrî* ra yeno.¹⁰⁵ Eserê ey de hetê dîdaktîkî hetê edebî ra hîna aver o. Tede çekuyê tirkî gelek ê û hetê rastnuştîşî ra kemanîyê xo estê la goreyê şertanê xo eserêko taybetî yo.

3. FIQIH Û ÎLMÊ FIQIHÎ

Fiqih erebkî de yeno manaya “zanayene, weş û rind fehm kerdene, biteferuat zanayene”.¹⁰⁶ Fiqihî verê, termînolojîyê dînî de heme îlmê dînî îfade kerdene ke bingeyê nê îlmî Quran û hedîsê Hz. Muhammedî bî. Bitaybetî seserra 8. ra dima, semedo ke îlmê dînî sey eqâid, kelam, exlaq û tesewufî mîyanê xo de beş bi beş cîya

¹⁰³ Ali Sizer, ec, r. 7.

¹⁰⁴ Dewlete no name bedilnayo kerdo “Akdorum”. Qezaya Pasûrî (Kulp) ya.

¹⁰⁵ Ali Sizer, env, r. 5-6.

¹⁰⁶ İSAM, *İlmihal*, c. 1, Ankara 2008, r. 31.

bîyê, manaya fiqihî zî bîye tenge.¹⁰⁷ Fiqih ê çaxan ra hetanî ewro hinî bîyo nameyê ilmê hukmanê emelîyan yê şerîetî. Nê bi “hukmê şer‘î-emelî” ifade benê.¹⁰⁸ Bi vatişêko bîn fiqih, derheqê heyatê ferdî û sosyalî de hukmanê emelîyan yê îslamî tedqîq û îzah keno. Cora literaturê modernî de semedê fiqihî “huqûqê îslamî” zî vajîyayo labelê warê fiqihî hîna hîra yo. Kesê ke ilmê fiqihî de zaf zanaye yê înan ra “feqîh” vajîyeno.

Îlmê fiqihî zî sey ilmê eqaîdî bi hawayêko sîstematîk badê çar xelîfeyan vejîyayo meydan. Labelê bingeyê xo badê wefatê Hz. Muhammedî ra gêno. Badê pêxamberî, îslamîyet cayêkê gelek hîrayî de vila bibi û rastê şaran û kulturane neweyan amebi. Meseleyanê neweyan û vera înan cewabanê neweyan vera-vera berê îctîhadanê neweyan akerd. Bitaybetî seserra 8. ra dima bi nameyê “ehlê hedîs” û “ehlê rey” di ekolê fiqihî vejîyay meydan û vera-vera mîyanê nê ekolan ra mezhebê fiqihî vejîyayî.

3.1. Mezhebê Fiqihî

Mezhebê ke resayê hetanî ewro, şîfyan de caferîye û zeydîye; sunîyan de zî henefî, malikî, şafi û henbelî yê.¹⁰⁹ Ma do bi kilmekî behsê înan bikê.

Mezhebê henefî fikr û îctîhadanê Îmam Ebû Henîfeyî (m. 767) ser o vejîyayo meydan. Ebû Henîfe, wextê xo de bi nameyê Îmam E‘zem (îmamo tewr pîl) şinasîyayo, nameyê eyo rastikên Nûman bîn Sabî o. Kûfe de ameyo dinya û reyna uca de şîyo rehmet. Muslumanê ke Tirkîya, Arnawudîstan, Bosna-Hersek, Qafqasya, Efxanîstan, Asyaya Mîyanêne, Çîn û Hindîstan de ciwîyenê, zafê xo henefî yê.¹¹⁰

Mezhebê malikî, nameyê xo ronayoxê nê mezhebî Enes bîn Malîkî (m. 795) ra girewto. Bi nameyê Îmam Malîk şinasîyayo. Medîne de ameyo dinya û uca de wefat kerdo. Muslumanê ke Lîbya, Tunus, Cezayîr, Fas, Sûdan de ciwîyenê zafê xo malikî yê.¹¹¹

¹⁰⁷ Hayreddin Karaman, “Fıkıh”, *DİA*, c. 13, Ankara 1996, r. 1.

¹⁰⁸ Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukuk Metodolojisi (Fıkıh Usûlü)*, Td. Abdulkadir Şener, Fecr Yayınevi, Ankara 2000, r. 20.

¹⁰⁹ İSAM, *İlmihal*, c. 1, Ankara 2008, r. 34.

¹¹⁰ Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2001, r. 232.

¹¹¹ çc, r. 233.

Mezhebê şafi, hetê Muhammed bîn Îdrîs eş-Şafiî (m. 820) ra ronîyayo ke bi nameyê Îmam Şafiî namdar o. Xezze (Filîstîn) de ameyo dinya û Misir de şîyo rehma. Bi kitabê xo *er-Rîsale*, ronayoxê îlmê ûsulê fiqhî hesabîyêno. Musلمانê ke Kurdîstan, Endonezya, Malezya û Filîpîn de ciwîyenê zafê xo şafi yê. Misir, Sûriye, Hîcaz û Filîstîn de zî gelek şafi estê. Qafqasya, Azerbaycan û Yemen de zî zafaneyê nufusê sunnîyan şafi yê.¹¹²

Mezhebê henbelî, goreyê fikr û îctîhdanê Ehmed bîn Henbelî (m. 855) vejîyayo meydan. Henbelî, Bexdad de ameyo dinya û uca de wefat kerdo. Ewro Hîcaz, Îraq, Sûriye, Filîstîn û Misir de henbelî gelek ê.¹¹³

Goreyê Îbn Xeldûnî, Ebû Henîfe ehlê rey ra, Îmam Malîk ehlê hedîsî ra yo; Îmam Şafiî herçiqas ehlê hedîs ra bo, her dîyine ra zî îstîfade kerdo û her di metodî zî sentez kerdî;¹¹⁴ Îmam Îbn Henbel eslê xo de muheddîs o, la telebeyanê ey dima fiqhê ey kom kerdo.¹¹⁵

Mezhebanê fiqhî, herçiqas bi fikr û îctîhdanê îmamanê ronayoxan dest pêkerdo zî, dima bi wasitayê perwerde û medreseyan, sîlsîleyê şagirdan û taqîbkerdoxan dewam kerdo; mîyanê nê mezheban ra muctehîd û feqîhê neweyî vejîyayê û înan zî rengê xo dayo nê mezheban. Heta tayê mezhebî hetê şagirdanê îmaman ra sîstematîze bîyê. Mavajî, mezhebê henefî de cayê Ebû Yusûf û Îmam Muhammedî, mezhebê şafi de cayê Rafîî ve Îmam Newewî¹¹⁶ wina yo.

3.2. Kitabê Fiqhî

Hetê muctehîdan, aliman û feqîhanê mezheban ra, derheqê mewzûyanê fiqhî de gelek kitab û eserî nusîyayê. Dima, nê eserî şerh bîyê û açarnîyayê û kullîyatêko gird vejîyayo meydan. Mavajî, *Camî' u'l-Kebîr* yê Îmam Muhemmedî, *el-Umm* yê Îmam Şafiî, *Zadu'l-Mead* yê Îbn Qeyyîmî, *el-Muhezzeb* yê Şîrazî, *el-Besît* yê Xezzalî, *el-Muğnî* yê Îbn Qudame, *el-Mustesfa* yê Neseî no war de eserê muhîm ê.

¹¹² Bilal Aybakan, “Şafiî Mezhebi”, *DİA*, c. 38, Ankara 2010, r. 239.

¹¹³ Karaman, env, r. 233.

¹¹⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, c. 2, Amd. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009, r. 803 û 805.

¹¹⁵ Karaman, mnv, r. 7.

¹¹⁶ Aybakan, çc, r. 239.

Kitabê fiqihî yan zî şerhê înan, bi destê tayê aliman seba îstîfadeyê wendoxan, xulasa bîyê û muxteserê nê eseran ameyê amade kerdene. Mavajî, kitabo ke sey *Ġayetu'l-ixtîsar* yan zî *et-Teqrîb fî'l-fiqh* şinasîyeno, bi destê Ebû Şuca Îsfehanî (m. 1197) seba fiqihê şafî nusîyayo. Kitab bi hawayêko kilmek fiqihê şafî babet bi babet îzah keno.¹¹⁷ No kitab mîyanê wendoxan de bi nameyê *Ġayeti* bîyo namdar û ser o gelek şerhî virazîyayê. Nê şerhan ra tewr muhîm bi destê Îbn Qasim el-Xezzi (m. 1513) bi nameyê *el-Qewlu'l-muxtar fî şerhî Ġayeti'l-ih̄tisar* nusîyayo¹¹⁸ ke mîyanê wendoxan de bi nameyê *İbnî Qasimî* şinasîyeno û medreseyan de kitabanê bingeyênan ra yew o. *İbnî Qasimî* ser o zî gelek haşîyeyî nusîyayê. Sey na nimûne, no kullîyato gird, bîyo çimeyê îlmîhalan û kitabanê dînîyan ke şekilê înan yê menzûmî zî tercume yan zî telif bîyê. Inahawa kitabê fiqih û îlmîhalê menzûmî kewtê warê tewiranê edebîyatî.

4. ESERÊ FİQHÎ YÊ MENZÛMÎ

4.1. Hetê Edebî ra Eserê Fiqihî yê Menzûmî

Tarîx û edebîyatê îslamî de, tena eqâidnameyê menzûmî ney, eserê ke fiqihî ser o yan zî mewzûyanê fiqihî ser o bi hawayêko menzûm nusîyayê zî estê. Nê tewir eseran ra **fiqihê menzûmî**, **menzûmeyê fiqihî** yan zî **eserê fiqihî yê menzûmî** vajîyayo. Qismêkê nînan açarnayîş, qismêk zî telif ê. Nînan ra yê ke tena yew babeta fiqihî ser o nusîyayê zî estê. Mavajî derheqê şertanê nimajî de *Şurûtu's-selat*, derheqê fezîletê rojeyî de *Fezailu's-siyam*, derheqê mîrasî de *Manzûme-i ferâiz* nînan rê nimûne yê.¹¹⁹

Tayê eseran, mewzûyanê eqâidî reyde ca dayo tayê mewzûyanê fiqihî yan zî pabi mewzûyanê eqâid û fiqihî ca dayo tayê mewzûyanê exlaq û tesewufî zî. Nê tewir kitaban ra **ilmîhalê menzûmî** vajîyeno. Eserê ke eqâidname yê labelê sey *Nehcu'l-Enamî* bi çend babetan ca dayo tesewuf û exlaqî, mîyanê eqâidnameyan de hesibîyenê. Labelê êyê ke rasterast bi nîyetê îlmîhalî nusîyayî yan zî giranîya mewzûyê xo fiqih, îbadet û muamelat ê, îlmîhalanê menzûman ra hesibîyênê.

¹¹⁷ b. Qadî Ebî Şuca' Ehmed bîn Huseyn bîn Ehmed el-İsfehanî eş-Şafîî, **Metnû Ebî Şuca' el-Musemme'l-Ġayet we't-Teqrîb**, Kutubu's-Seqafîyye, Beyrût 1985.

¹¹⁸ M. Kâmil Yaşaroğlu, "el-Muhtasar", **DİA**, c. 31, Ankara 2006, r. 67.

¹¹⁹ Hasan Aksoy (Ed.), **Türk İslâm Edebiyatı**, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2013, r. 222.

Sînorê eseranê menzûman yê fiqihî û ilmîhalanê menzûman ge-ge lêl beno. Eslê xo de zafaneyê mewzûyanê ilmîhalan mewzûyê fiqihî yê zî, mavajî qismê îbadet û muamelatî heme mewzûyê fiqihî yê. Nê hetî ra ilmîhalî eslê xo de kitabanê fiqihî ser o yê. Labelê zafê ilmîhalan qîmê xo tena bi mewzûyanê fiqihî nêanê, hem ca danê mewzûyanê eqaîdî hem zî qismê exlaq û tesewufî. Taybetîya ilmîhalan a ya ke mewzûyanê fiqihî bi hawayêko muxteser pêşkeşê wendoxan kenê. Seba ke zaf kesî înan ra îstîfade bikê, terz û ziwanê ilmîhalan goreyê kitabanê fiqihî hîna asan o û biteferuat nîyo.¹²⁰

Eserê fiqihî yê menzûmî, mîyanê **edebîyatê dînî** de, eqaîdnameyan dima cayêko muhîm gênê. Hetê terzî ra dîdaktîk ê. Nê eserî, zafane bi weznê erûzî û bi şekilê mesnewî nusîyayê. No war de tewr verê bi erebkî, dima bi fariskî, tirkî û kurdkî eserî nusîyayê. Edebîyatê kurdkî de, çîyo balkêş o yo ke verê bi kirdkî dima bi kurmanckî nê tewir eserî nusîyayê. Kirdkî de nimûneya verêne *Me'lûmatê Dînîye* yê Şêx Muhemmedê Şêx Ensarî yo ke serra 1947-48î de nusîyayo. Kurmanckî de zî nimûneya verêne *Sefîna Kurdan* ya Mela Ebdulcelîlê Botî ya ke serra 1951î de nusîyaya.¹²¹

4.2. Ziwananê Bînan de Eserê Fiqihî yê Menzûmî

4.2.1. Erebkî de Menzûmeyê Fiqihî

Bi erebkî, seserra 12. ra nat gelek menzûmeyê fiqihî nusîyayê. Ma do tîya de tena çend nimûneyan binusê:

- *Menzûmetu'n-Nesefî fi'l-xîlaf (Nezmu'l-xîlafîyyat)* yê Necmeddîn en-Nesefî (m. 1142), derheqê ilmê xîlafî (fiqih de muqayeseyê fikrê mezheban) de menzûmeyêk o. Heme 2666 beyt ê. Warê fiqihî de menzûmeyo tewr verên o.¹²²
- *Ûrcûzetu'r-Rehbîyye* yê Îbnu'l-Mutefennîne er-Rehbî (m. 1182), derheqê huqûqê mîrasî yê îslamî de rîsaleyêko menzûm o. Goreyê fiqihê şafi

¹²⁰ Hatice Kelpetin, "İlmihal", **DİA**, c. 22, Ankara 2000, r. 139.

¹²¹ Abdurrahman Adak, "Di Edebîyata Kurdî ya Klasîk de Cureyê Edebî: Zanistên Îslamî", **Nûbihar**, h. 132, İstanbul 2015, r. 8.

¹²² Ferhat Koca, "el-Manzûmetü'n-Nesefîyye", **DİA**, c. 28, İstanbul 2003, r. 34.

nusîyayo la mîyanê mezhebanê bînan de zî vila bîyo. Ser o gelek şerhî nusîyayê.¹²³

- *Kîfayetu'l-huffâz fi'l-feraîz* yê Îbnu'l-Haimî (m. 1412), derheqê feraîzî (huqûqê mîrasî) de menzûmeyêk o. Pêro 1096 beyt ê. Ser o şerh û tezê doktorayî virazîyayo.¹²⁴
- *El-Uqûdû Resmî'l-Muftî* yê Îbn Abidînî (m. 1836), derheqê fetwayanê fiqhî û sînorê şiroveyê feqîhî de menzûmeyêk o.¹²⁵ Serra 1827 de nusîyayo û hetê nuştoxî bi xo ra şerh bîyo.¹²⁶

Menzûmeyanê fiqhî ser o seserra 12. ra nat gelek şerhî zî nusîyayê. Mavajî, ûsulê fiqhî de şerhê *Cem'u'l-Cevâmî'* yê Subkî û *el-Weraqat* yê Cuweynî; warê fetwa û emelî de *Tuxfetü'l-Hukkamê* Îbn Asimî û *Lamîyyeya Zekkakî* ser o gelek şerhî nusîyayê. Mezhebê şâfi de, *el-Behcetü'l-Werdîyyeyê* Zeynuddîn Îbnu'l-Werdî û *Sefwetü'z-Zubedê* Ehmed bîn Huseyîn er-Remlî ser o zî gelek şerhî nusîyayê.¹²⁷

4.2.2. Tirkî de Menzûmeyê Fiqhî

Bi tirkî, warê fiqhî de, seserra 16. ra nat gelek eserê menzûmî nusîyayê. Bêxeyja eseranê fiqhî, îlmîhalê menzûmî zî gelek ê.¹²⁸ Ma cêr ra tena çend nimûneyan nusenê:

- *Vikâyenâme (Vikâye Tercümesi)* yê Devletoğlu Yusufî (m. 1501) no war de eserê yewin yê tirkîya Anadolî hesibîyêno. Açarnayîşê *Wîqaye* yê Burhanuşşerîa Mehmûdî (m. 1274) yo labelê kitabê orîjînalî ra ney yew tercumeyê menzûmî yê erebkî ra açarnîyayo. Bi şekilê mesnewî, weznê erûzî de bi behrê remelî yê nesalimî nusîyayo ke qalibê ey *fa'ilatun fa'ilatun fa'ilun* o. Heme 6960 beyt ê.¹²⁹ Eser pêşkêşê Sultan Muradê

¹²³ Murteza Bedir, “er-Rahbiyye”, **DİA**, c. 34, Ankara 2007, r. 412.

¹²⁴ İhsan Fazlıoğlu, “İbnü'l-Hâim”, **DİA**, c. 21, Ankara 2000, r. 64.

¹²⁵ Norman Calder, “İbn Abidin’in ‘Ukudü Resmî'l-Müftî Adlı Risalesi”, Td. Şenol Saylan, **Usûl: İslam Araştırmaları**, h. 2, İstanbul 2004, r. 193.

¹²⁶ Ahmet Özel, “İbn Âbidîn, Muhammed Emîn”, **DİA**, c. 19, Ankara 1999, r. 293.

¹²⁷ Eyyüp Said Kaya, “Şerh (Fıkıh)”, **DİA**, c. 38, Ankara 2010, r. 563.

¹²⁸ Seba îlmîhalanê menzûman b. Ali İhsan Akçay, “Manzum İlmihaller”, **Türk-İslam Edebiyatı El Kitabı**, Grafiker, Ankara 2014, rr. 270-276.

¹²⁹ Mustafa Özkan, “Devletoğlu Yûsuf”, **DİA**, c. 9, Ankara 1994, r. 243.

Dîyinî bîyo.¹³⁰ Goreyê fiqhê heneffîyan o. Hetê edebî ra zaf serkewte nîyo, sekilî ra zîyade muhtewa vejîyaya vernî.

- *Muhtasar Vikâye Tercümesiyê Şemsi Paşayî* (m. 1580) zî tercumeyê *Wîqaye* yê Burhanuşşerîa Mehmûdî yo. Labelê kitab ra tena hewt beşî ameyê weçînayîş û 450 beytê ey tercume bîyê. Şekilê mesnewî de, bi weznê *fe 'ilatun mefa 'ilun fe 'ilun* nusîyayo.¹³¹
- *Kitâb-ı Rûşenî* yê Reyyî, derheqê feraîzî (fiqhê mîrasî) de, serra 1704î de bi hawayêko menzûm nusîyayo. Reyyî, menzûmeya xo de kitabê *Ferâizü's-Sirâciyye* yê Secawendî (m. 1200) xo rê bingewto.¹³²
- *Manzum Fıkıh*. Nuştox û tarîxê nuştîşê nê eserî bellî nîyo. Heme 824 beyt ê.¹³³
- *Manzum Fıkıh Kitabı*. Nuştoxê ey bellî nîyo. Tede sernuşteyê 50 babetan estê. Heme 2444 beyt ê. Bi weznê *fa 'ilatun fa 'ilatun fa 'ilun* nusîyayo.¹³⁴

4.2.3. Fariskî de Menzûmeyê Fiqihî

Ma çimeyan de, derheqê menzûmeyanê fiqhî yê ke bi fariskî nusîyayê de rastê melûmatê hîrayî nêameyê. Ê yê ke ma eşkayî tesbît bikî, nê yê:

- Bi nameyê *Menzûm İlmihal* menzûmeyêka fariskî kitabxaneyê Hacı Selim Ağayî de tesbît bîya labelê şairê na menzûme tesbît nêbîyo. Serra 1482 de nusîyayo. Pêro 819 beyt û 39 bab ê.¹³⁵
- Bi nameyê *Menzûm Feraîz* yewna menzûmeya fariskî kitabxaneyê Süleymaniye de esta. Bi destê Halim Efendi nusîyaya. Pêro 281 beyt ê.¹³⁶

¹³⁰ Erdoğan Boz, “Balıkesirli Devletoglu Yusuf’un Vikâyenâme Tercümesi ve Bir Nüshasının Tanıtımı”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, h. 2, Afyon 1999, r. 188.

¹³¹ Muhittin Eliaçık, “Şemsi Paşa’nın Manzum ve Muhtasar Vikâyetü’r-Rivâye Tercümesi”, *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, h. 2, 2009, r. 21, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/sarkiat/article/view/5000109858/5000102183> (resayîş: 01.10.2015)

¹³² Süleyman Mecek, *Reyyî’nin “Kitâb-ı Rûşenî” İsmi Manzum Feraîzi (İnceleme-Metin)*, (Tezê Lîsansê Berzî yo çapnêbîyaye, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı), İzmir 2010, r. 12-16.

¹³³ Harun Kırkıl, “Türk Edebiyatında Manzum İlmihal ve Fıkıh Kitapları ile Son Devre Ait Manzum Bir İlmihal”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, h. 7, Konya 2006, r. 441.

¹³⁴ Kırkıl, mc, r. 442.

¹³⁵ Kırkıl, mc, r. 440.

¹³⁶ Kırkıl, mc, r. 440.

4.3. Kurdkî de Eserê Fiqihî yê Menzûmî

4.3.1. Kurmanckî de Menzûmeyê Fiqihî

Kurmanckî de, warê fiqihî de, menzûmeyê xoserî badê awanbîyayîşê Komara Tirkîya nusîyayê. Mîyanê nînan ra qismêk derheqê fiqihî de nusîyayê la qismêk zî bitaybetî derheqê yew babeta fiqihî de nusîyayê. Ma do cêr ra nînan bi kilmekî bidê şinasnayene.

Melumatê cêrênî heme, kitabê *Siirt ve Şırnak Şairleri*¹³⁷ û meqaleya “Di Edebîyata Kurdî ya Klasîk de Cureyeke Edebî: Zanistên Îslamî”¹³⁸ ya Abdurrahman Adakî ra gêrîyayî. Ma no war de rastê sewbîna çimeyan nêameyî.

- *Sefîna Kurdan* ya Mela Ebdulcelîlê Botî, serra 1951 de nusîyaya. Warê fiqihî de, bi kurmanckî, menzûmeya yewin a.
- *Kurtîya Fiqha Şafi’î bi Sual û Cewab û Nezma Kurmanckî* ya Mela Ehmedê Zinarexî, serra 1993 de nusîyaya. No eser di cîld ê.
- *el-Fiqhu’l-Menzûm* yê Mela Arif bîn Yûsif Dêrsilavî.
- *Rewşenê Şefîq Aksuyî* (Sêrt 2011).

Nê eserî zî babetanê cîyayan yê fiqihî ser o nusîyayê:

- *Delaîlu’s-selat ela Mezhebî’l-Îmam eş-Şafi’î* yê Mela Se’îdê Taxikî, derheqê nimajî de eserêko menzûm o.
- *Buxyetu’l-Mutedeyyînîn fî Mebahîsî Huqûqî’l-Muteexxirîn* yê Şêx Muhemmed Sahibî yo ke serra 1996 de nusîyayo û *Keşfu’l-Feraîzê* Mela Abdulhadî Comânî (m. 2001), derheqê fiqihê mîrasî de yê.
- *Kîtabu’l-mubah fî Behsî’n-Nikah* yê Şêx Hebibê Qadî (m. 1978), derheqê nîkahî de yo.
- *El-‘Ekdu’d-durerê* M. Sîraceddînê Xelîlî (m. 1983), babeta wesîyetî de nusîyayo.¹³⁹

¹³⁷ Abdurrahman Adak, *Siirt ve Şırnak Şairleri*, Mêrdîn 2002, r. 40 û 62.

¹³⁸ Abdurrahman Adak, “Di Edebîyata Kurdî ya Klasîk de Cureyeke Edebî: Zanistên Îslamî”, *Nûbihar*, h. 132, İstanbul 2015, r. 8.

- *Fewzu'l-enam fî Îbadetî Rebbî'l-enam ela Mezhebî Îmamî'ş-Şafîî yê Şêx Hebibê Qadî zî keweno mîyanê îlmîhalanê menzûman¹⁴⁰ labelê ma tîya de qismê îlmîhalan ser o nêvindenê.*

4.3.2. Kirdkî de Menzûmeyê Fiqihî

Kirdkî de menzûmeyê ke warê fiqihî de nusîyayê, di heb ê û her di badê ronîyayîşê Komara Tirkîya nusîyayê. Çîyo balkêş, no war de mîyanê eseranê kurdî de esero yewin *Me'lumatê Dînîye* yê Şêx Muhemmedê Şêx Ensarî yo ke bi kirdkî (zazakî) nusîyayo.

Kunyayê menzûmeyanê fiqihî yê kirdkî wina yê:

- 1) Şêx Muhemmedê Şêx Ensarî, *Me'lumatê Dînîye*, 1947-1948, 146 beytî.
- 2) Mela Mehmedê Nêribî, *Qesîdeya Şeştî Ferzî*, 1975 [?], 52 beytî.

4.3.2.1. Me'lumatê Dînîye

Me'lumatê Dînîye bi destê Şêx Muhemmedê Şêx Ensarî (1879-1976), serra 1947-1948î de nusîyayo. Ma eşkenê nê kitabî kurdî de, mîyanê menzûmeyanê fiqihî de kitabê yewin bihesibnê. Heme 146 beyt ê û kitab şekilê mesnewî de yo. Weznê erûzî de, bi behrê muteqaribî yê nesalimî nusîyayo ke qalibê *ey fe'ûlun fe'ûlun fe'ûlun fe'ûl* o. Seba ke babeta xebata ma ya, ma do beşê dîyin de biteferuat nê eserî ser o vindê.

4.3.2.2. Qesîdeya “Şeştî Ferzî”

Qesîdeya Şeştî Ferzî, bi destê Mela Mehmedê Nêribî (Demîrbaş) ra teqrîben serra 1975 [?] de nusîyaya û mîyanê dîwanê eyê destnuşteyî de, rêza dîyine de ca gêna. Herçiqas tewr corê rîpelî de sey “Qesîde (2)” nusîyayo zî, na menzûme şekilê mesnewî de bi qafîyeya “aa – bb – cc” nusîyaya. Heme 52 beytî ê. Ma zanê ke

¹³⁹ Adak, env, 2002, r. 62.

¹⁴⁰ Adak, mnv, 2015, r. 8.

qesîdeyê ke bi şekilê nezmî yê mesnewî nusîyayî zî estê.¹⁴¹ Qesîdeya *Şeştî Ferzî* bi weznê hece, bi peymeyê 8+7=15 nusîyaya.

Nameyêko xususî na qesîde ra nêniyayo la corê qesîde de, herinda sernuşteyî de wina nusîyayo: “Ma behsi kenî şeştî heb ferzê ki ma rî ferz î”. Peynîya qesîde de tarîx çin o. Goreyo ke Mela Mehmedê Nêribî melûmat da ma, weş nîno vîrê ey ke kam serre nusîyaya la beno ke 1975 de binusîyo.¹⁴²

Tayê cigêrayoxan nameyê na menzûme mîyanê nameyanê eqâidnameyan de nuşto labelê tede meseleyê eqâidî ney, meseleyê fiqihî ca gênê û bi no hawa bena menzûmeya fiqihî. Na menzûme di qism ê. Qisimo yewin (16 beytê verênî), derheqê pankeyî de yo; qisimo dîyin (36 beytê peyênî), derheqê şeştî ferzan de yo. Mela Mehmedî, sey kitabê fiqihê şafîyan *Gayetî* bi babeta teharetî dest bi na qesîde kerdo. Xora o beyta pancine de eşkera vano ke ey goreyê kitabê *Gayetî* no beş nuşto:

“Ewwilî ma ko binusî kitabê teharetî
Qewl û fi‘lê ma ha vonî, pîrû neqlê *Gayetî*”¹⁴³

Qisimê dîyin de, şertê îslamî, şertê îmanî, ferzê destmajî, ferzê xuslî, şertê teyemumî, rukn û ferzê nimajî, şertê ke nimajî betal kenê, ruknê rojeyî, ferzê hecî ûsn şeştî ferzê îslamî, goreyê mezhebê şafî yew bi yew hûmarîyenê û îzah benê.

Beyta verêne ya menzûme wina ya:

“Ma bi bîsmîllahî dest pey kenî her çî ra verî
Hemd û sena qay Ellah rî, ma bî ‘ebd û rehberî”

Beytê peyênî yê menzûme zî wina yê:

“Îmon û bawer bikî ma, ferzê ma pîrû heq î
Bî temomî şeystî hebî, ma bîyarî pey yeqî

Ferzê ki ma nuştî vatî, ma bizonî bîyarî ca
Ma ‘emel kî, qay Ellay rî sehîh û îmonê ma”

¹⁴¹ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK, Ankara 2005, r. 165.

¹⁴² Mela Mehmedê Nêribî (Demirbaş) reyde qiseykerdiş, Nêribê Axan (dewa Hênîyî), 17 Sibate 2016.

¹⁴³ Mela Mehmedê Nêribî (Demirbaş), *Dîwan*, destnuşte û bêtarîx (arşîvê Mela Mehmedî ra)

Mela Mehmedê Nêribî (Demîrbaş), serra 1936¹⁴⁴ de dadîya xo ra bîyo. Dewa Nêribê Axan¹⁴⁵ yê Hêniyî ra yo. Mıntıqaya Dîyarbekirî de medreseyanê cîya-cîyayan de derse girewta. Hetêk ra zî lise wenda la nêqedênaya. 1960 de Nêribê Axan de dest bi melayîya fexrî kerda, 1966 de kadroyo resmî girewto û 2007 de teqawut bîyo. 1972 ra nat bi kirdkî şîran nuseno. Qesîde û şîrê xo, di defteran de, sey dîwanî kom kerdî. Tayê qesîdeyê xo bandan (kasetan) de wendî û nê mîyanê şarî de bîy vila. Ziwan û uslûbê ci sade yo û hetê şairîya xurt o. Yew şîra ey reya verêne hetê Malmîsanijî ra band ra deşîfre bîbî û kovara Vateyî de çap bîbî.¹⁴⁶ Serranê peyênan de, dîwanê ey ser o çend meqaleyî nusîyayê.¹⁴⁷ Labelê nê meqaleyan de, hem peynameyê Mela Mehmedî û tayê melumatê bînî şaş nusîyayê hem zî transkrîpsiyonê metnan problemin o.

¹⁴⁴ Cizdanê nufusî de 1942 nusîyayo, la o şeş serrî şenik nawîyayo.

¹⁴⁵ Dewlete no name bedilnayo kerdo “Kuyular”, dewa Hêniyî yê Dîyarbekirî ya.

¹⁴⁶ b. Mela Mehmedê N. Axan, “Yew Derd Yeno, Yew Derd Şono”, **Vate: Kovara Kulturî**, h. 26, İstanbul 2006, rr. 23-25.

¹⁴⁷ b. Ahmet Kayuntu, “Molla Mehmet Demirtaş’ın Zazaca Divanı”, **II. Uluslararası Zaza Dili ve Tarihi Sempozyumu (04-06 Mayıs 2012)**, Çewlîg 2012, rr. 329-345.

BEŞO DÎYIN

ŞÊX MUHEMMEDE ŞÊX ENSARÎ Û KITABÊ EY

1. HEYATÊ ŞÊX MUHEMMEDE ŞÊX ENSARÎ (1879-1976)

1.1. Bîyayîşê Ey

Şêx Muhemmed bi tarîxê rûmî 1295, bi tarîxê mîladî serra 1879 yan zî 1880¹⁴⁸ de dewa Şêxmalan¹⁴⁹ de ameyo dinya. Na dewe nika pabesteyê qezaya Pîranî¹⁵⁰ yê Dîyarbekirî ya la ê wextan girêdayeyê qezaya Gêlî¹⁵¹ bî. Nameyê pîyê ey Şêx Ensarî û nameyê maya ey Eyşa¹⁵² ya. Goreyê cizdanê nufusî ke dewrê cumhurîyetî de tarîxê 28.11.1942 de dîyayo ey, resmîyet de name û peynameyê ey Mehmet Arslan o. (b. Îlawe 11)

1.2. Nameyê Ey

Herçiqaş resmîyet de nameyê ey Mehmet Arslan bo zî, mîyanê şarî de bi nê nameyan û leqebanê cîya-cîyayan ameyo şinasnayene:

- 1) Şêx Mehemedê Şêx Ensarî: Semedo ke nameyê pîyê ey Ensarî yo, bi nîsbetê pîyê xo wina vajîyayo.
- 2) Şêx Mehemedê Şêxmalan: Seba ke Şêxmalanij bi, wina vajîyayêne.¹⁵³
- 3) Şêx Mehemedo Pîl: Nameyê yew birazayê ey zî Mehemed bîyo, semedo ke têmîyan nêbê wina vajîyayo.

¹⁴⁸ Semedo ke roje û menga bîyayîşê ey belî nîyê, her di serrî zî benê. Yew qîsmê serra 1295î ya rûmî teqabulê 1879î yew qîsm zî teqabulê serra 1880ê mîladî keno. b. TTK, Tarih Çevirme Kılavuzu, <http://193.255.138.2/takvim.asp?takvim=3&gun=&ay=0&yil=1295> (resayîş: 30.08.2014)

¹⁴⁹ Dewlete no name bedilnayo kerdo “Tepebaşı”, yew dewa Pîranî ya.

¹⁵⁰ Dewlete no name bedilnayo kerdo “Dicle”, yew qezaya Dîyarbekirî ya.

¹⁵¹ Dewlete no name bedilnayo kerdo “Eğil”, yew qezaya Dîyarbekirî ya.

¹⁵² Goreyê cizdanê nufusî: Ayşe.

¹⁵³ Mela Mehmedê Nêribî (Demirbaş) reyde qiseykerdiş, Nêribê Axan (dewa Hêniyî), 4 kanûne 2015.

4) Şêx Mehemedê Porsor: Semedo ke gijikê xo hene kerdêne, wina vajîyayo.¹⁵⁴

Nameyo yewin û dîyin tewr zaf zanîyenê. Nê nameyan ra vêşêr, bi nîsbetê maya xo, bi nameyê “Şêx Mehemedê Dapîri”, wextê extîyarî de bi nameyê “Kalê Şêx” û mîyanê merdîmanê xo de bi nameyê “Dat Şêx” zî ameyo şînasnayene.

Ey binê yew şîra xo ya kurmanckî de nameyê xo bi tirkî “Şeyx Ensarî oğlî Muhammed Arslan” (Lajê Şeyx Ensarî Muhammed Arslan) nuşt. (b. Îlawe 2) Qapaxê kitabê xo *Raro Raşî* de zî xo sey “Muhemmed Dewda Şeyxmalan a, Lacê Şeyx Ensarî” dayo şînasnayene.¹⁵⁵ Cora ma zî sernuşteyê na xebate de nameyê ey sey “Muhemmedê Şêx Ensarî” nuşt.

1.3. Nesebê Keyeyê Ey

Keyeyê Şêx Muhemmedî, bi nîsbetê pîyê ey sey “Key Şêx Ensarî” yeno şînasnayene. Şêx Ensarî, lajê Şêx Temirê Kalî yo. Şêx Temir, lajê Şêx Xidirî, o zî lajê Şêx Seferî, o zî lajê Şêx Mistefayî û o zî lajê Mela Mehemedê Cindî yo.¹⁵⁶ Şêx Temir wayîrê îcazetê terîqetê qadirî yo. Goreyê şecereyê terîqetî, nesla Şêx Temirî resena Şêx Eyyûbê Ensarî¹⁵⁷ ke tarîxê îslamî de sey Ebû Eyyûb el-Ensarî yeno şînasnayene. No şecere 1836¹⁵⁸ de dîyayo Şêx Temirî û 1907¹⁵⁹ de zî nameyê Şêx Ensarî sey xelîfeyî îlawe bîyo.¹⁶⁰

Şêxmalanijî heme xo nesla Ebû Eyyûb el-Ensarî ra hesabnenê. Goreyo ke vajîyeno, kalikê înan wextê Harûn Reşîdî de ameyê na mintîqa. Ebû Eyyûb, Medîne ra qebîleya Hezrecî ra yo. Nameyê ey Xalid o, kunyaya ey Ebû Eyyûb Xalid bîn Zeyd bîn Kuleyb el-Ensarî yo (m. 669).¹⁶¹ Sehabê yo û ensarî¹⁶² ra yo. Wexto ke Hz. Muhemmed Meke ra hîcret keno şîno Medîne, hewt aşmî keyeyê ey de maneno. Ebû

¹⁵⁴ M. Ruştu Ensarî (Arslan), “Şeyh Muhammed Ensari”, nuştayo nêweşanîyaye, r. 2.

¹⁵⁵ Şêx Muhemmedê Şêx Ensarî, *Raro Raşt*, Dîyarbekir 1947-1948, r. 2.

¹⁵⁶ Lajê Şêx Muhemmedî M. Ruştu Ensariyî (tb.1957) reyde qiseykerdiş, Dîyarbekir, 17 êlule 2014.

¹⁵⁷ Şecere de “Eş-Şeyx Teymûr mîn neslî Şeyx Eyyûb el-Ensarî...” nusiyayo.

¹⁵⁸ Bi tarîxê hîcrî: 1252 aşma recebî.

¹⁵⁹ Bi tarîxê hîcrî: 1325 aşma remezanî.

¹⁶⁰ İrfan Ensarioğlu, *Medineden Şehmalana*, Yalova (bêtarîx), rr. 55-56.

¹⁶¹ Hüseyin Algül, “Ebû Eyyûb el-Ensarî”, *DİA*, c. 10, Ankara 1994, r. 123.

¹⁶² Seba ke musulmananê Medîneyî muhaciranê Mekeyî rê ardim kerdbi, înan ra “ensar” (ardimkerdoxî) vajîyabi. Kunyaya “el-Ensarî” zî tîya ra yena.

Eyyûb, wextê Emewîyan de beşdarê dorgirewtişê Îstanbulî bîyo, uca de nêweşîye ra wefat kerdo û teberê bedenê Îstanbulî de defn bîyo.¹⁶³ Dima wexto ke Usmanî Îstanbulî Bîzansan ra gênê, ey rê yew tirbe û hetê ey de zî camî virazenê. Nika tirba ey hewşê camîyê Eyûb Sultanî de ya û sey zîyare yena şinasayene.

Key Şêx Ensarî, Şêxmalan de mehlaya Cindîyan de ronîşenê. Na mehla nameyê xo Mela Mehemedê Cindî ra girewto ke o zî kalikanê Şêx Ensarînan ra yo. Nesla Mela Mehemedê Cindî resena Şêx Qelenderî, la beyntarê nê her di nameyan de çend neslî estê eşkera nîya. Şêx Qelender zî tormanê Şêx Mûsayî ra qebul beno.¹⁶⁴

Çar lajê Şêx Ensarî bîyê: Tewr pîl Şêx Temir¹⁶⁵, dima Şêx Muhemmed bi xo, dima Şêx Evdîrehman û tewr qijê înan Şêx Ehmed. Badê ronayîşê Komara Tirkîya, Şêx Ensarî keyeyê xo hewelnayo berdo dewa Himbêlî.¹⁶⁶ Şêx Ensarî serra 1925 de Himbêl de şîyo rehmet û mezelê ey zî uca de yo.

1.4. Perwerdeyê Ey

Şêx Muhemmedî tehsîlê xo yo verên pîyê xo het de dîyo. Hetanî 15 serrîya xo, pîyê xo ra ilmê bingeyênî tehsîl kerdê. Dima Dîyarbekir de, Medreseya Zincîrîye de ke hetê Camîyê Pîlî (Ulu Camî) de ya, tehsîlê xo domnayo.¹⁶⁷ Goreyê wendekarê ey Mela Eyubî, “serra Vewra sûre” de Medreseya Zincîrîye de wendo. Na Vewra Sûre kamcîn serre varaya tam nêzanîyeno labelê zanîyeno ke 1910 de Mêrdîn û derûdorê ey de vewra sûre varaya.¹⁶⁸ Şêx Muhemmed 1910 de 30-31 serre beno, cora vewra ke Dîyarbekir de varaya, beno ke nê tarîxî ra ver bo. Çunke o 20 serrîya xo ra dima şîyo hetê mintiqaya Cizîre û wendişê eyê Dîyarbekirî ney ra ver o. Derûdorê Dîyarbekirî de semedê ilmî sewbîna aliman û medreseyan zî gêrayo. Goreyo ke ma zanê, Dîyarbekir de seydayê camîya Elîparî (Alîpînar) Şêx Îbrahîm Samî Têrkanî (m. 1952) het de derse girewta. No alim, bi nameyê “Kalê Seyda” zî şinasîyeno.¹⁶⁹

¹⁶³ Algül, mnv, r. 124.

¹⁶⁴ Ensarioğlu, env, r. 11.

¹⁶⁵ Nameyê bawkalê xo girewto.

¹⁶⁶ Himbêl, dewlete no name bedilnayo kerdo “Çavlı”, yew dewa Pîranî ya.

¹⁶⁷ M. Ruştu Ensariyî (Arslan) reyde qiseykerdiş, Dîyarbekir, 17 êlule 2014.

¹⁶⁸ Cegerxwîn, **Hayat Hikâyem**, Evrensel Basım Yayın, Td. Gazi Fincan, İstanbul 2003, r. 27.

¹⁶⁹ M. Ruştu Ensariyî (Arslan) reyde qiseykerdiş, Dîyarbekir, 17 êlule 2014.

Dîyarbekirî ra dima şîyo Mîdyad de medrese de wendo. Goreyo ke vajîyeno, şarê ucayî mîyan de êzidî zî zaf bî, cora feqîyan eşkera “eûzû...” nêvatêne la Şêx Muhemmedî eşkera vatêne “Euzu billahî mîne’ş-şeytanî’r-recîm”. Cora êzidîyan medrese de gerreyê ey kerdo û o zî mecbur mendo ke medreseya ucayî caverdo.¹⁷⁰ Dima şîyo mintiqaya Cizîra Botan û Qamişloyî (Binê Xete) de wendo. Ê çaxan vîstserre biyo.¹⁷¹ No zî teqabulê serranê 1900an keno. Derheqê cayanê wendişê ey de zaf melumatê ma çin o.

1.5. Mamurîya Ey

Şêx Muhemmed, badê tehsîlê xo dest bi mamurîye keno. Wextê Usmanîyan de, verê 1914î Bişêrî ya Batmanî de malimîya weşnuştişî (husnê xet) kerda. Vanê malimî ra dima Dîyarbekir de qazîyî (qadîtî) kerda¹⁷² labelê derheqê naye de ma nêşkayî belgeyêk peyda bikê. Goreyê vatişê lajê ey Mehemed Ruştuyî, beyntarê Herbê Cîhanî yê Yewinî û îlanê cumhurîyetî de no wezîfe kerdo. No zî teqrîben teqabulê serranê 1919-1922yî keno.

Wextê cumhurîyetî de dewa Himbêl de teqrîben serranê 1926-27 de dest bi mamostayî kerdo.¹⁷³ Dima merkezê Dîyarbekirî de tayê mekteban de mamostayîya xo domnaya. Nê mekteban ra yew, mektebo ke Mîyanê Bedenî (Surîçî) de (nika Ziya Gökalp İlkokulu) yo. O bîn zî tepeyê Fîsqeya de Dar’ul-Muallîmîn (Mektebê Maliman) o¹⁷⁴ ke nika bîyo cayê Odaya Tîcaretî (Ticaret Odası).

Dîyarbekir ra dima Riha¹⁷⁵ û Adana de mamostayî kerda labelê Adana de mamostayî ra îstîfa kerda û agêrayo Pîran. Pîran de demeyêk tehsîldarîya bacî (vergî) kerda. Ê wextan axayê dewa Îbikan, Reşît Axayî ey rê ardim kerdo. Dima tehsîldarî ra zî îstîfa kerdo û xo dayo karê îlmî ser.

¹⁷⁰ Mela Eyûbî (tb. 1933) reyde qiseykerdiş, Dîyarbekir, 01 êlule 2014.

¹⁷¹ çc.

¹⁷² M. Ruştu Ensarî (Arslan), “Şeyh Muhammed Ensarî”, nuşteyo nêweşanîyaye, r. 1.

¹⁷³ Mela Eyûbî reyde qiseykerdiş, Dîyarbekir, 01 êlule 2014.

¹⁷⁴ M. Ruştu Ensarî (Arslan), çnv, r. 2.

¹⁷⁵ Dewlete no name bedilnayo kerdo “Şanlıurfa”.

1.6. Melayîya Ey

Şêx Muhemmed, wexto ke mamurî ra îstîfa keno hinî dest bi karê îrşadî keno. Nê deman ra pey dewanê cîya-cîyayan de melayî keno. O, herçiqaş sey şêxî bişinasîyo zî ey şêxî nêkerda û xelîfeyî nêdaya kesî, hîna zaf melayî kerda. Labelê melayîya ey zî tena îmamîya nimajkerdişî nêbîya, ey hîna zaf derse daya feqîyanê xo.¹⁷⁶

Ey dewanê Pîran, Gêl, Erxenî û Hênîyî¹⁷⁷ de melayî kerda û hergû yew dewe de çend serrî mendo.¹⁷⁸ Qaso ke ma zanê, o sey melayî dewanê Pîranî ra Şêxmalan, Zeydan,¹⁷⁹ Baylan,¹⁸⁰ Cimikan; dewanê Erxenî ra Xaltuşkan¹⁸¹ û dewanê Gêlî ra zî Kasan¹⁸² de mendo. Ma zanê ke wexto ke Zeydan de bîyo, kitabê xo *Raro Raşt* serra 1951 de uca de dayo wendene.¹⁸³ O wext dewa Zeydan de “hucra”ya ey estbîya. Medreseyanê qijan yê dewan ra o wext “hucra” vajîyayêne.¹⁸⁴

Ma zanê ke dewanê Hênî ra, Tewîle,¹⁸⁵ Cewzi,¹⁸⁶ Nêribê Axan¹⁸⁷ û Nêribê Çulagan¹⁸⁸ de mendo. Wexto ke Cewzi de bîyo, maya ey şîya rehmet. Cewzi ra dima şîyo Nêribê Axan¹⁸⁹ û weyra de yew-di serrî keyeyê Mela Ehmedê Zorbanî yê Pîlî de mendo.¹⁹⁰ Wexto ke ameyo Nêribê Axan, destpêkê 1960î biyo¹⁹¹ û cinîya eya peyêne û yew gedeyê ey zî ey het bîyê.¹⁹² Mîyanê Hênî de zî mendo. Gedeyê ey Mehemed

¹⁷⁶ Mela Eyûbî reyde qiseykerdiş, Dîyarbekir, 01 êlule 2014.

¹⁷⁷ Dewlete no name bedilnayo kerdo “Hani”, yew qezaya Dîyarbekirî ya.

¹⁷⁸ M. Ruştu Ensarî (Arslan), çnv, r. 2.

¹⁷⁹ Dewlete no name bedilnayo kerdo “Uğrak”.

¹⁸⁰ Dewlete no name bedilnayo kerdo “Pınar Mezrası”. Mezraya dewa Kortenîta Corêne (Arıköy) ya.

¹⁸¹ Dewlete no name bedilnayo kerdo “Dereboyu”.

¹⁸² Dewlete no name bedilnayo kerdo “Kazanlı”.

¹⁸³ Mela Eyûbî reyde qiseykerdiş, Dîyarbekir, 01 êlule 2014.

¹⁸⁴ M. Şefîk Korkusuz, **Cumhuriyet Öncesi Dîyarbekir’de Maarif**, Kent Işıkları, İstanbul 2009, r. 15.

¹⁸⁵ Dewlete no name bedilnayo kerdo “Uzunlar”

¹⁸⁶ Dewlete no name bedilnayo kerdo “Gürbüz”.

¹⁸⁷ Dewlete no name bedilnayo kerdo “Kuyular”.

¹⁸⁸ Dewlete no name bedilnayo kerdo “Abacılar”.

¹⁸⁹ Mela Mehmedê Nêribî (Demirbaş) reyde qiseykerdiş, Nêribê Axan (dewa Hênîyî), 4 kanûne 2015.

¹⁹⁰ Mela Ehmedê Zorbanî (Zilan) yê Qijî (tb. 1943) reyde qiseykerdiş, Milan (dewa Dîyarbekirî), 4 teşrîna verêne 2014.

¹⁹¹ Mela Mehmedê Nêribî (Demirbaş) reyde qiseykerdiş, Nêribê Axan (dewa Hênîyî), 4 kanûne 2015.

¹⁹² Mela Ehmedê Zorbanî (Zilan) yê Qijî reyde qiseykerdiş, Milan (dewa Dîyarbekirî), 4 teşrîna verêne 2014.

Ruštuyî hetanî sinifa hîrêyine Hêni de wendo.¹⁹³ No zî teqabulê serranê 1965-1968î keno. Hêniyî ra dima serra 1969 de ameyo mîyanê şaristanê Dîyarbekirî.

Wexto ke melayî kerdêne dewlete ra meaş nêgirewtêne, bi ardimê şarî şagirdê xo dayêne wendene. Dersê ke medereseyan de ameyêne wendiş, o waqifê hemîne bi; dersê fiqih û şerîetî zî dayêne, dersê serf û nehwe erebkî zî dayêne. Bitaybetî şerîet weş zanayêne.¹⁹⁴

1.7. Tayê Xususîyetê Eyê Şexsî

Şêx Muhemmedî kirdkî ra teber, kurmanckî, erebkî, fariskî û tirkî zî zanayêne. Nê ziwanan û lehçeyan de şîr û metnî zî nuştî, la kitabanê eyê kirdkî ra teber tena bi kurmanckî yew şîra ey resaya ma. Eseranê ey ra aseno ke hem hetê edebî ra hem zî hetê ilmî ra merdimêko zanaye yo.

Herçiqaş cizdanê nufusê ey de mezhebê ey sey henefî nusîyayo zî mezhebê ey şafî bi. Yew beyta xo de mezhebê şafî ra sey “mezhebê ma” behs keno. Na rewşe kitabê xo *Me'lûmatê Dînîye* de wina nušta:

Di mezhebê ma di çin o ferq bîzan

Di mabeynê wacib û ferzî heman (MD/25)

Hetê fizîkî ra qama ey orte, çimê ey zergûnî bî. Wextê melayîya xo de gijikê xo hene kerdêne. Xo tim weş têbestêne û cilanê xo rê dîqet kerdêne. Hetê mîzacî ra tîkê sert bi, zafane cidî bi. Zaf qisey nêkerdêne. Hîna zaf hes kerdêne ke kitab biwano û ilmî reyde meşxul bibo.¹⁹⁵

1.8. Zewajê Ey

Şêx Muhemmed cîya-cîya wextan de panc rey zewijîyayo. Reya verêne, hema verê Herbê Cîhanî yê Yewinî (1914) zewijîyayo û ey rê yew laj bîyo labelê cinîya ey merda û gedeyê ey zî hewt serrîya xo de nêweşîye ra merdo. Badê awanbîyayîşê Komara Tirkîya xanima xo ya dîyine reyde zewijîyayo la demeyêko kilm de cinîya

¹⁹³ M. Ruştu Ensariyî (Arslan) reyde qiseykerdiş, Dîyarbekir, 17 êlule 2014.

¹⁹⁴ Mela Eyûbî reyde qiseykerdiş, Dîyarbekir, 01 êlule 2014.

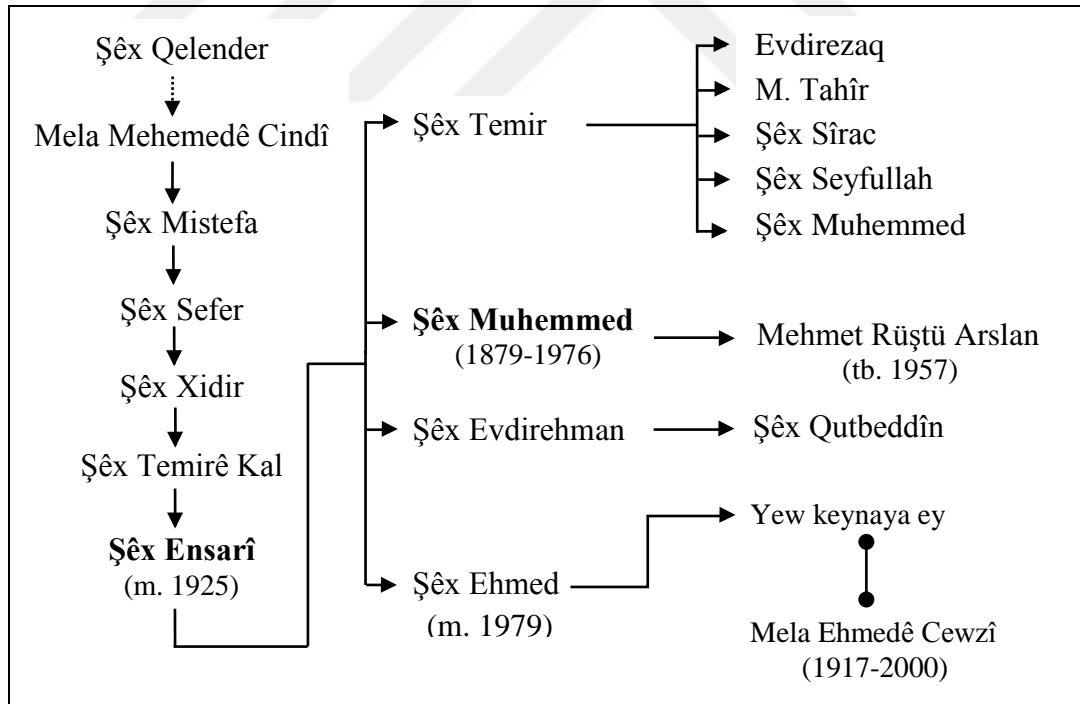
¹⁹⁵ M. Ruştu Ensariyî (Arslan) reyde qiseykerdiş, Dîyarbekir, 17 êlule 2014.

ey merda. Nê her di cinîyê ey zî dewa Şêxmalan ra bî.¹⁹⁶ Reya hîrêyine dewanê Gêlî ra yew cinîye reyde zewijîyayo la na cinîya xo veradaya. Dima cinîya çarine reyde zewijîyayo la na cinîya ey zî nêweşîye ra merda.¹⁹⁷

Şêx Muhammed, badê nê çar zewajan, na rey cinîya xo ya pancine reyde zewijîyayo û na xanime ra di keynayî û yew laj ey rê bîyê. Keynan ra yewe şîya rehmet la keynaya bîne Gulîzare û lajê ey Mehemed Ruştu hema weş ê. Na xanima xo dima veradaya. Çunke emrê ey pîl bi la cinîya ey ciwane bî; cora nêwaştêne ke webalê aye bigîro milê xo.¹⁹⁸

1.9. Wefatê Ey

Şêx Muhammed 26 çele 1976 de semtê Rezan yê Dîyarbekirî de şîyo rehmet. Wexto ke wefat kerdo 97 serre bîyo. Goristanê Kalê Seyda yê Elîparî de defn bîyo. Herçiqa goristanê ey belî bo zî, cayê tirba ey nika belî nîyo. Seba ke kerraya tirba ey ser o nameyê ey nênusîyayo, kes nêzano kancîn tirbe yê ey a.¹⁹⁹

Şekil 1: Neseb û keyeyê Şêx Muhammedê Şêx Ensarîyî (tena lajî)

¹⁹⁶ M. Ruştu Ensarîyî (Arslan) reyde qiseykerdiş, 17 êlule 2014.

¹⁹⁷ M. Ruştu Ensarî (Arslan), çnv, r. 2.

¹⁹⁸ M. Ruştu Ensarîyî (Arslan) reyde qiseykerdiş, 17 êlule 2014.

¹⁹⁹ çc.

2. ESERÊ EY

2.1. Raro Raşt

Raro Raşt bi destê Şêx Muhemmedê Şêx Ensarî hicrî 1367, mîladî 1947-1948 de bi kirdkî nusîyayo. Derheqê eqaîdî de kitabêko menzûm o, 324 beytî yo. Mewzûyanê bingeyênan yê eqîde û kalamî ser o nusîyayo. Hetê terzî ra dekeweno mîyanê eqaîdnameyanê manzûman. Metnê kitabî 53 rîpelî yo, di rîpelî zî fîhrîstê ey o. Metno orîjînal yew defter de nusîyayo. Kitabê ey *Me' lûmatê Dînîye* zî eynî defterî de nusîyayo.

Nusxaya eslî ra teber yewna nusxaya îstînsaxî esta labelê ma nêşkayî peyda bikê. Semedo ke no kitab bi hawayêko mehdud tena destnuştayan de mendo û vila nêbîyo, hetanî nika nêzanîyayêne û lîteratur de ci ra qet behs nêbibî.

2.2. Me' lûmatê Dînîye

Me' lûmatê Dînîye zî bi destê Şêx Muhemmedî hicrî 1367, mîladî 1947-1948 de bi kirdkî nusîyayo. Derheqê fiqhî de kitabêko menzûm o, 146 beytî yo. Babetanê şerîet û fiqhî ser o nusîyayo. Metnê kitabî 25 rîpelî yo, tewr peynî de 2 rîpelî zî fîhrîstê ey esto. Dewamê *Raro Raştî* de, eynî defter de, bi eynî wezn û terzî nusîyayo. Hetê mewzûyê xo ra her di kitabî zî edebîyatê kirdkî de nimûneyê yewin ê.

No kitab zî destnuşte mendo û vila nêbîyo, cora hetanî nika kesî ey ra behs nêkerdo. Seba ke ma do binê yewna sernuştayî de kitabê *Raro Raşt* û *Me' lûmatê Dînîye* ra behs bikîn, ma tîya de nê melumatê kilmekî bes vînenê.

2.3. Qesîde

Di kitabanê corênan ra teber, şîranê Şêx Muhemmedî ra, hetanî nika tena yew qesîdeya ey resaya ma. Na qesîde bi kurmanckî nusîyaya û 15 beytî ya. Bi weznê erûzî û bi behra hezecî nusîyaya. Qalibê aye wina yo: *Mefa' ilun mefa' ilun mefa' ilun mefa' ilun* (. - - - / . - - - / . - - - / . - - -). Tertîbê qafîyeya aye zî “aa, ba, ca, da...” yo.

Qesîde bi beytan nusîyaya la her beyte mîyanê xo de hem hetê qaffiye ra hem zî hetê weznî ra bena di beşî. Qesîdeyanê winasîyan ra “qesîdeya musemmate” vajîyeno.²⁰⁰ (b. Îlawe 1)

Destpêkê qesîde wina yo:

“Melê meşhûr Cezîrê da / Kû ‘amil bû di ‘ilmê da
Çû mensûr bû di ‘îşqê da / Ew e mahir di şî‘rê da”

Peynîya qesîde wina ya:

“Kû ‘îşqê da bikin cehdê / Mi ji wê mehdê hetta lehde
Bi cism û can bikin ‘ehdê / Nekin terka di ‘îşqê da”

Mewzûyê na qesîde, derheqê Melayê Cîzîrî û dîwanê ey de yo. Şîre ra fehm beno ke Şêx Muhammedî dest pêkerdo ke şîranê Melayê Cîzîrî ser o şerh binuso. No nîyetê xo qesîde de wina nušto:

“Bi ‘ewnîllah didim şerhê / Li ser dîwan dikim medhê
Bibînin hûn ji wî ferhê / Gelek zewqê di ‘îşqê da

Di rahê dîn dikim şuhbet / Bi cahê dîn dikim reğbet
Bi ‘ewnîllah nema zehmet / Ji boy min qet di şerhê da

E jê şerhik bikim tehrîr / Li ser dîwan bidim teqrîr
Me‘anî qet nebin teğyîr / Dikim se‘yê di şerhê da”

Şêx Muhammedî şerhê dîwanê Melayê Cîzîrî nušto yan nênušto, eke nušto xebata xo tamam kerda yan nêkerda, ma nêzanê. Na şîra xo serra 1952yî de Mela Eyubî rê wenda. Qenaetê Mela Eyubî o yo ke ey nîyet kerdo şerhê dîwanî biko la dewam nêkerdo. Çîyo ke ma zanê yew xebata eya winasî nêrasaya ma.

²⁰⁰ Cem Dilçin, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK, Ankara 2005, r. 163.

2.4. Kitabê Feraîzî

Goreyo ke Mela Ehmedê Zorbanî²⁰¹ melûmat da ma, Şêx Muhemmedê Şêx Ensarî derheqê feraîzî²⁰² de bi erebkî kitabêk nušto. No kitab goreyê huqûqê îslamî meseleyanê mîrasî û heqê warisan ser o nusîyayo.

Şêx Muhemmed serranê 1960an de dewa Nêribê Axan yê Hênî de, keyeyê pîyê Mela Ehmedî²⁰³ de mendêne. Mela Ehmed ê çaxan feqî bi û zafane teberê dewe medreseyan de wendêne la ge-ge ameyêne dewe, keyeyê pîyê xo. Nê ameyîşan ra yewî de Şêx Muhemmed yew kitabê xo ke bi erebkî nušto, ey rê dîyarî keno. Kitab derheqê feraîzî de bîyo. Birazayê Şêx Muhemmedî Şêx Seyfullah zî dewa Nêribê Axan de gelek mendbî û uca de şêxî kerdêne. Wextêk, Şêx Seyfullah nê kitabî Mela Ehmedê Zorbanî ra wazeno û o zî dano ey.²⁰⁴ Ma hewl da ke nê kitabî peyda bikê la ma muwefeq nêbî,²⁰⁵ aqibetê nê kitabî se bîyo nêzanîyeno.

3. KITABÊ EY: RARO RAŞT Ê ME'LUMATÊ DÎNÎYE

3.1. Derheqê Kitaban de Melumato Pêroyî

Raro Raşt û Me'lumatê Dînîye eynî defter de û pêdiman nusîyayê. Numrekerdişê rîpelanê her di kitaban pêdiman dewam keno. Fîhrîstê her di kitaban zî tewr peynî de pêdiman yê.

Kitabî yew defterê xêzinî de nusîyayê. Defter/kitab bi qapaxanê qalînan cîldkerde yo. Piştîya kitabî bi geltêk (paçikêk) pêşîyayo. Qapaxan ser o çîyêk nuşte nîyo. La qapaxê peynî de qismê gelte ser o nameyê kitabî sey *Raro Raşt* nusîyayo. Nameyê her di kitaban zereyê kitabî de zî nuşte yê. Seba *Raro Raştî*, zere de yew rîpel sey qapaxî abirîyayo; merdim eşekeno ney rîpelê unwanî zî bihesibno. Labelê semedê *Me'lumatê Dînîye* qapaxêko xususî yan zî rîpelê unwanî çin o. Rîpelê peyên yê *Raro Raştî* (r. 53) dima rîpelê bînî (r. 54) de *Me'lumatê Dînîye* dest pêkeno û tewr

²⁰¹ Dewa Nêribê Axan yê Hênî ra, bi nameyanê binan: Mela Ehmedo Qij, Mela Ehmed Zilan.

²⁰² Goreyê şerîetê îslamî huqûqê mîrasî.

²⁰³ Nameyê pîyê Mela Ehmedî zî Mela Ehmed o, cora seba pîyê ey Mela Ehmedo Pîl vajîyeno.

²⁰⁴ Mela Ehmedê Zorbanî (Zilan) yê Qijî reyde qiseykerdiş, Milan (dewa Dîyarbekirî), 4 teşrîna verêne 2014.

²⁰⁵ Şêx Seyfullah nêweş bi, ma lajê ey Husamedînî ra pers kerd, la ey xebere erşawite ke kitabêko winasî înan de çin o.

corê nê rîpelî de nameyê kitabî nusîyayo. *Me'lumatê Dînîyeyî* dima, seba her yew kitabî yew fîhrîst, yanî pêdîma di fîhrîstî sey tedeyî amade biyê.

Her di kitabî pîya, fîhrîstê înan zî pa, 81 rîpel ê. Hûmara rîpelan û beytanê kitabî wina ya:

- *Raro Raşt* (r. 1-53) 53 rîpelî û 324 beytî yo.
- *Me'lumatê Dînîye* (r. 54-77) 25 rîpelî û 146 beytî yo.

Fîhrîstê kitabî zî nînan ra dima yenê û 4 rîpelî yê. Qapaxê cîldî ra dima la qapaxê zereyî ra ver pelêk esto. Tîya de, yew rîpelî ser o derheqê tedeyîyê kitabî de 11 satîrî melumat esto. Eke ma ney zî bihesibnê kitab beno 82 rîpelî. Qapaxê *Raro Raştî* ra dima rîpelêk saye (nênuşte) yo. Qismê qapaxî netede, heme rîpelan ser o reqemî nusîyayê. Nê numreyî hîrê ra dest pêkenê hetanî 77 dewam kenê. Herçiqas ser o reqeme çin bo zî ney ra fam beno ke qapaxê zereyî (rîpelê unwanî) sey rîpelê yewin hesibîyayo. Rîpelanê fîhrîstan ser o numreyî nênusîyayê.

3.2. Tarîxê Nuştişê Kitabî

Şêx Muhemmedî, kitabê xo *Raro Raşt* û *Me'lumatê Dînîye* bi tarîxê hîcrî 1367 de nuştê. No tarîx hem qapaxê *Raro Raştî* de hem zî peynîya her yew kitabî de cîya-cîya nusîyayo. No tarîxê hîcrî, teqabulê serra 1947 yan zî 1948 yê mîladî keno.²⁰⁶ Kitab de samedê tarîxê nuştişî tena serre esta, minge çin a; cora merdim nêşkeno qetî vajo mîladî 1947 yan zî 1948 de nusîyayo. Labelê di aşmê verênî yê 1367ê hîcrî teqabulê 1947ê mîladî kenê, 10 aşmê peyênî zî teqabulê 1948î kenê.²⁰⁷ Eke merdim nê xusuî bîyaro vîrê xo, îhtîmalê serra 1948ê mîladî de nusîyayîşê nê kitabî hîna zaf o.

Kitabî kamca de nusîyayê bellî nîyo, derheqê ney de kitabî de melumatêk çin o. Labelê zanîyeno ke Şêx Muhemmedî serranê 1950an de dewa Zeydan de derse

²⁰⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Hicriden Miladiye, <http://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/HicridenMiladiye.aspx> (resayîş: 30.08.2014)

²⁰⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1358-1367, <http://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/13581367.aspx> (resayîş: 30.08.2014)

daya feqîyan, nê kitabê xo zî serra 1951 de feqîyê xo Mela Eyubî rê wendê û dayê ezber kerdene.²⁰⁸ Naye ra, bi ihtîmalêko pîl kitabî dewa Zeydan de nusîyayê.

Kitabî çap nêbîyê, tena bi dest nusîyayê. Qaso ke ma zanê, di nusxayê xo yê destnuşteyî estê. Yew nusxaya eslî ya ke bi destê Şêx Muhemmedî bi xo nusîyaya. Nusxaya dîyine, bi waştişê Şêx Muhemmedî şagirdê ey Mela Eyubî seba xo îstînsax kerda la ma na nusxa nêdiye.²⁰⁹ Mela Eyubî hem *Nehcu'l-Enamê* Mela Xelîlê Sêrtî hem zî *Raro Raştê* Şêx Muhemmedê Şêx Ensarî ezber kerdbî. Nê xususî de Mela Eyubî nê melumatî day ma:

Mi inê wirdî [kitabî] zî ezber kerdî.²¹⁰ Vengê mi weş bi. Va: “Ez inê kitabê xo dana to.” Va: “Enka yew behsê mi nêkenû, key ke ez merda hema ko behsê mi bibo.” Va: “Enka yew mi nêşinaseno.” Verî zî va: “Nê kitabê ma çî bikê... Vengê to weş o, biwane. Dekwo kitab mitaba, ma ra pey wa xeyr ma resû, şar ko wextanî biwano, ma rê dua biko...”²¹¹

Beno ke ê wextan sewbîna kesan zî nê kitaban ra tayê nusxayî xo rê îstînsax kerdî labelê nê xususî de zanayîşê ma çin o. La eşkera yo ke kitabî zaf vila nêbîyê, zaf kesî pênêhesîyayê.

3.3. Sebebê Nuştişî

Wexto ke Şêx Muhemmedî mamurî ra fek veradaya û dest bi melayî û karê îrşadî kerdo, waştî ke nê kitabanê dînî û edebî binuso. Ê çaxan medreseyanê Kurdistanî de sey eqîde, *Eqîdeya Îmanê* ya Ehmedê Xanî û *Nehcu'l-Enamê* Mela Xelîlê Sêrtî ameyêne wendene. Her di kitabî zî bi kurmanckî nusîyabîy. Bitaybetî *Nehcu'l-Enam* no war de gelek namdar bi. Şêx Muhemmedî zî dersanê xo de *Nehcu'l-Enam* dayêne wendene. Kitabê xo *Raro Raşt û Me'lumatê Dînîye* zî bi tesîrê *Nehcu'l-Enamê* nuştê.²¹² Aseno ke hem hetê muhtewa ra û hem zî hetê wezn û şekilî ra *Nehcu'l-Enam* xo rê esas girewto. Semedo ke hem ey bi xo hem zî derûdorê ey zafane bi kirdkî qîsey kerdêne, waştî ke eqîde ser o bi kirdkî kitabêkê winasî estbo.

²⁰⁸ Mela Eyubî reyde qîseykerdiş, Dîyarbekir, 01 êlule 2014.

²⁰⁹ Mela Eyubî va “ez dima na nusxaya xo vîna û dana şima”, la dima xebere şawite ke gêrayo la mîyanê kel-melê xo de nêşkayo bivîno.

²¹⁰ Meqsedê ey kitabê *Nehcu'l-Enam* û *Raro Raştî* yê.

²¹¹ Mela Eyubî reyde qîseykerdiş, Dîyarbekir, 01 êlule 2014.

²¹² çc.

Wexto ke Şêx Muhammedî nê kitabî nuştî, xebera ey mewlidanê Xasî û Babijî ra estbî yan çin bî nêzanîyeno. Goreyo ke Mela Eyub (şagirdê ey) vano, wexto ke înan feqîtî kerdêne xebera înan mewlidê zazakî ra çin bî û Şêx Muhammedî zî behs nêkerdbi.²¹³ Goreyo ke Ruştu Ensarî (lajê ey) vano, Dîyarbekir de keyeyê Şêx Muhammedî de mewlidêkê zazakî estbi. No mewlid demanê peyênan de peyda kerdbi yan verê nuştîşê kitabanê xo peyda kerdbi, nêzanîyeno. Ey şagirdê xo û lajê xo ra nêvato “reya verêne mi kitabêko kirdkî nuştö”, cora ma texmîn kenê ke semedo ke Dîyarbekir de wendo, haya ey qet nêbo mewlidê Xasî ra estbîya.

3.4. Ziwanê Raro Raşt û Me‘lumatê Dînîyeyî

Raro Raşt û *Me‘lumatê Dînîye* destpêk ra hetanî peynî bi kirdkî (zazakî) nusîyayê. Hetê kronolojîkî ra mîyanê kitabanê kirdkî de kitabê hîrêyin û çarin ê. Mewlidê Ehmedê Xasî (1899) û Mewlidê Usman Efendîyê Babijî (1903) ra dima nusîyayê. Labelê hetê muhtewa ra mîyanê kitabanê kirdkî de kitabê yewin ê ke eqîde û fiqhî ser o nusîyayê. Nê hetan ra kitabê Şêx Muhammedî tarîxê edebîyatê kirdkî de cayêko muhîm gênê.

Kitabî bi fekê Pîranî û bitaybetî bi fekê dewa Şêxmalan nusîyayê labelê telafuzê tayê çekuyan bi çend hawayanê cîyayan nusîyayê. Ma naye ra fehm kenê ke şaîrî waştö fekê mintiqayanê bînan zî tede estbê. Labelê nê ferqê telafuzî zî reyna dormeyê fekê Pîranî ra yê. Mavajî çekuyê “zav - zaf”, “kardiş - kerdiş”, “zî - jî”, “hesab - hisab”, “himbaz - hembaz”, “biki - bike” wina bi di hawayan nusîyayê.

Tayê çekuyê ke telafuzê înan eynî yê zî, ca bi ca di tewirî nusîyayê. Mavajî, çekuyê “ino”, “ser o”, “xu” tayê cayan de bi herfa “waw”î tayê cayan de zî tena bi herekeyê “pêş”î nusîyayê. Herfanê erebkî-kurdkî de “waw” û herekeyê “pêş”î semedo ke eynî veng danê, wina nusîyayo. Ge-ge semedê weznî wina nusîyayo. Ge-ge zî beno ke sehwen wina nusîyayo çünke semedo ke kirdkî standardîze nêbîbî şaîr bi xo zî binê tesîrê fekanê cîya-cîyayan de maneno û goreyê înan nuseno.

Herçiqas metnî, hetê gramerî ra xususîyetanê fekê Pîranî û derûdorê ey nawnenê zî ge-g tayê edatê ke fekanê bînan de estê yan zî kurmanckî de estê zî

²¹³ çc.

ameyê şuxulnayene. Mavajî, îbareyanê “li heman” û “di Qur’an di” de edatê “li” û “di.....di” zî ameyê xebitnayene. Edatê “di.....di” mewlidê usman Efendîyê Babijî de û “di.....de” mewlidê Ehmedê Xasî de zî vîyarenê.

Raro Raşt seba ke metnêko dînî yo, tede gelek çekuyî û îbareyê erebkî estê. Gelek çekuyê sey “resul”, “selat”, “selam”, “hemd” ke erebkî ra dekewtê kurdkî yan zî çekuyê ke sey “amentû billah”, “şehadet” termînolojîyê dînî de cayê xo girewto, şuxulnayê. Sifet û nameyê Homayî zî sey eslê înan şuxulnayê. Qismêkê nê çekuyan îzah benê û wendox fehm keno ke yenê çi mana. Xora amancê kitabî hetêk ra zî no yo ke termînolojîyê dînî bimusno wendoxan. Mavajî, sifetanê Homayî ra “îlim” û “semî” no hawa îzah bîyê:

Heyat ganî bayîş o me‘na bîzan

We ‘ilm zî bi me‘na zanayîş biwan

We me‘na ê sem î beyan ka temîz

Ki eşnawtiş o ti bîzan ey ‘ezîz (RR/35, 36)

Çekuyan û termanê erebkî ra qismêk zî nê kitabî de vîyartî la îzah nêbîyê. Mavajî, sey sifetanê Homayî ra wucûd, wehdanîyet, muxalifetûn lîlhewadîs tena hûmarîyayê la menayê înan îzah nêbîyê. Ma eşkenê vajê ke zafaneyê çekuyanê erebkî mîyanê şarî de zî vajîyenê, cora bi hawayêko pêroyî şuxulnayîşê çekuyanê erebkî fehmkerdişê metnî zaf giran nêkerdo. Labelê îzah nêbîyayîşê tayê terman fehmkerdişê metnî zehmet kerdo.

Tayê cayan de semedê uslûbê menzûmî ra bitaybetî semedê cumleyanê meqlûban ra fehmkerdiş giran beno. Mavajî:

We ruknê çeharin roje w’ li heman

Di aşma remezanî ferz o ‘eyan (RR/11)

Tîya de, kopulaya “wo” kilm bîya, bîya “w”, edatê “li” ameyo xebitnayîş û edatê “di” ameyo vernî, meqsedê beyte no yo: Û ruknê çeharin roje wo, reyna ‘eyan o ke aşma remezanî di ferz o. Labelê ma eşkenê vajî ke bi hawayêko pêroyî, xebitnayîş û uslûbê zîwanî sivik o, asan fehm beno.

Raro Raşt û *Me 'lûmatê Dînîye* bi uslûbêkê dîdaktîkî ameyê nuştene, cora hetê edebî yê metnan tîkê apey kewto. La tenasub, tekrîr, îqtibas, îştîraq, tezaad, sêhrê helal, mubalexê, mecazê mursel, telmîh ûsn gelek hunerê edebî ameyê xebitnayene.

3.5. Wezn û Hûmara Beytan

Raro Raşt 324 beytan ra, *Me 'lûmatê Dînîye* 146 beytan ra, pêro pîya 470 beytan ra raameyê. Hem *Raro Raşt* hem zî *Me 'lûmatê Dînîye* terze mesnewî de û bi weznê erûzî nusîyayê. Her di kitabî zî bi behrê muteqaribî yê kilmî (meqsûr, nesalim) nusîyayê.²¹⁴

3.6. Muhtewa û Beşê Kitabên

Kitabê *Raro Raştî* de 21 beşî û *Me 'lûmatê Dînîye* de 17 beşî, pêro pîya 38 beşî estê. Sernuşteyê beşan, 3 hebî netede heme bi kirdkî nusîyayê. Vernîya her kitabî de, samedê destpêkî bi kilmekî hemd û selat estê. Ma do nê beşan goreyê mewzûyanê înan tesnîf bikê.

3.6.1. Babetê Raro Raştî

Raro Raşt bi hawayêko pêroyî derheqê eqaidî de yo. Nê hetî ra kirdkî de yew nimûneya eqaidê menzûmî yo. Labelê sey adabê werdişî, tayê meseleyê teberê eqaidî zî tede estê.

Tesîrê Nehcu'l-Enamî nuştîşê *Raro Raştî* ser o zaf bîya. Heta tayê beytê *Raro Raştî*, Nehcu'l-Enamî ra tercume bîyê.

Tewr peynî ya kitabî de behsê adabê werdişî ra dima qismê dua û behsê tamamkerdişê kitabî esto labelê no qisim bi sernuşteyêk yan zî bi îşaretêk cîya nêbîyo. Bêxeyja di beşanê peyênan, peynîya her beşî de na beyta cêrêne tekrar bena:

Înan kerdiş o ferz biyo ma ser o

Bızanî inên ma hemîn pêsero (*RR/14, 23, 28 ûsn*)

²¹⁴ Beşê hîrêyinê na xebate de, ma nê xususan ser o vindetî û îzah kerdî. Cora ma tîya de kilm birnayo.

Di beşê pêyênî adabî ser o yê, beşê bînî heme meseleyanê eqaîdî ser o yê. Ma eşkenî nê beşan goreyê muhtewa û mewzûyê xo wina tesnîf bikê:

3.6.1.1. Destpêk

(1-2.) No qisim destpêkê *Raro Raşî* de ca gêno, bi vatişê “ya Ellahû” dest pêkeno û bîsmîlahî ra dima, bi di beytan bi kilmekî Homayî rê hemd û pêxamberî ser o selat û selam vajîyeno. Edebîyatê klasîkî de nînan ra vanê “besmele”, “hemdele” û “salwele”. Nê qisimî de sernuşteyêko xususî çin o. Nê beytî wina yê:

Heçî hemd hemey jîn Ellah rî tamam

Resûlbê jê ser o selat û selam

We him al û eşhab hemînî ser o

Şelat û selam bo bi jînî ser o (RR/1-2)

3.6.1.2. Babetê Kitabî

A. Îman

(3-14.) **Erkanê Îslamey**: No beş 12 beytî yo. Tede panc erkananê îslamî ra, yanî kelîmeya şehadetî, nimaj, zekat, roje û hecî ra behs beno.

(15-23.) **Erkanê Îmanî**: No beş new beytî yo. Tede şeş erkananê îmanî ra behs beno. Erkanê îmanî; bawerîya xo bi Homayî, melekan, kitabana, resûlanê ey ardene û roja axretî û qederî ra bawerkerdene yê. Tîya de erkanê îmanî, goreyê “amentû”yî bi erebkî name bîyê.

(24-28.) **Şifatê Ellah Heçî Zatîyey Jey**: No beş panc beytî yo. Tede behsê sifetanê Homayî yê zatîyan beno ke şeş heb ê: Wucûd, qidem, beqa, wehdanîyet, muxalefetûn lîlhewadîs û qiyam bînefsîhî. Nê sifetî bi nameyê xoyê erebkî nusîyayê, tena “qiyam bînefsîhî” sey “binefsê xo qiyam” tadîyayo kirdkî ser. *Nehcu'l-Enamî* de no qisim çin o.

(29-34.) **Ino Mebheşê Şifatê Selbîye w'**: No beş şeş beytî yo. Tede behsê sifetanê Homayî yê selbîyan beno. Sifetê selbî ê sifet ê ke Homayî heme qusuran ra

tenzîh kenê. Mesela Homa bê maye û pê yo, hewnê ey nêno, bi cayêk sînorkerde nîyo
ûsn. *Raro Raşt* ra nimûneyêk:

Çinîk î de rî him **cîhat** û **zeman**

Ne vernî, ne peynî, ne hewn û mekan (*RR/31*)

(35-51.) Şifatê Ellah Heçî Qedîmîyey ki Subûtiyey: No beş 17 beytî yo. Tede behsê sifetanê subûtiyan beno. Verê goreyê mezhebê eşariyî ke şafiyî teqîb kenê, nê hewt sifetî hûmarîyenê: Heyat, îlm, semî, beser, îrade, qudret, kelam. Dima goreyê mezhebê maturîdiyî ke henifi teqîb kenê, sifetê “tekwîn” zî îlawe beno, pêro pîya kenê heşt sifetî. No beş de heme nameyî bi kirdkî zî îzeh bîyê. Mavajî:

Heyat ganî bayîş o me'na bîzan

We *ilm* zî bi me'na *zanayîş* biwan (*RR/35*)

(52-74.) Inca Melaîketandê Homay ra Behş Keno: No beş 23 beytî yo. Tede behsê melekan û wezîfeyê înan beno. Verê behsê çar melekanê pîlan, yanî Cebraîl, Mikaîl, Îsrafil û Ezraîlî; dima behsê melekanê bînan beno. *Nehcu'l-Enamî* de no qîsim şeş beytan ra rayeno û nameyê melekan tede nêvîyarenê, tena bi hawayêko pêroyî xususîyetanê melekan ra behs beno. Labelê *Raro Raştî* de, derg û dila behsê melekan beno.

(75-86.) Inca Kitabandê Homay ra Behş Keno: No beş 12 beytî yo. Tede behsê kitab û suhûfanê semawîyan beno. Nameyê kitabane pîrozan û pêxamberanê ke kitab û suhûf dîyayo înan yew bi yew hûmarîyayî. *Nehcu'l-Enamî* de no beş çin o.

(87-94.) Inca Ededê Enbîyandê Homay ra Behş Keno: No beş heşt beytî yo. Tede behsê hûmara pêxamberan beno. Goreyê naye 124 hezar pêxamberî estê, înan ra 313 hebî resûl ê, ê bînî nebî yê. Vajîyeno ke Quran de nameyê 28 pêxamberan vîyareno labelê pêxamberîya Zulqerneyn, Uzeyr û Luqmanî ser o îxtîlaf esto. Tîya ra pey rêzkerdişê babetanê *Raro Raştî* û *Nehcu'l-Enamî* bedilîyenê, pênegênê. Mavajî, *Nehcu'l-Enamî* de no beş “mebhesu't-tefazul”î ra dima yeno labelê *Raro Raştî* de verê ey yeno.

(95-120.) Mebħeşu't-tefađul: No beş 26 beytî yo. Tede goreyê eqîde, derg û dila behsê fezîletî beno. Behs beno ke mîyanê însanan de tewr efdelî pêxamber î, înan ra ûlu'l-ezmî, înan ra zî Hz. Muhammed tewr efdelê mexluqan û pêxamberan o. Dima, nuştox efdelîya melekan û însanan dano têver. Dima zî efdelîya cinîyan ra behs keno û vano tewr efdela cinîyan Hz. Fatima ya. Peynî de zî fezîletê umete ra behs keno ke tewr efdelê umete Hz. Ebûbekir o, dima hîrê xelîfeyê ê û dima zî eşereî mubeşşere û sehabeyê bînî yenê. Nameyê hemîne yew bi yew hûmareno. Nê qisimî de terzê vatişê tayê beytan ser o tesîrê *Nehcu'l-Enamî* eşkera yo. Heta tayê misrayî, tercumeyê misrayanê *Nehcu'l-Enamî* yê. Mavajî:

Raro Raşfî ra:

Heçî ehlê Bedr û Uđud bey'etî
Muħeqqeq biyo nê ki ê cennetî

Ko unwa bi ezvac û 'itra resûl
Şehabandê jey rî zî erca duxûl

We o ħerbê eşħaba darg û medîd
Heme cennetî çî ġazî çî şehîd

We may û we pî heme peyğemberan
Berî ê di enwa'ê kufr û şerran
(RR/116-119)

Nehcu'l-Enamî ra:

Hemî ehlê Bedr û Uđud bey'etê
Muħeqqeq bûye, dê biçin cennetê

Weha reng e ezvac û 'itra resûl
Ji eşħabê dîreye erca duxûl

Ji ħerba şehaban mekin qal û qîl
Bihiştî ne hem qatîl û hem qetîl

Hemî da û babê di peyxemberan
Berî ne ji enwa'ê kufr û şeran
(NE/62-65)

(121-127.) Şifatê Peyğembera Hemînî: No beş hewt beytî yo. Tede behsê sifetanê pêxamberan beno. Behs beno ke panc sifetê muşterekî yê heme pêxamberan estê: Sidq, emanet, teblîx, fetanet, îsmet. Labelê Hz. Muhammed nê sifetan ra vêşêr, wayîrê sifetanê “xatemu'l-enbiya”, “resûlu's-seqeleyn” û “efdelu'l-mexlûqat”î zî yo.

(128-145.) Inca 'Elamatê Qiyamet ra Beş Keno: No beş 18 beytî yo. Tede behsê elametanê qîyamete beno. Nê elametî yew bi yew hûmarîyenê. Behsê Decal, Mehdî û wameyîşê Hz. Îsayî beno.

(146-158.) Inca Cuz'î İxtîyarey ra Beş Keno: No beş 13 beytî yo. Şeş beytanê verênan de behsê cuzê îxtîyarî û xeyr û şerî beno ke bawerîya qederî de

eleqedar o. Dima bi çar beytan behsê wezîfeyê hewt endaman (azayan) beno ke no qisim *Nehcu'l-Enamî* de sey yewna beşê taybetî nusîyayo. Dima zî bi di beytan vajîyeno ke bi nê beşî, qismê şertê îmanî tamam bîyê. No xusus wina vajîyeno:

Ti ruknê îmanî heme şeş heme

Bızan heya inca bitefşîl heme

Biwani bi yew î'fîqad bo tamam

Resûldê Homay rî şelat û selam (RR/156-157)

Çîyê ke hetanî tîya vajîyayî, derheqê erkanî îmanî de bîy, cora ma zî nê beşî heme binê sernuşteyê “îman”î de nuştî. Semedo ke heme beşî yewbînan de eleqedar ê, şairî zî bi zanayîş nê pêdima rêz kerdê. Cora, tertîbê babetanê ey de tertîbê babetanê *Nehcu'l-Enamî* ra cîya bîyo.

B. Derheqê Hz. Muhammedî de

(159-182.) **Mebhesu'r-rîsale:** No beş 13 beytî yo. Tede behsê heyatê Hz. Muhammedî beno û bitaybetî wezîfeyê eyê pêxamberîye ser o yeno vindetene. No qisim *Nehcu'l-Enam* de tena bi hewt beytan yanî hîna kilm nusîyeno û heme heyatê pêxamberî ra behs nêbeno la *Raro Raşt* de bîyayîş ra hetanî wefatê pêxamberî, hîna derg ey ra behs beno. Tîya de zî tayê beytî *Nehcu'l-Enamî* ra tercume bîyê. Mavajî:

Bi dînbê jê, dînbê bî mensûxî bî

Kemal û fezil ma rî pê vêşî bî

(RR/160)

Bi dînbê wî dînbê dî mensûxî bûn

Kemal û fezil bo me pê zêde bûn

(NE/34)

(183-191.) **Mebhesê Şemaîlandê Muḥammed Şellallahû Te'ala 'Eleyhî Weselleme:** No beş heşt beytî yo. Tede behsê şekl û şemalê Hz. Muhammedî beno. Derheqê nê beşî de kitabê taybetî zî nusîyayê. Tayê eqaîdnameyanê menzûman de ca dîyayo nê beşî zî. Destpêkê nê beşî wina yo:

We orte bî qama jey zāv-zāv nezîf

Ne derg bî ne kilm bî ne şîşman ze'îf (RR/183)

(192-197.) **Inca Mî'racdê Peyğemberî ra Beş Keno:** No beş şeş beytî yo. Tede bi kilmekî behsê îsra û mîracî beno. Goreyê ney, Homa yew şewe Hz. Muhemmedî Meke ra beno Mescîdu'l-Eqsa (Quds), dima zî beno Sîdretû'l-Munteha û uca de cemalê xo nawneno ey. Na babete de sey mîracnameyan kitabê taybetî zî nusîyayê.

C. Meseleyê Bînî yê Kalam û Eqaidî

(198-201.) **Inca Ru'yetê Cemaleyda Ellah ra Beş Keno:** No beş çar beytî yo. Tede bi kilmekî behsê dîyayîşê cemalê Homayî beno. Beşê verênî de peynîya babeta mîracî de vajîyabî ke Hz. Muhemmedî mîrac de cemalê Homayî dîyo. Tîya de zî no mewzû bi nê beşê xoserî yeno domnayene. Tîya de behs beno ke dinya de Hz. Muhemmedî ra vêşêr kesî cemalê Homayî nêdîyo û do nêvîno la axret de, bawermendê ke cenet de yê, do cemalê Homayî bivînê.

(202-210.) **Inca Te'şîrdê Du'an a Beş Keno:** No beş new beytî yo. Tede behsê tesîr, amanc û adabê duayan beno. Bi di beytan nuştox xo rê zî duayan keno:

Îlahî, di dareyn selamet bidi

Min û may û pî mi hemîn rî bidi

Îlahî, 'ezab ra xelaş wazena

Bi xewf û rica ez necat wazena (RR/206-207)

(211-213.) **Mebheşê Neşbu'l-îmamî:** No beş hîrê beytî yo. Tede behsê weçînayîş û îtaetkerdişê îmamî beno. Tîya de îmamî ra meqsed serek û îdarekarê komel û şarî yo. Nê qisimî de, di beytê verênî sey tercumeyê *Nehcu'l Enamî* yê. Xora *Nehcu'l Enam* de no beş tena di beytî yo. Beyta hîrêyine sey beyta peyêne ya beşanê verênan tekrar a. Muqayeseyê her di metnan:

Di ferzan a neşbê îmamî ki dîn

Hifîz ko we mezlûmî rî bo mu'în

Heram o ki şar vecyo emrê jey ra

Egerçî cefa veynî zî ê jey ra

(RR/211-212)

Ji ferzan e neşba îmamê ku dîn

Hifîz kit, ji mezlûmî re bit mu'în

Heram e li xelqê xurûca li wî,

Egerçî ku cewrê bibînin ji wî

(NE/74-75)

(214-261.) Inca Su'aldê Qebri ra we Ehwaldê Qîyametî ra Behş Keno:

No beş 48 beytî yo û kitab de beşo tewr derg o. Tede behsê pers û ezabê qebre, rewşa heşr û mîzanî beno. Mergî ra dest pêkeno û derg û dila ameyîşê qîyamete ra, ganîbîyayîşê însanan, wextê heşr û mîzanî, Pirdê Siratî, cenet û cehenem, şefaetê pêxamberî û sefehatanê bînan yê badê qîyamete ra behs beno; semedê xopawitişê roja qîyamete dua beno. Şaîrî ca dayo munaqeşeya xelqîyayîş û fanîbîyayîşê cenetî zî û bi uslûbêkê edebî fikrê cîya-cîyayî pêşkêşê wendoxan kerdê. Destpêkê beşî ra:

Qebir we heşir ti hemînî biwan

Hîsab û şiratî hemînî bîzan

Mîzan û neşir zî hemîn heq bîzan

Bi 'ewnê îlahî beyan ka beyan

We cennet we hûrî we Aw Kewşerî

Cehennem ki adir hemîm zemherî (RR/214-216)

D. Adab

(262-276.) Mebheşê Adabdê Nimajî: No beş 15 beytî yo. Tede behsê adab û ûsulê nimajî beno. Wextê nimajî de têgeyrayîşê însanî, huşû û huzûrê nimajî, cemaetî reyde nimajkerdiş û fezîletê ey ra behs beno. Peynîya nê beşî de beyta tekrarî çin o. No beş wina qedîyeno:

“Çi ferzo tede y' ti eda rind biki

We qay ferzê bînî xu hazır biki” (RR/276)

(277-306.) Mebheşê Wardîşî: No beş 29 beytî yo. Tede derg û dila behsê adab û ûsulê werdişî beno. Înan ra çar hebî sunet ê, çar hebî zî adab ê. Tayê çîyî zî estê ke wextê werdişî de mekruh ê.

Nê qisimî de zî tayê beytî binê tesîrê *Nehcu'l-Enamî* de ameyê nuştene, hema-hema uca ra tercume bîyê. Mavajî:

We to rî çî heðre w' ti pey razî bi

We zay talibê jey ra weşşêr mebi

Heçî hate ber te tu pê razî be

Gelek talibê tiştê xweştir mebe

Ti bori bi qay quwwet û ta'etî
Ti mewri bi qay lezzet û şehwetî
(RR/285, 287)

Bixwe tu ji bo quwweta ta'etê
Ne bo lezzet û keyf û pirr şehwetê
(NE/229, 222)

3.6.1.3. Xatîme

Edebîyatê klasîkî de peynîya mesnewîyan de qismê xatîme esto. Şaîr tîya de behsê tamamkerdişê kitabê xo keno û bi dua kitabê xo qedêneno. Kitabê *Raro Raşî* de zî no qisim peynîya “mehesê wardişi” de bi beyta 307. dest pêkeno û hetanî peynîya kitabî yanî hetanî beyta 324. dewam keno. Tewr verê bi di beytan qedênayîşê kitabî ra behs beno û dima dua dest pêkena. Labelê no qismê xatîme bi hawayêko xususî cîya nêbîyo, dewamê beşê werdişi de nusîyayo. Ma hem metnê transkrîbekerdeyî de no qisim bi îşaretê hîrê estareyan (***) cîya kerd û hem zî tîya de sey yew beşê cîyayî nawit.

(307-308.) Bi nê di beytan behsê tamamkerdişê kitabî beno. Nuştox, derheqê nameyê kitabê xo de zî îzahet dano. Goreyê ney, semedo ke kitab derheqê eqîde de yo û eqîde zî rayîro rast û heq o, şaîrî nameyê *Raro Raşî* kitabê xo ra nayo. No qisim wina yo:

Temam bi kitab ti bîzan ey 'emîn
Bi 'ewnê îlahî tamam bi yeqîn

Mi namey jey va “**Raro Raşî**” ey bira
Çimîk raro heqq o 'eqîde xura (RR/307-308)

(309-324.) Bi beyta 309. dest bi dua beno û hetanî peynîya kitabî qismê duayan dewam keno. Destpêkê qismê duayan ra:

Bi vatişbê to ya Ellah ya Mu'în
Înan kerd min ya Rebbe'l-'alemîn

Bi nê vatişa min îman kerdo ah
Bi rehmet 'efû ki ti min ya îlah (RR/309-310)

Peynîya dua û peynîya kitabî bi nê beytan yena:

Min û may û pî min 'efû ko bikî

Bi reḥmet we cennet ko şad ma bikî

We him mu' mîn û mu' mînat ecme'în

Bidi xaṭîrê Xatemu'l-murselîn (RR/323-324)

3.6.2. Babetê Me'lumatê Dînîye

Kitabê *Me'lumatê Dînîye* de bi hawayêko pêroyî behsê fîqihî yanî behsê ehkamê şerîetî beno. Heme 17 beş ê. Vernîya nê beşan de qîsmê hemd û selatî esto. Ma eşkenî nê beşan goreyê muhtewa û mewzûyê înan wina tesnîf bikê:

3.6.2.1. Destpêk

Kitabê *Me'lumatê Dînîye* bi bîsmîlahî dest pêkeno û dima bi erebkî Homayî rê hemd û pêxamberî rê selat û selam vajîyeno. No qîsim menzûm nîyo. Herçiqaqas nê qîsimî de sernuşteyêko xususî çin bo zî fîhrîstê kitabî de no qîsim sey "Îbtîda'ê Kitabî" name bîyo ke yeno manaya "destpêkê kitabî".

3.6.2.2. Babetê Kitabî

A. Fîlê Mukelefî yan zî Emir û Qedexeyî

(1-6.) **Eḥkamê Şer'îye - Ewamîr we Newahî:** No beş şeş beytî yo. Sernuşteyê "Eḥkamê Şer'îye" cor ra, "Ewamîr we Newahî" (emrî û qedexeyî) zî bin de nusîyayo la fîhrîst de her di tîkîşte de nusîyayê. Nê beşî de behsê emran û qedexeyan beno ke parçeyê ehkamê şerîetî yê. Vajîyeno ke însano aqil û balix înan ra mesul o, ganî nê emran û qedexeyan bizano û pê bawer biko. Çîyê ke merdim înan ra mukelef o, heşt qîsimî yê: Ferz, wacib, sunnet, musteheb, mubah, heram, mekrûh û mufsîd. Dima, beşanê cêrênan de nê yew bi yew îzah benê. Destpêkê nê beşî wina yo:

Bi eḥkamê şer'î mukellef 'eyan

Heçî 'aqil û balig î rind bîzan

Mukellef î pey ki bızanî inîn

‘Emel pey bikî him înan kî hemîn (MD/1-2)

(7-18.) Mebheşê Ferzî: No beş 12 beytî yo. Tede behsê ferzî beno ke ferzê ‘eyn û ferzê kîfayeyî ra rayeno. Ferzo eyn her kesî ser o ferz o, yanî ganî her kes ey bîyaro ca. Ferzo kîfaye zî o yo ke eke tayê kesî bikê, ê bînan ser ra hewa nîyeno labelê eke heme kesî nê ferzî terk bikê o çax heme benê gunekar. Reyna vajîyeno ke kam ke yew ferzî înkâr biko, o beno kafir yanî dîn ra vejîyeno.

(19-25.) Mebheşê Wacibî: No beş hewt beytî yo. Tede behsê wacibî beno ke sey ferzî qet’î nêbo zî, sey “sedeqeyê fitrî” û “maye û pîyî rê xizmetkerdişî”, terkkerdişê ey merdimî gunekar keno. Beyta peyêne ya nê beşî de mezhebê şafi ra sey “mezhebê ma” behs beno û vajîyeno ke tede ferqê wacib û ferzî çin o. Na beyte wina ya:

Di mezhebê ma di, çin o ferq bızan

Di mabeynê wacib û ferzî heman (MD/25)

(26-45.) Mebheşê Sunnetî: No beş 20 beytî yo. Tede derg û dila behsê sunetê Hz. Muhemmedî beno. Goreyê ney sunet di qismî yo: “Sunetê huda” û “sunnetê zewaîd”. “Sunnetê huda” o yo ke -sey “cemaetî reyde nimajkerdişî”- ganî terk nêbo, kam ke nê sunetî terk biko şermezar beno. “Sunnetê huda” zî xo mîyan de, sey “muekked” û “mustehab” beno di qisimî. “Sunnetê zewaîd” zî o yo ke -mavajî sey tayê adabanê werdişî- terkkerdişê ey de zîrar çin o labelê caardişê ey de fayde û xeyr esto. Nê qisimî de, semedê sunetê zewaîdî kitabê *Raro Raşî* referans dîyeno û wendoxî ra wazîyeno ke biewnîyo uca. Nê beytî wina yê:

We adabê wardîşî tefşîl biyo

Kitabo verên di o teşrîh biyo

We mebheşê wardîşî nusya heman

Bi ‘ewnê îlahî biyo o beyan

We fihristebê jey ti bewnî eger

Ko behşê werî di bikî yew nezer (MD/40-42)

(46-52.) Mebheşê Mustehebî: No beş hewt beytî yo. Tede behsê “musteheb”î beno ke ey ra “nafile” û “mendûb” zî vajîyeno. Mavajî sey rojanê mubarekan de rojegirewtiş, sedeqedayîş ûsn çiyê ke kerdişê înan de xeyr esto.

(53-59.) Mebheşê Mubahî: No beş hewt beytî yo. Tîya de, nimûneyan reyde behsê “mubah”î beno. Mubah, çiyê ke kerdişê înan de ne gunê ne zî xeyr esto, înan ra vajîyeno. Mavajî, sey ronîştiş û werdişî.

(60-66.) Mebheşê Hëramî: No beş hewt beytî yo. Nimûneyan reyde hukmê heramî ra behs beno. Vajîyeno ke, kam ke çiyê heramî biko, beno gunekar û axret de ey/ayê rê ezab esto la kam ke heramî helal qebul biko, beno kafir.

(67-77.) Mebheşê Mëkrûhî: No beş 11 beytî yo. Tede behsê mekruhî beno ke di qisimî yo: Tehrîmîye û tenzîhîye. Tehrîmîye, o mekruh o ke nêzdîyê heramî yo, tenzîhîye zî o mekruh o ke nêzdîyê helalî yo. Termînolojîya dînî de, nînan ra “tehrîmen mekruh” û “tenzîhen mekruh” zî vajîyeno.²¹⁵

(78-80.) Mebheşê Mufsidî: No beş hîrê beytî yo. Tede behsê “mufsid”î beno. Yanî çiyê ke îbadetan betal keno, hukmê ey ra behs beno.

B. Qismê Ehkamê Şerîetî û Fiqihî

(81-105.) Eqsamê Ehkamê Şerîye: No beş 25 beytî yo. Tede beşanê hukmanê şerî ra behs beno. Goreyê ney hukmê şerî hîrê qisim ê: 1) “Îtîqadî”yo ke eslê dînî hesibîyêno û ilmê kelamî nê qisimî de eleqedar benê. 2) “Emelî”yo ke ey ra şerîet zî vajîyeno, ilmê fiqihî û uşûlê fiqihî nê qisimî de eleqedar ê. No zî xo mîyan de hîrê qisimî yo: ‘Îbadat, mu‘amelat û ‘uqûbat. ‘Îbadat, sey nimaj û zekatî meseleyanê îbadetî de eleqedar beno ke no qismo uxrewî yo. Mu‘amelat, sey mare û telaqî derheqê cuya şexsî û komelî de, yanî huqûqê taybetî de eleqedar beno. ‘Uqûbat zî sey qetl û dizdî huqûqê cezayî de eleqedar beno ke nê her di qisimê peyênî dinyayî yê. 3) “Exlaqî”yo ke sey sebr, birayî, edalet ûsn meseleyanê exlaqîyan û manewîyan de eleqedar beno. Destpêkê nê beşî wina yo:

²¹⁵ İSAM, *İlmihal*, c. 1, Ankara 2008, r. 167-168.

Ki eḥkamê şer‘î hîrê qismê jey
Te ra î‘tîqadîye, yew qismê jey

We eḥkamê ‘emeliye ê dîyin
We exlaqîye ti bîzan ê hîrin (MD/81-82)

(106-107.) Me‘na Lefzdê Fiqhî: No beş di beytî yo. Tede çekuya “fiqih”î hem hetê manaya ferhengî û hem zî hetê manaya termînolojîke ra îzah bena.

(108-113.) Fiqih ‘Îlmê Muctehîdan o: No beş şeş beytî yo. Tede behsê muctehîdan û feqîhan beno. Goreyê ney, keso ke bi delîlanê şer‘î hukm vejeno, ey rê hem “muctehîd” hem zî “feqîh” vajîyeno. Alimê ke meslegê muctehîdan taqîb kenê, înan ra zî “feqîh” vajîyeno.

(114-119.) Edille’ê Şer‘îye: No beş şeş beytî yo. Tede bi kilmekî behsê “edille-î şer‘î” beno ke lîteratur de nînan ra “edilletu’l-ehkam” (delîlê hukman) yan zî “edille-î erbaa” (çar delîlî) zî vajîyeno.²¹⁶ Tîya de delîl ra meqsed o yo ke muctehîd û feqîhî ey ra hukmê şer‘î vejenê yanî wexto ke hukm û qerar danê, xo rê sey çime gêne. Goreyê nê metnî nê delîlê şer‘î û îzahetê înan nê yê: 1) Kitab ke kitabê pîroz yê îslamî Quranê Kerîm o. 2) Sunet o ke vatiş û kerdişê Hz. Muhemmedî yo. 3) “Îcmayê ummete” yo ke heme muctehîdan ser o îtîfaq kerdo. 4) “Qiyasê feqîhan” o ke tetbîqatê muctehîdan ra yeno meyan.

C. Mezhebî

(120-122.) Mebheşê Mezheba: No beş hîrê beytî yo. Çekuya “mezheb”î hetê manaya ferhengî û hetê termînolojîyê dînî ra bi kilmî îzah bena.

(123-125.) Î‘tîqad di Mezheb: No beş hîrê beytî yo. Şaîr tîya de, mezhebê îtîqadî ra meqsedê xo çî yo, bi kilmekî ey îzah kenê. Yeno îmakerdene ke mezhebê îtîqadî do tena goreyê ehlê sunetî îzah bibê. Dima zî “ehlê sunnet we cemaet”î çî yo, îzah beno.

²¹⁶ İSAM, *İlmihal*, c. 1, Ankara 2008, r. 144.

(126-133.) Ehlê Sunnetî Gore Î'tîqad di Mezhebî we Îmamî: No beş heşt beytî yo. Tede goreyê ehlê sunetî behsê mezhebanê îtîqadîyan û îmamanê înan beno. Goreyê ney, ehlê sunetî de bi nameyê maturîdî (metn de sey “materîdî” vîyareno) û eşarî di mezhebê îtîqadî estê. Îmamê maturîdîyan Ebû Mensûrê Maturîdî yo; êyê ke emel de heneffî yê, îtîqad de pabesteyê nê mezhebî yê. Îmamê eşarîyan zî Ebu'l-Hesenê Eş'erî yo; êyê ke emel de şafî, malikî û henbelî yê, îtîqad de eşarî yê. Danşinasnayîşê mezheban dima, vajîyeno ke her di firqeyî zî hîdayetî ser o yê. No beş bi na dua qedîyeno:

“Îlahî to da min şukur raro xeyr
Muyesser biki tim mi rî a bi xeyr”

(134-146.) 'Emel di Mezhebê Îmamî: No beşo peyên 13 beytî yo. Tede behsê çar mezhebanê emelî yê ehlê sunetî beno. Yewinê înan mezhebê heneffî yo, îmamê nê mezhebî Nûman bîn Sabît o ke bi nameyê Îmam E'zem şinasîyeno. Yê dîyin mezhebê şafî yo, îmamê ney Muhemmed bîn Îdrîs eş-Şafiî yo. Yê hîrêyin mezhebê malikî yo, îmamê ney Malîk bîn Enes o. Yê çarin mezhebê henbelî yo, îmamê ney zî Ehmed bîn Henbel o. No beşo peyên wina qedîyeno:

“We mezheb îmamî heme bî beyan
Biwani xu rî ti hemînî bîzan”

Nê di beşê peyênî yê ke behsê mezheban û îmamanê înan kenê *Nehcu'l-Enamî* de sey yew beşî ca gênê, Şêx Muhemmedî, semedo ke derheqê fiqhî de no kitabê *Me'lûmatê Dînîye* nuştö, *Raro Raştî* de ney, tîya de ca dayo nê beşan.

3.6.2.3. Peynî

Peynîya kitabî de beşêko xususî çin o. Tena bi erebkî wina nuştö: “Feqed temme'l-kîtab / Bî 'ewnîllahî'l-Wehhab”. (Bi ardimê Homayê wehhabî kitab qedîya.) Bin de zî tarîxê 1367î nusîyayo. Goreyê nê tarîxî, kitab 1367 de nusîyayo. No tarîxê hicrî yo, goreyê tarîxê mîladî keno serra 1947 yan zî 1948.

3.6.3. Muqayeseyê Raro Raştî û Nehcu'l-Enamî

Babetê *Raro Raştî* û *Nehcu'l-Enamî* zafane pê manenê. Çünke, mewzûyê her di kitabî zî eynî yo, her di zî eqaîdî ser o nusîyayê. Seke verê zî ma vatbi, *Raro Raşt* bi îlham û tesîrê *Nehcu'l-Enamî* nusîyayo. Labelê hem hetê tertîbî ra hem zî hetê tayê zîyade yan zî kêmbîyayîşê tayê babetan ra mabênê înan de ferqê muhîmî zî estê.

Raro Raşt de mewzûyî hîna derg nusîyayî la *Nehcu'l-Enam* de hîna kilm îzah bîyê, cora beş û beytê *Raro Raştî* hîna zaf ê. Sey behsanê kitabî û sifetanê pêxamberan tayê babetê ke *Raro Raşt* de ca gênê, *Nehcu'l-Enam* de çin ê. Babeta tesewuf û exlaqî *Nehcu'l-Enam* de esta la *Raro Raşt* de çin a.²¹⁷

Babetê *Me'lûmatê Dînîye* û *Nehcu'l-Enamî* zafane cîya yê. Çünke mewzûyê *Me'lûmatê Dînîye* eqaîd nîyo, fiqih o. Tena yew babeta ke behsê îmamanê mezheban kena mabênê înan de muşterek a.

Hetê şekilî ra, her hîrê kitabî (*RR*, *MD*, *NE*) zî şekilê mesnewî de bi weznê erûzî û bi behrê muteqaribî yê nesalimî nusîyayê.

Ma cor ra qismê îzahkerdişê babetan de ca dabi muqayeseyê *Raro Raştî* û *Nehcu'l-Enamî*, cora ma do tîya de tena bi di tabloyan *Raro Raştî* û *Nehcu'l-Enamî* muqayese bikê.

Tablo 1: Hetê şekilî ra muqayeseyê heme hîrê kitabî

	Beytî	Sernuşteyî	Rîpelî
Raro Raşt	324	21	53
Me'lûmatê Dînîye	146	17	24
Nehcu'l-Enam	273	22	26

²¹⁷ Herçiqaş ke Şêx Muhammedê Şêx Ensarî sey şêxî ameyo şinasnayene zî, ey kitabê xo de ca nêdayo qismê tesewufî. Seke ma behs kerdî, ey şêxî nêkerda, melayî kerda û îlim û îrşadî de meşxul bîyo.

Tablo 2: *Nehcu'l-Enamî* reyde muqayeseyê beşanê *Raro Raştî*

Raro Raşt		Nehcu'l-Enam	
Rêze	Sernuşteyê Beşî	Rêze	Sernuşteyê Beşî
I.	Bîsmîlah	I.	Bîsmîlah
II.	Destpêk (Hemd û Selat)		-
1.	Erkanê Îslamey	1.	Mebheşu'l-frûdî'l-'eyniyetî
2.	Erkanê Îmanî		-
3.	Şîfatê Ellah Heçî Zafîyey Jey		-
4.	Ino Mebheşê Şîfatê Selbîye w'	2.	Mebheşu'l-şîfatî's-selbiyyetî
5.	Şîfatê Ellah Heçî Qedîmîyey ki Şubûtiyey	3.	Mebheş'us-şîfatî's-seb'etî'l-qedîmetî
6.	Inca melaîketandê Hoday ra Behş Keno	4.	Mebheşu'l-melaîketî
7.	Inca Kitabandê Hoday ra Behş Keno		-
8.	Inca 'Edeî Enbîyandê Hoday ra Behş Keno	10.	Mebheşu 'Edeî'l-enbiyaî
9.	Mebheşu't-tefazul	9.	Mebheşu't-tefadulî
10.	Şîfatê Peygembera Hemînî		-
11.	Inca 'Elamatê Qiyamet ra Behş Keno	14.	Mebheşu 'Elamatî's-sa'etî
12.	Inca Cuz'î Îxtîyarey ra Behş Keno	13. & 19.	Mebheşu'l-îxtîyarî'l-cuz'î & Mebheşu Wezaifu'l-e'daî's-seb'etî
13.	Mebheşu'r-rîsale	5.	Mebheşu'r-rîsaleî
14.	Mebheşê Şemaîlandê Muhammed Şellallahû Te'ala 'Eleyhî Weselleme	6.	Mebheşu Şemaîlihî Şellallahû 'Eleyhî Wesellem
15.	Inca Mî'racdê Peygemberî ra Behş Keno	7.	Mebheşu'l-mi'racî
16.	Inca Ru'yetê Cemaleyda Ellah ra Behş Keno	8.	Mebheşu'r-ru'yetî
17.	Inca Te'sîrdê Du'an a Behş Keno	11.	Mebheşu Te'sîrî'd-du'aî
18.	Mebheşê Neşbu'l-îmamî	12.	Mebheşu Neşbî'l-îmamî
19.	Inca Sualdê Qebri ra we Ehwaldê Qiyametî ra Behş Keno	15.	Mebheşu Sûalî'l-qebrî we Mebheşu'l-qiyametî
20.	Mebheşê Adabdê Nimajî	22.	Mebheşu Adabî's-şelatî
21.	Mebheşê Wardîşî	20.	Mebheşu Adabî'l-eklî
	-	16.	Mebheşu'l-eîmmetî
	-	17.	Mebheşu't-teşewwûfî we'l-exlaqî
	-	18.	Mebheşu't-te'ellumî Fî Sebîlillah
	-	21.	Mebheşu'l-lîbasî

BEŞO HÎRÊYIN

HETÊ ŞEKILÎ Û HUNERÎ RA ETUDÊ KITABAN

1. ŞEKIL, PEYME Û QAFÎYE

1.1. Şekilê Nezmî

Raro Raşt (RR) û *Me'lûmatê Dînîye (MD)* destpêk ra hetanî peynî bi şekilê mesnewî nusîyayê. Mesnewî yew şekilê nezmî yo ke bi beytan nusîyeno. Di misrayî yew beyte raanê û nê misrayî mîyanê xo de bi qafîye yê. Şekilê qafîyeya înan wina yo: a a — b b — c c ...

Seba şekilê nezmî û şemaya qafîyeyan, destpêkê her di kitaban ra nimûneyî:

Heçî hemd hemey jîn Ellah rî **temam** --- a

Resûlbê jê ser o şelat û **selam** ----- a

We him al û eşhab hemînî *ser o* ----- b

Şelat û selam bo bi jînî *ser o* ----- b (RR/I-2)

Bi eħkamê şer'î mukellef 'eyan ----- a

Heçî 'aqil û baliğ î rind bîzan ----- a

Mukellef î pey ki bîzanî inîn ----- b

'Emel pey bikî him înan kî hemîn ----- b (MD/I-2)

Hetê muhtewa ra şekilê mesnewî, hîna zaf seba vatişê meseleyanê dergan ameyo xebitnayene. Bitaybetî menzûmeyê ke sey *Mem û Zîn* ya Ehmedê Xanî babetê înan eşq o û bi şekilê mesnewî ameyê nuştene, sey “mesnewî” name bîyê²¹⁸. Eseranê dîdaktîkan de zî şekilê mesnewî zaf tercîh bîyo. Mavajî, *Nehcu'l-Enam* yê Mela

²¹⁸ Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebîyata Kurdî ya Klasîk*, Nûbihar, İstanbul 2013, r. 380.

Xelîlê Sêrtî û *Mewlidê Ehmedê Xasî* wina yê. Seba ke hetê qaffiye ra nê tewir eseranê dergan rê şekilê mesnewî hîna baş û asan o, tercîh bîyo.

Çend beşê mesnewîyî estê. Kes eşkeno nê beşan, bi hawayo pêroyî sey “destpêk”, “mewzûyê eserî” û “peynîya eserî” tesnîf biko.²¹⁹

1) Destpêk: Her mewsnewî bi bîsmîlah dest pêkeno. La dima goreyê muhtewaya mesnewîyî çend babetê bînî zî destpêk de ca gênê. Nê zî dîbace, tewhîd, munacaat, sebebê telîfî, mîracîye yê. Mavajî *Mem û Zîn* de nê beşî heme estê. Labelê wexto ke ma menzûmeyanê dîdaktîkan sey *Nehcu'l-Enam*, *Raro Raşt* û *Me'lumatê Dînîyeyî* ra ewnîyenê ma nê beşanê destpêkî nêvînenê. *Raro Raşt* de bîsmîlah ra dima hemdele (Homayî rê hemd û şukr) û salwele (pêxamber û keye û embazanê ey rê selat û selam) estê. *Me'lumatê Dînîye* de, bîsmîlahî ra dima bi erebkî destpêkêko mensûr esto ke herinda hemdele û salweleyî de yo. Destpêk de sewbîna beşê xususî çin ê.

2) Mewzûyê eserî: Mesnewîyan de beşo ke mewzûyê eslî yê kitabî tede ca gênê bi sernuşteyanê “axazê destan” (destpêkerdişê hîkaye) yan zî “axazê kitab”î (destpêkerdişê kitabî) dest pêkenê.²²⁰ Mavajî *Mem û Zîn* de no beş bi îfadeyê “Fihristê **seraxazê kitabê** exbar” îfade bîyo.²²¹ Labelê *Raro Raşt* û *Me'lumatê Dînîye* de sernuşteyêko winasî çin o, destpêkî ra dima rasterast sernuşteyê babetan dest pêkenê.

3) Peynî: Nê qisimî de, zafane binê sernuşteyê “xatîme” de, nameyê mesnewî, hûmara beytanê ey, tarîxê nusîyayîşî û dua ca gênê.²²² *Raro Raşt* de no qisim bi hawayêko xususî yan zî bi sernuşteyêk cîya nêbîyo labelê beyta 307. ra pey no qisim dest pêkeno. Nê qismê *Raro Raştî* de temambîyayîşê kitabî îfade beno, dima nameyê kitabî ra sey “*Raro Raşt*” behs beno û sebebê panayîşê nê nameyî nusîyêno. Peynî de dua esta. Tewr peynî de zî tarîx nusîyayo. *Me'lumatê Dînîye* de, nê xususîyetî çin ê, tena bi îbareyêka erebkî qedîyayîşê kitabî û tarîxê temambîyayîşê kitabî nusîyayo.

²¹⁹ M. A. Yekta Saraç, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye**, Gökkuşbu, İstanbul 2012, r. 81.

²²⁰ Saraç, ec, r. 81.

²²¹ Ehmedê Xanî, **Mem û Zîn**, krm. ra Td. Kadri Yıldırım, Avesta, İstanbul 2013, r. 163.

²²² Saraç, env, r. 81.

1.2. Wezn (Peyme)

1.2.1. Weznê Erûzî

Erûz, yew sîstem û peymeyê nezmî yo ke verê mîyanê edebîyatê ereban de vejîyayo û dima mîyanê edebîyatê şaranê musulmanan de vila bîyo. Reya verêne Xelîl bîn Ehmed el-Ferahîdî (m. 791) bi hawayêko sîstematîk erûz îzah kerdo û termînolojiyê erûzî tesbît kerdo.²²³ Dima şarê îranî ke bîy musulman, erûz dekewto edebîyatê fariskî û kurdkî zî. Erûzî mîyanê edebîyatê îranî de tayê taybetmendîyê xo vurnayê. Edebîyatê îranî ser ra zî derbasê edebîyatê tirkî bîyo.²²⁴ Erûz, destpêkê edebîyatê klasîkî yê kurdkî ra nat, kurdkî de yeno xebitnayene. Mavajî Baba Tahirê Hemedanî seserra 10. de şîrê xo bi weznê erûzî nuştê. Kurmanckî de reya verêne *Nûbihara Biçûkan* ya Ehmedê Xanî de, semedê musnayîşê gedeyan ca dîyayo qalibanê erûzî.²²⁵

Erûz de hûmara heceyan reyde akerdebîyayîş û girewtebîyayîşê heceyan yan zî bi vatişêkê bînî kilmî û dergîya heceyan muhîm a. Heceyê akerdeyî (kilmî) bi îşaretê nuqta (.) yenê nawitene. Heceyê girewteyî (dergî) zî bi îşaretê tîre (-) yenê nawitene. Tayê heceyê pêrabesteyî zî yew û nê hesibîyênê.²²⁶ Qalibê erûzî nê bingeyî ser o awan bîyê. Her qalibê erûzî hîrê yan zî çar parçeyan ra rayeno û erebkî de nê parçeyan ra “tef’île” vajîyeno.²²⁷ Heşt tef’îleyê bingeyênî estê û nê tef’îleyan ra 16 grûbî weznê eslî virazîyayê ke nînan ra “behr” vajîyeno. Nê behrî panc daîreyan de kom bîyê.²²⁸ Behrê muteqaribî yê ke cêr ra nameyê înan vîyareno, kewenê mîyanê daîreya pancine.

Tablo 3: Behrê muteqaribî

Eslê weznê ey (wezno salim):	Weznê eyo nesalim (meqsûr):
Fe’ûlun fe’ûlun fe’ûlun fe’ûlun . - - / . - - / . - - / . - -	Fe’ûlun fe’ûlun fe’ûlun fe’ûl . - - / . - - / . - - / . -

²²³ Nihad Çetin, “Aruz”, *DİA*, c. 3, Ankara 1991, r. 424.

²²⁴ M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye*, Gökkuşbe, İstanbul 2012, r. 203

²²⁵ Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, Nûbihar, İstanbul 2013, r. 331.

²²⁶ Saraç, env, r. 207.

²²⁷ Adak, ec, r. 332.

²²⁸ Çetin, env, r. 428.

1.2.2. Weznê Metnan

Weznê *RR* û *MD* eynî yê. Her di kitabî zî bi weznê erûzî, bi behrê muteqaribî yê kilmî (nesalim) û bi qalibê *fe'ûlun fe'ûlun fe'ûlun fe'ûl* (. - - / . - - / . - - / . -) nusîyayê. No wezn û qalib *Eqîdeya Îmanê* ya Xanî û *Nehcu'l-Enam* yê Sêrtî de zî ameyê şuxulnayene. Goreyê erûzî, yew beyte yan zî bendî de misraya yewine bi kamcîn wezn nusîyaya, misrayê bînî zî ganî bi ê weznî binusîyê. Cora, eke ma biwazî weznê menzûmeyêk bizanî, zafane, weznê misraya yewine weznê heme metnî nawnena. Ma do cêr ra weznê metnan bi ûsulê teqî' binawnê.

Fe'ûlun / fe'ûlun / fe'ûlun / fe'ûl

. - - / . - - / . - - / . -

Heçî hemd / hemey jîn / Ellah rî / tamam

. - - / . - - / . - - / . -

Resûlbê / jê ser o / şelat û / selam (*RR/I*)

. - - / . - - / . - - / . -

Bi eħka / mê şer'î / mukellef / 'eyan

. - - / . - - / . - - / . -

Heçî 'a / qil û ba / lig î rind / bîzan (*MD/I*)

. - - / . - - / . - - / . -

Metnanê *Raro Raşt* û *Me'lumatê Dînîyeyî* de çend cayan de wezn xeripîyayo (herimîyayo), tayê cayan de zî qusurê erûzî estê. Mavajî, tayê cayan de semedo ke yew veng zêde ameyo xebitnayene, wezn xeripîyayo:

We him mu' / mîn û mu' / mînata / hemîn

. - - / . - - / . - - / . -

Bidi xa / tirê ay / hebîbdê / xu hemîn (*RR/103*)

. . - / . - - / . - - / . . -

Çi fi'lo / ki beçal / ko 'îba / de tê ma

. - - / . - - / . - - / . . -

Ki o muf / sîd o, rind / bîzanî / şima (*MD/78*)

. - - / . - - / . - - / . -

1.2.3. Wesl

Manaya ferhengî ya *weslî* “resnayîş”/“pêresnayîş” o.²²⁹ Eke peynîya yew çekuye bi herfa bêvenge biqedîyo, dima zî çekuyêka bi herfa vengine dest pêkena bêro û goreyê weznî a herfa bêvenge a herfa vengine reyde biwanîyo, naye ra “wesi” vajîyeno.²³⁰ Yanî kes herfa bêvenge biresno herfa vengine û pîya biwano “wesi” virazîyeno. Wesl, erûz de qusur nêhesibîyeno. Nimûneyî:

We him al_û eşhab hemînî ser o

Şelat_û selam bo bi jînî ser o (RR/2)

We emran_û nehyan bi ca ardiş o

Îbadet zî Ellah rî xaş kerdiş o (MD/3)

Îfadeyê “ser o”yî de eslê “o”yî “ro” yo. Semedo ke “ser ro” de, di “r”yî amey têhet û vatişê her dîyan pîya zor o, înan ra “r”yê “ro”yî kewto, “o” mendo. No “o” edat o.²³¹ Îfadeyanê “ardiş o” û “kerdiş o” de zî “o” karo nêmcet o (kopula). Nê vengê “o”yî, metnê bi herfanê erebkî de tena bi hereke nusîyayê, sey çekuyêka cîya nênusîyayê. Yanî eslê xo de bi herfanê erebkî tîya de wesl çin o. Labelê semedo ke tadayîşê latînkî de ma goreyê rastnuştişî nînan cîya nusenê, yew “weslo qestikên” peyda beno; naye ra ma tîya de seba baleantene nê herfî bi sîyayo tarî nuştî la ma îşaretê weslî nêrona.

1.2.4. Îmale

Manaya ferhengî ya *îmaleyî* “meyl kerdene”, “yew hete ser de tadayene” yo.²³² Yew çekuye de herfa vengine seba weznî derg biwanîyo; bi vatişêko bîn heceya akerdî (kilme) sey heceya girewtî (derge) bihesibîyo, îmale virazîyeno. Herfanê erebkî de eke hereke sey “herfa medî” derg biwanîyo îmale beno.²³³ Eke îmale weş nêro xebitnayene, qusurêko qij hesibîyeno. Nimûneyî:

²²⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2012, r. 1327

²³⁰ Saraç, env, r. 208.

²³¹ M. Malmîsanij, *Kurmanca ile Karşılaştırmalı Kırmanca (Zazaca) Dilbilgisi*, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2015, r. 151.

²³² Devellioğlu, env, r. 497.

²³³ Saraç, env, r. 210.

Şîfatê kemalî hemînî bîzan

Ki Homay di mewcûd î tim bê guman (RR/42)

Kamo **ki** înan, wacîb î nêko o

Çiqaso ki kafir zî nêbeno o (MD/22)

Nê nimûneyan de, mavajî herçiqas heceyê sey “**nî**”, “**ki**”, “**ci**”, “**be**” bi hereke kilm nusîyayê zî goreyê weznî ganî uca de heceyê dergî estbîyêne, cora tîya de do îmale virazîyo û nê heceyê kilmî, do seba weznî derg biwanîyê.

1.2.5. Zîhaf

Erûz de, eke heceyêka derge (girewtî), kilm (akerdî) biwanîyo “zîhaf” virazîyeno. Zîhaf eksê îmaleyî yo. Zîhaf, îstîsnayî netede, erûz de sey qusur hesibîyêno.²³⁴ Nimûneyî:

Ti erkanê îslamî pancî bîzan

Hemînî **ko** vaca şima rî ‘eyan (RR/3)

We emran **û** nehyan bi ca ardiş o

‘Îbadet **zî** Ellah **rî** xaş kerdiş o (MD/3)

Nê nimûneyan de, mavajî herçiqas heceyê sey “**ko**”, “**nû**”, “**zî**”, “**rî**” bi “herfa medî” derg nusîyayê zî goreyê weznî ganî uca de heceyê kilmî estbîyêne, cora tîya de do zîhaf virazîyo û nê heceyê dergî, do seba weznî kilm biwanîyê.

1.2.6. Qesr (Texfîf)

Qesr yeno manaya “kilmkerdiş” û “kilmbirnayîş”î. Weznê erûzî de, eke merdim çekuyêka derge kilm biwano yan zî tayê çekuyan ra tayê vengyan bierzo û kilm biko qesr virazîyeno.²³⁵ Nê kilmkerdişî ra “texfîf” yanî sivikkerdiş zî vajîyeno. Nimûneyî:

Şîfatê ê zatî bizani **b’ûmar**

Wucûd û te ra yew qidem zî **b’ûmar** (RR/24)

²³⁴ Saraç, env, r. 214.

²³⁵ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK, Ankara 2005, r. 16.

Nimûneyanê corênan de çekuya “biûmar”î de prefiksê “bi” sey “b” kilm nusîyayo û çekuye şekilê “b’ûmar” girewto.

Biyo musteheb o bi ummet ser o
Heçî **b’**aro ca ko şefa‘et bero (MD/48)

Nimûneya corêne de zî çekuya “bîyaro”yî semedê weznî, sey “baro” bi kilm nusîyaya.

1.3. Qafîyeyê Metnan

Qafîye, peynîya misrayan de yan zî cayo ke peynîya misra qebul beno de tekrarbîyayîşê vengano. ²³⁶ Labelê, nê vengê tekrarbîyayeyî tewr tay ganî beyntarê di misrayan de estbî û mîyanê çekuyanê cîyayan de ca bigîrê. Çekuyê cîyayan ra meqsed, yan hetê mana ra yan zî hetê lefzî ra cîyabîyayîş o.

Herfa qafîye ya ke tekrar bena ra “rewî” vajîyeno. Qafîye zafane peynîya misrayan de ca gêna labelê ge-ge seba redîfan ra beno ke qafîye mîyanê misrayan de zî ca bigîra. ²³⁷ Goreyê tekrarbîyayîş û taybetmendîyanê herfanê ke “rewî” ra ver yenê, tewirê qafîyeyan virazîyayê. Metnê *Raro Raşt* û *Me‘lumatê Dîniyeyî* seba ke bi şekilê mesnewî nusîyayê, her beyte de qafîye sey “a a — b b — c c ...” bedilîyena. ²³⁸ Yanî herfa “rewî” ya her beyte goreyê qafîye bedilîyena.

Goreyê tekrarbîyayîşê herfan di tewir qafîyeyî estê: 1) Qafîyeya mucerrede, 2) Qafîyeya murekkebe. Qafîyeya murekkebe zî mîyanê xo de bi nameyanê “qafîyeya murdefe”, “qafîyeya muqeyyede”, “qafîyeya muessese” bena hîrê beşî. ²³⁹ Ma do qafîyeyanê metnan cêr ra goreyê nê tesnîfî binawnî.

1.3.1. Qafîyeya Mucerrede

Qafîyeya ke tena bi tekrarbîyayîşê herfa rewî virazîyaya ra qafîyeya mucerrede vajîyeno. Metnan ra çend nimûneyî:

²³⁶ Saraç, env, r. 265.

²³⁷ Saraç, env, r. 265-266.

²³⁸ Semedo ke ma cor ra, binê sernuşteyê “şekilê nezmî” de, şemaya qafîye nimûneyan reyde nawite, ma tîya de tekrar nêkenê.

²³⁹ Saraç, env, r. 272.

Simatê ki neqş î çiqas ki ‘eded
Benî se çinîk î di jey di ebed (RR/33)

Bi qay ‘abidî sunnet o her gû hew
Biwazô Ellah ra du ‘a roc û şew (RR/203)

We fîhrîstebê jey ti bewnî eger
Ko beşşê werî di bikî yew nezer (MD/42)

1.3.2. Qafiyeya Murekkebe

Qafiyeyê ke teberê qafiyeya mucerrede de manenê, înan ra qafiyeyê murekkebî vajîyenê.²⁴⁰ Hirê tewirê xo estê.

1.3.2.1. Qafiyeya Murdefe

“Herfa sakîne” ya ke rewî ra ver yena ra “rîdf” vajîyeno. Herfê rîdfî nê yê: Elîf (ل), waw (و), yê (ع).²⁴¹ Eke yew qafîye de rewî ra ver nê herfê rîdfî bêrê û herekeyêk nêgêrî, a qafîye ra “qafiyeya murdefe” vajîyeno. Ma metnanê *Raro Raşt* û *Me‘lumatê Dînîyeyî* de tewr zaf rastê na qafîye yenê.

Semedê rîdfê *elîfe* nimûneyî:

Çira çimkî zâv î qe nînê **hîsab**
‘Îbadet kenî tim bi keyf û şew**ab** (RR/53)

Ê pancî mubaḥ o, ê şeşşî **heram**
We mekrûh û mufsîd ki heşt bî **temam** (MD/6)

Semedê rîdfê *wawî* nimûneyî:

Peygemberê ki di Qur’an di mezk**ûr**
Temam vîst û heşt î bîzani b’ sur**ûr** (RR/90)

Ko unwa bi ezvac û ‘itra res**ûl**
Şehabandê jey rî zî erca dux**ûl** (RR/117)

²⁴⁰ Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebîyata Kurdî ya Klasîk*, Nûbihar, İstanbul 2013, r. 360.

²⁴¹ Saraç, env, r. 270.

Semedê rîdfê yê nimûneyî:

Ti eḫwalê qebri bîzan ey wezîr

Ki mes'ul o, weyra çî şah çî kizîr (RR/223)

Heçî ferz î d' î, ti bîzan ey 'ezîz

We ferq esto jîn di çî ferqo temîz (MD/8)

1.3.2.2. Qafiyeya Muqeyyede

Herfanê rîdfî ra teber, herfanê ke rewî ra ver yenê ra zî “qeyd” vajîyeno. Eke yew qafîye de, rewî ra ver “herfa qeydî” bi hawayo bêhereke bêra, na qafîye ra “qafiyeya muqeyyede” vajîyeno. Bi vatişo bîn, eke di herfê bêherekeyî pêdîma bêrê “qafiyeya muqeyyede” virazîyena. Metnan de, karanê “kerdene” û “ardene” ra na qafîye virazîyaya:

Di jîn ra dîyin zî nimajkerdiş o

We erkan û şerîa zî caardiş o (RR/8)

Meke ra Medîne ki hîcret zî kerd

O emrê Homa bi we rind ca zî ard (RR/177)

We emran û nehyan bi ca ardiş o

Îbadet zî Ellah rî xaş kerdiş o (MD/3)

1.3.2.3. Qafiyeya Muessese

Eke yew qafîye de mîyanê rewî û elîfe de herfêka herekeyine esyba, “qafiyeya muessese” virazîyena.²⁴² Metnê *Raro Raşt* û *Me'lumatê Dînîyeyî* de no tewir qafîye hema-hema çin a. La, eke ma çekuyanê “dayîş” û “zanayîş” sey kok qebul bikê, ma eşkenê na nimûneya cêrêne bidê:

Ê hîrin di mal ra zekatdayîş o

We şerîanê jey zî ki zanayîş o (RR/10)

²⁴² Adak, env, r. 361.

1.4. Redîf

Qafîye ra dima tekrarê ke yenê, hemîne ra “redîf” vajîyeno. Nê tekrarî eşkenê sey suffiksî, sey çekuye, yan zî sey suffiks û çekuye pîya bibê.²⁴³ Wexto ke metnî alfabeya erebkî ra tadîyenê alfabeya latînkî herfa rewî ya herekeyine sey redîfî asena la eslê xo de o hereke parçeyê rewî yo û naye ra **rewîyo mutleq** vajîyeno.²⁴⁴ Cora, vînayîşê qafîye û redîfan de ganî kes bala xo bido nê xususî ser. *Raro Raşt* û *Me'lûmatê Dînîye* de redîfî zaf ê. Ma do nînan bi çend nimûneyan îzah bikê:

1.4.1. Redîfê ke suffiksan ra virazîyayê

Tayê redîfî estê ke tena yew suffiks yan zî çend suffiksan ra rayenê. Nê tewir redîfî cêr ra pa bi nimûneyan rêz bîyê. Tîya de ma hem suffiksî hem zî edat û karê nêmcetî (kopula) sey nimûne nuştê.

di (peydat): Ki yew raşt û yew çepdê însanî **di**
Bi qay nûştişê xeyr û şerranî **di** (RR/63)

î (kopula): Te ra tay melaîketê rehmet **î**
Ki rûhanî ê yî, bi zay şefqet **î** (RR/68)

Nimûneyê bînî: RR/278; MD/125

-î (suffiks): We Tewrat ê Mûsaydê zay ‘abidî
Zebûr munzel o, o bi qay Dawudî (RR/77)

Nimûneyê bînî: RR/67, RR/116, RR/170, RR/244, RR/287; MD/26.

o (kopula): We efêl hemîn ra ki Cebraîl **o**
Di ardişdê wehyî rî o muwekkel **o** (RR/56)

Nimûneyê bînî: RR/4, RR/112, RR/134, RR/239; MD/86, MD/113.

o (peydat): Înan kardiş o ferz biyo ma ser **o**
Bîzanî inên ma hemîn pêser **o** (RR/14)

²⁴³ Adak, env, r. 362-363.

²⁴⁴ Saraç, env, r. 269.

Nimûneyê bînî: RR/210, RR/213, RR/235, RR/261; MD/48, MD/70.

-iş o (suffîks û kopula):

Di jîn ra dîyin zî nimaj **kerdiş o**

We erkan û şerça zî caardiş **o** (RR/8)

Nimûneyê bînî: RR/10, RR/136; MD/3, MD/32, MD/38, MD/47.

ya (kopula): We efdelê cenya zî Faîma **ya**

Di jay ra di pey zî ki ‘Ayîşa **ya** (RR/111)

1.4.2. Redîfê ke çeku yan zî komçekuyan ra virazîyayê

ser o: We him al û eşhab hemînî **ser o**

Şelat û selam bo bi jînî **ser o** (RR/2)

bigî: Ti *qudret* ra me‘na şênayiş **bigî**

Kelam ra zî me‘na ti vatiş **bigî** (RR/38)

efdelêr: Melekî di ‘amîyan a **efdelêr**

Cenî şalihe hûrî ra **efdelêr** (RR/110)

temam: Heman ‘Îsa nazil bibo ko **temam**

Decal û fesadey mehû ko **temam** (RR/141)

zonî ser: Heçî vatişo xeyr biyar **zonî ser**

Heçî vatişo şer meyar **zonî ser** (RR/150)

qelbî ser: Heçî nêti xeyr î biyar **qelbî ser**

Heçî nêti şerr î meyar **qelbî ser** (RR/151)

mendinê: We lewnê jê rengbê gula **mendinê**

Ki sey neynikî o zîya **mendinê** (RR/185)

cennetî: Ko sey berqê xatîf heçî **cennetî**

Şıraţ ra ko vîrî bibî **cennetî** (RR/251)

- cehnimî: Ko lerze bigî ay heçî **cehnimî**
Bukwî adirî mîya bibî **cehnmî** (RR/252)
- te'am: Bi destê xuno raşt ti bori **te'am**
We ortey te'am ra ti mewri **te'am** (RR/303)
- şima: Cema'etî reydi ki borî **şima**
Hina efđel o sey tenadê **şima** (RR/306)
- ma meki: Îlahî feqîr û esîr **ma meki**
Di rojê qiyami heqîr **ma meki** (RR/313)
- kerdo ma: Îlahî bi to ma îman **kerdo ma**
We him vatişê to hemîn **kerdo ma** (RR/315)
- dîn: Te ra î'tîqadîye o eşlê **dîn**
Ki teşkîl keno o esasê ê **dîn** (MD/83)
- bikî: We qaydê ki teţbîq bizanî **bikî**
Ki teţbîqê eĥkamê şer'î **bikî** (MD/92)
- kam o bizan: We ehlê ê sunnetî **kam o bizan**
We him ê cema'etî **kam o bizan**²⁴⁵ (MD/124)
- d' î [di yî]: Bizan î'tîqad di ki mezhebî **d' î**
We him î'tîqad di îmamî zî **d' î** (MD/126)

1.4.3. Redîfê ke hem çeku hem zî suffiksan ra virazîyayê

- ênî te ra: Gunehkarî be'dî vecênî **te ra**
Feqet kafirî nêvecênî **te ra** (RR/253)
- î şefa'et heq o: Di wardê gunan î şefa'et **heq o**
Heçî mu'mînan î şefa'et **heq o** (RR/256)

²⁴⁵ Tîya de peynîya çekuyanê “sunnetî” û “cema'etî” de seba ke herfa yê ney, tena herekeyê zêr ameyo xebitnayene, ma “-î” parçeyê çekuye hesibnaye.

-ê xu di: Ti cennet hesab ki di raştê **xu di**
We adir hesab ki di çeptê **xu di** (RR/267)

ki efdeltir o: Nimajo cema'et **ki efdeltir o**
Bi vîst û we hewt **ki efdeltir o** (RR/275)

-yîşdo zav: Ki sey qehqehê yew huwayîşdo **zav**
We me'na jî aya qîrayîşdo **zav** (MD/76)

-o o: Mukafat, mucazat beyan keno **o**
Ê dunya ê uxra hemîn vano **o** (MD/90)

1.5. Beytê ke pê tekraran nusîyayê

Raro Raşt û Me'lûmatê Dînîye de tayê beytî estê ke peynîya misrayanê înan bi tekraran qedîyena. Semedo ke vernîya nê tekraran de qafîyeyêke çin a, ma nê tekrârî daxilê redîfan nêkerdî. Çünke şertê redîfî o yo ke vernîya redîfî de qafîye estbo.²⁴⁶ Tekrarê bêqafîyeyî yê winasî seba edebîyatê klasîkî qusur hesabîyênê. Metnanê *RR* û *MD* de zî çend cayan de tengbîyayîşe qafîye ra, peynîya misrayan bi eynî çekuyan, edatan yan zî suffiksîyan ameyo qedênayene. Bi nê hawayî wazîyayo ke qet nêbo ahengê nezmî bêro pawitene. Ma do nînan, metnan ra bi çend nimûneyan binawnî:

Şehadet ti vaji we bawer **biki**
Eger ki ti şênî telefuz **biki** (RR/5)

We mezheb bi me'na ti meslek **bizan**
Bi qay dînî rar o, xulaşe **bizan** (MD/122)

Nê di beytan de; her di misrayî zî bi eynî çekuyan qedîyayê. Beyta verêne bi çekuyanê “biki”, beyta dîyine zî bi çekuyanê “bizan” qedîyaya. La çekuyê ke vernîya înan de yê, biqafîye nîyê. Cora ma tîya de nêşkenê qafîye û redîfî ra behs bikî.

Ki 'Ezra'îl o name vanî te **ra**
Biwan û bitarsi gunahdê xu **ra** (RR/60)

²⁴⁶ Nurettin Albayrak, “Redif”, *DİA*, c. 34, Ankara 2007, r. 523.

Na beyte de, peynîya her yew misra, bi edatê “ra” qedîyaya. Edatê “ra” her di misrayan de zî eynî wezîfe û mana de ameyo şuxulnayene. Çekuyê ke verê “ra”yan yenê zî biqafiye nîyê, cora tîya de qafiye û redîf çin ê.

Melaîketî pêro **qûlê Homay**

Sey îns û we cinna ki **qûlê Homay** (RR/69)

Feqet wur di firqey **hîdayet ser o**

Hemînî bizani **hîdayet ser o** (MD/132)

Nê di beytanê corênan de, peynîya misrayan bi komçekuyan tekrar bîya. Semedo ke nê tekraran ra ver çekuyê biqafiyeyî çin ê, tîya de redîf zî çin o.

2. HUNERÊ EDEBÎ

Belaxet, qismanê meanî, beyan û bedî‘ ra rayeno. Hunerê edebî, zafane binê qismê bedî‘ de ca gêne.²⁴⁷ Dewrê klasîkî de; hunerê sey “leff û neşr”, “îltîfat”î (ke mana de têkildar ê) û hunerê sey “cînas”/“tecnîs”, “tersî” (ke vateyî de eleqedar ê), qismê bedî‘ de îzah bîyê. Labelê mecaz û îstîareyî qismê beyanî de ca girewto.²⁴⁸ Hetê hûmaran û îzahkerdişê huneranê edebîyan ra, mîyanê nuştoxanê nikayinan de tayê ferqî estbî zî tesnîf û tesbîtê zafîne muşterek ê.

Ma na xebate de, hunerê edebî hîrê qisman de tesnîf kerdî: 1) Hunerê mecazî, 2) Hunerê ke mana de têkildar ê, 3) Hunerê ke vateyî/lefzî de eleqedar ê. Cêr ra ma goreyê nê tesnîfî, nê hunerî mîsalan reyde nawitî û îzah kerdî. Mîsalê bînî zî sey “RR/75a” bi numreya beytan nawîyayê. Tîya de “RR” Raro Raştî, “75” numreyê beyte, “a” zî beyte de rêza yewine nawneno.

Hunerê mecazî yê ke edebîyatê klasîkî de zaf yenê xebitnayene; *Raro Raşt* de tay ê, *Me lûmatê Dînîye* de qet çin ê. *RR* û *MD* de tewr zaf hunerê mana, dima zî hunerê vateyî ameyê xebitnayene. No zî mewzûyê eseran de eleqedar aseno. Eseranê dîdaktîkan de mana, beyan û vatişî ra hîna aver a. Huneranê mana ra hunerê ke tewr

²⁴⁷ M. A. Yekta Saraç, “Edebî Sanat Terimlerinin Türkçe Karşılıkları Üzerine”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c. 32, h. 1, İstanbul 2004, r. 131
<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iutded/article/view/1023018174/1023017409> (resayîş: 01.02.2016)

²⁴⁸ Saraç, mc, r. 132.

zaf ameyê xebitnayene, tekrîr, tezd, tenasub û telmîh ê; leff û neşr û îstîfham tena yew-di rey *RR* de ameyê şuxulnayene, *MD* de çin ê. “Tecahulê arif” her dîyine de çin o. Hunerânê vateyî ra îştîqaq û cînas her dîyine de zî ameyê xebitnayene.

2.1. Hunerê Mecazî

2.1.1. Teşbîh

Seba ke vate hîna tesîrdar bo, di çîyanê têkildaran ra çîyê bêhêzî, şibênênê çîyê hêzdarî. Edebîyat de ney ra teşbîh vajîyeno. Semedo ke çekuyî manaya xo ya eslî de yenê xebitnayene, teşbîh yew hunerê mecazî nêhesibîyêno.²⁴⁹ Çar unsurê teşbîhî estê: Muşebbeh (çîyo bêhêz o ke şibênîyeno çîyêna), muşebbehun bîh (çîyo hêzdar o ke çîyêko bîn yeno bi ey şibênayene), wechê şebeh (het, eleqe û meqsedê şibênayene), edatê teşbîhî.²⁵⁰ Metnan de ma çar nimûneyê teşbîhî tesbît kerdî. Nimûneya yewine:

Nizdî yo di ma ra hina zav bira

Ki sey **rûhdê** ma ti bizani xu ra (*RR/45*)

Tîya de sifetanê Homayî ra behs beno. Herçiqas na beyte de nameyê/sifetê Homayî nêvîyaro zî, beytanê verênan de vîyareno û na beyte dewamê înan a; na beyte de zî Homa sey zemîrê nimateyî esto. Beyte de Homa yan zî sifetê Homayî (muşebbeh), hetê “nêzdîbîyayîş”î (wechê şebeh) ra, bi edatê “sey”î (edatê teşbîhî) şibênîyayo “ruh”ê însanî (muşebbehun bîh).

Nimûneyê bînî:

We **lewnê jê rengê gula mendinê**

Ki sey **neynikî o zîya mendinê** (*RR/185*)

Tîya de hîrê teşbîhî estê. Behsê şemaîlê Hz. Muhammedî beno û ey ra bi zemîrê “o”yî behs beno. Misraya verêne de rengê (“lewn”) leşa ey (muşebbeh), bi çekuya “mendene” (edatê teşbîhî), şibênîyayo “rengê gule” (muşebbehun bîh). Misraya dîyine de di teşbîhî estê. “O” (muşebbeh) bi çekuya “mendene” (edatê

²⁴⁹ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK, Ankara 2005, r. 405.

²⁵⁰ Dilçin, ec, r. 406.

teşbîhî) şibênîyayo “zîya” yanî roşnî (muşebbehun bîh) û bi edatê “sey”î zî şibênîyayo “neynik”î (muşebbehun bîh). Nînan de semedo ke hetê şibênayîşî (wechê şebah) kêmi yo ney ra **teşbîho kilm** yan zî **teşbîho mucmel/teşbîho muxteser** vajîyeno.

2.1.2. Îstîfare

Çîyêk bi nameyê xo nêvajîyeno, bi nameyê yewna çîyî ke maneno ey vajîyeno. Edebîyat de ney ra îstîfare vajîyeno. Îstîfare de vate, manaya xo ya eslî ra teber vajîyeno û meqsedê teşbîhî esto.²⁵¹ Nê hetî ra îstîfare hem hunerê mecazî, hem zî hunerê teşbîhî yo.²⁵² Eke îstîfare bi *muşebbehun bîhî* bibo ney ra îstîfareyo zelal, eke bi *muşebbehî* bibo ney ra zî îstîfareyo nimitikî vajîyeno. Metnê *RR* de yew ca de hunerê îstîfareyî esto:

Ti warđi nimaj ki bi **qelbo hera**

We xewf û rica bik Ellahdê xu ra (*RR/264*)

Na beyte de herinda “huzûr”î de “qelbo hera” vajîyayo. Tîya de “qelbo hera” mecaz o, yana manaya xo ya eslî de nîyo. “Huzur” şibênîyayo “qelbo hera”yî, yanî “qelbo hera” tîya de *muşebbehun bîh* o. Cora, no îstîfareyo zelal o.

2.1.3. Mecazê Mursel

Eke yew vate, manaya xo ya rastikêne ra teber û bê nîyetê teşbîhî bêro xebitnayene, ney ra mecazê mursel virazîyeno.²⁵³ Mecazê mursel sey parçeyêk vatiş la hemeyî qestkerdiş; cayî vatiş la rewşe qestkerdiş; sebebî vatiş la musebbîbî qestkerdiş; taybetî vatiş la pêroyî qestkerdiş, yan zî sey eksê înan bi ûsulane cîya-cîyayan eşkeno virazîyo.²⁵⁴ Metn ra nimûne:

Biûmar kitabî bîzan se w’ çehar

Kinardê Homay ra ê hamey diwar (*RR/75*)

²⁵¹ Nurullah Çetin, “Edebî Sanatlar”, Zeliha Güneş (Ed.), **Edebîyat Bilgi ve Kuramları**, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 1998, r. 206.

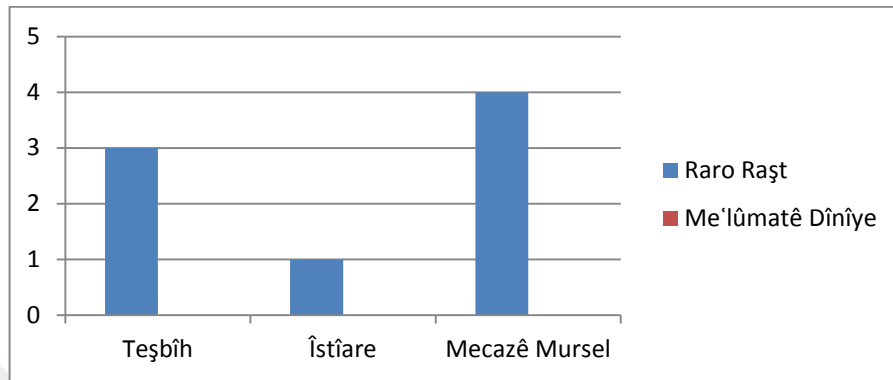
²⁵² Dilçin, env, r. 406.

²⁵³ Dilçin, env, r. 406.

²⁵⁴ Çetin, çnv, r. 206.

Tîya de bi vateyê “kinardê Homa”î, behsê cayî (hetî) bîyo la meqsed Homa bi xo yo. Reyna, bi no hawa parçe ra behs bîyo la heme qest bîyo. Tîya de teşbîh çin o, cora mecazê mursel esto.

Nimûneyê bînî ke metnan de vîyarenê: **RR/243a**, 284b, 294b.

Grafîk 1: *Raro Raşt û Me'lumatê Dînîyeyî* de nîsbetê hunerê mecazî

2.2. Hunerê Manayî

2.2.1. Tenasub

Mîyanê yew beyte yan zî misra de, tewr tay di çekuyî, termî yan îdyomî yê ke beyntarê înan de munasebet esto bêre xebitnayene, naye ra hunerê tenasubî vajîyeno.²⁵⁵ Munasebetê nê vateyan, eşkeno hetê bawerî, îbadet, mucîzeyaya pêxamberan, mîtolojî, tarîx, qehremanê mesnewîyan, muzîk, kîmya, tebîet ûsn hetanê cîya-cîyayan ra estbo.²⁵⁶

Metnan ra tayê nimûneyî:

Çimîk **xaliqê** fi'îlî, o yo 'eyan

Welakîn ki **kasib** ti yî rind bîzan (*RR/147*)

“Xaliq” û “kasib” di termê babeta qederî yê, mîyanê înan de yew munasebeto winasî esto ke “kasib” waşttoxê karî (însanî), “xaliq” zî viraşttoxê karî (Homaî) îfade keno.

²⁵⁵ Dilçin, env, r. 431.

²⁵⁶ Çetin, çnv, r. 211.

Muhemmed **resûlê** Homa yo şehîh

Mubellîgê wehy o bi zonbo feşîh (*RR/159*)

Term û çekuyê resûl (pêxamber), mubellîg (keso ke teblîx keno) û wehyî (çîyo ke seba teblîxî hetê Homayî ra pêxamberî rê vajîyeno) heme pêxamberî de têkildar ê û mîyanê înan de nê hetî ra munasebet esto.

We adabê wardîşî **tefşîl** biyo

Kitabo verên di o **tesrîh** biyo (*MD/40*)

“Tefsîl” û “tesrîh” ke tîya de çekuyê têkildar ê, termê hermeneutik ê.²⁵⁷ Tîya de mîyanê çekuyan de hetê mana ra munasebet esto. Tefsîlkerdiş, bi teferruat, derg û dila îzahkerdene; tesrîhkerdiş zî bi hawayêko akerde û zelal îzah kerden a.

Nimûneyê bînî ke metnan de vîyarenê: **RR/1b**, 9a, 19b, 22b, 35a, 35b, 36ab, 37a, 37b, 38ab, 41b, 44a, 47b, 56ab, 57ab, 58b, 59b, 60a, 66ab, 68ab, 71ab, 77ab, 78ab, 79a, 104b, 108b, 119b, 126b, 131ab, 134a, 138ab, 140ab, 141b, 147ab, 153ab, 154a, 157b, 159ab, 160b, 165ab, 176b, 177a, 180a, 184b, 190a, 199ab, 205ab, 206b, 207ab, 214a, 215a, 216ab, 223ab, 229a, 232a, 238b, 248ab, 249b, 257ab, 280b, 287b, 289ab, 311a, 312a, 322a, 323ab.

MD/40ab, 45ab, 71ab, 79b, 102b, 104b, 122a.

2.2.2. Leff û Neşr

Yew beyte de, misraya verêne de, vatena tewr tay di çîyan yan zî hukman û misraya dîyine de bi çekuyan û hukmanê têkildaran îzahkerdena nê çîyan/hukman o.²⁵⁸ Metnê *Raro Raşt* û *Me'lumatê Dînîyeyî* de no huner hema-hema çin o. Belkî ma bieşkê na nimûneya zeîfe bidê:

Mîzan û terazû ko ronyo heman

We xeyr û we şer ko bisencyo 'eyan (*RR/248*)

²⁵⁷ Jaroslav Stetkevych, “Arapçanın Hermenötik Terminolojisi: Paradoks ve Mananın Üretimi”, Td. Ömer Kara, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 2, h. 6, 2009, r. 388 http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi6pdf/kara_omer.pdf (resayîş: 10.02.2016)

²⁵⁸ M. A. Yekta Saraç, **Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları**, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2015, r. 37.

Tîya de eke ma misraya yewine de “mîzan ronayene” û “terazû ronayene” sey di hukman û misraya dîyine de “xeyr sentene” û “şer sentene” zî reyna sey di hukman qebl bikê, belkî na beyte seba hunerê leff û neşrî bibo nimûneyêk. La eke “mîzan û terazûronayene” yew hukm û “xeyr û şersentene” zî yew hukm qebl bibê, nêbeno.

2.2.3. Husnê Te‘lîl

Îzahkerdişê yew babete yan zî rewşa rastikêne, eke bi sebebê xo yê rastikênî ney, bi sebebêkê xeyalî yan zî bi yew sebebê hîna rind û weşî bibo, edebîyat de ney ra husnê te‘lîl vajîyeno.²⁵⁹ Nimûne:

Tebessum ki kerdê we **nûr hamînê**

Didanandê jey ra ki roşn hamînê (RR/186)

Na beyte de, beriqîyayîşê didanan hem bi mubalexe sey “nûr ameyene” û “roşn ameyene” îfade bîyo hem zî na rewşe bi sebebê peşmirîyayîşî (tebessum) îzah bîya.

2.2.4. Sêhrê Helal

Beytêk de, eke vateyê peyên yê misraya yewine, hem peynîya misraya yewine de hem zî vernîya misraya dîyine de bi mana bêro xebitnayene, hunerê “sêhrê helal”î virazîyeno.²⁶⁰ Nimûne:

Ĥesab ki ki inca di hewt zî **temam**

Biyî ti biwani bi nezm û nîzam (RR/39)

Tîya de çekuya “temam”î hem peynîya misraya yewine de, hem zî vernîya misraya dîyine de bi mana ya. Kes şêno na beyte di tewirî fehm biko. 1) “Ĥesab [bi]ki ki inca di hewt zî tamam. Bi nezm û nîzam biyî ti biwani”. 2) “Ĥesab [bi]ki ki inca di hewt zî tamam bîyî, ti bi nezm û nîzam biwani”.

²⁵⁹ Çetin, çnv, r. 213.

²⁶⁰ Çetin, çnv, r. 213.

Ki pîlê hemînî çehar î **çehar**

Bızani biyari bi zombê xu ser (RR/55)

Tîya de çekuya “çehar”î ya ke peynîya misraya yewine de ca gêna, hem tekrar bîya û aheng virašto hem zî manaya misraya yewine tamam kerda. La eke misraya dîyine reyde zî biwanîya manayin a. O çax na mana dana: “Ki pîlê hemînî çehar î. Çehar bızani [û] biyari bi zombê xu ser.” Cora tîya de sêhrê helalî esto.

Tayê beytanê *Raro Raşt* û *Me'lumatê Dînîyeyî* de, sêhrê helalî ra zêdeyêr teknîkê “**anjambman**”î aseno. Anjambman, şîra fransizan ra vila bîyo, tayê hetan ra maneno sêhrê helalî la hem sey sêhrê helalî şert nîyo ke mîyanê beytêk de bo hem zî çekuya peyêne mecbur nîya her misra de manaya xo tamam bika. Bi teknîkê anjambmanî, şîre nêzdîyê nesrî bena û misrayî bi nê teknîkî pêra girê dîyenê, mana ge-ge ancax misraya tewr peyêne de tamam bena. Sêhrê helalî de misra qismen şikîyena la anjambmanî de tam şikîyena.²⁶¹ Nimûne:

Heçî ferzo ‘eyn o **heme mu’ mînîn**

Gerek fi’l ko her kes bi şexşen yeqîn (MD/10)

Tîya de komçekuya “heme mu’ mînîn” misraya verêne de mana tamam nêkena, ancax wexto ke yena vernîya misraya dîyine manaya heme beyte tamam bena. O çax her di misrayî wina pê resenê: “Heçî ferzo ‘eyn o, heme mu’ mînîn gerek fi’l [bi]ko, her kes bi şexşen yeqîn [biko]”. Seke aseno, mana misraya yewine de tamam nêbena, ancax misraya dîyine reyde tamam bena. La sêhrê helalî de, şert o yo ke mana, misraya yewine de zî bieško tamam bibo.

Nimûneyê bînî: **RR/54a, 92a, 121a, 171a, 178a, 205a, 258a.**

MD/130a.

²⁶¹ Hasan Yürek, “Sihri Helâl ile Anjambman Teknikleri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma”, **Bilig**, h. 46, 2008, rr. 182-184.

2.2.5. Mubalexe

Seba ke tesîrê vateyî vêşî bibo, yew çî bi hawayo nemumkin vajîyo yan zî rastîya xo ra zaf zêdeyêr yan zî zaf kêmiyêr binawnîyo (bêro musnayene), edebîyat de ney ra mubalexe vajîyeno.²⁶² Nimûne:

Di weyca di xidmet bikî ko tamam
Heçî ehlê cennet hemîn rî tamam (RR/73)

Semedo ke mewzûyê *Raro Raşt û Me'lumatê Dînîyeyî* dînî yê, merdim şeno tayê çîyan mubalexe qebul biko zî nêko zî. Çunke no do goreyê bawerîye bivurîyo. Reyna zî ma şênê nînan sey nimûne nîşan bidê:

RR/48b, 73b, 82b, 102b, 106a, 107b, 156b, 161b, 191b, 213b, 227b, 238b, 241a, 275ab.

MD/65a, 137a, 142a.

2.2.6. Tezad

Çekuyê ke zidê yewbînan ê, yew îbare de komkerdena hemine ra “tezad” vajîyeno.²⁶³ Nê çekuyî eşkenê hetê fikr, hîs, rewşe, reng ûsn ra duştê/zidê yewbînan bê. Metnan ra nimûneyî:

We orte bî qama jey z̄av z̄av nezîf
Ne **derg** bî ne **kilm** bî ne **şîşman ze'îf** (RR/183)

Tîya de bi çekuyanê zidan (“derg”-“kilm” û “şîşman”-“zeîf”) bejna Hz. Muhemmedî terîf bena. Tîya de çîyo ke hunerê tezdî virazeno, rêzkerdişê nê çekuyan nîyo, yew îbare de îfadekerdiş û yew mesela de girêdayîşê rewşa ne dergbîyayîş ne kilmbîyayîş, ne şîşmanbîyayîş ne zî zeîfbîyayîşî yo.

Mukafat, mucazat beyan keno o
Ê **dunya**, ê **uxra** hemîn vano o (MD/90)

²⁶² Dilçin, env, r. 447.

²⁶³ Saraç, env, r. 38.

Tîya de behsê ehkamê emelî, yanî şerîetî beno û bi çekuyanê zidan (mukafat û mucazat, dunya û uxra) vajîyeno ke şerîet nînan hemîne beyan keno. Bi nê çekuyan, îfadekerdiş hîna bitesîr bîyo.

Nimûneyê bînî yê ke metnan de vîyarenê: **RR/61a**, 63a, 63b, 67a, 79b, 102a, 107b, 109b, 110a, 130b, 131ab, 134b, 137ab, 140ab, 146a, 149ab, 150ab, 151ab, 155b, 180b, 187b, 188ab, 203b, 204, 207b, 216b, 217ab, 218ab, 221b, 224ab, 225ab, 229b, 246ab, 248b, 254a, 264b, 265ab, 267ab, 283b, 286ab, 289ab, 290ab, 292ab, 296ab, 301ab, 302ab, 304ab, 305ab, 320a.

MD/3a, 53ab, 89b, 98ab.

2.2.7. Tekrîr

Semedo ke tesîrê vateyî vêşî bibo û manaya ey bişidîyo yan zî seba baleantene û ahengî, tekrarkerdena eynî çekuyan eynî mana de û yew îbare de, hunerê “tekrîr”î yo.²⁶⁴ Labelê eke nê tekrârî, nê hetan ra şîre ser o tesîrêko musbet nêvirazê, no qusur hesibîyêno.²⁶⁵ *Raro Raşt* û *Me'lûmatê Dînîye* de, tewr zaf hunerê tekrîrî ameyo xebitnayene la aseno ke tayê cayan de zehmetîya qafîye ra, seba ke aheng virazîyo ameyo xebitnayene. Gelek cayan de zî bi serkewtene no huner ameyo xebitnayene. Metnan ra tayê nimûneyî:

Şifatê ki nuşan **qe** yew zî tede

Çinîk î bi jînî **qe** name mede (*RR/43*)

Heçî çî ki sey nîni qe'î **heram**

Heram î, meki ti heyânî qiyam (*MD/63*)

Heçî ferz î d' î, ti bîzan ey 'ezîz

We **ferq** esto jîn di çi **ferqo** temîz (*MD/8*)

Nimûneya verêne de çekuya “qe” her misra de û eynî rêze de tekrar bîya, hem mana pêt bîya hem zî aheng virazîyayo. Nimûneya dîyine de, çekuya “heram”î

²⁶⁴ Saraç, env, r. 54.

²⁶⁵ Dilçin, env, r. 452.

pêdima tekrar bîya; hem bale ancîyaya mewzûyî ser hem zî ahneg virazîyayo. Nimûneya hîrêyine de zî reyna bi eynî meqsed çekuya “ferq”î tekrar bîya.

Nimûneyê bînî yê ke metnan de vîyarenê: **RR**/2ab, 5ab, 12ab, 15b, 24ab, 29ab, 50a, 55a, 58a, 69ab, 81b, 85ab, 87ab, 89ab, 91ab, 93a, 93b, 96ab, 101ab, 103ab, 104ab, 105ab, 106ab, 108ab, 109ab, 110ab, 126b, 128ab, 130ab, 131ab, 133ab, 135ab, 137ab, 141ab, 144ab, 146ab, 148ab, 149ab, 150ab, 151ab, 152ab, 154ab, 156ab, 162a, 164ab, 167ab, 168ab, 169ab, 171ab, 173ab, 176ab, 183a, 185ab, 186ab, 187ab, 188ab, 189ab, 190ab, 193ab, 194ab, 198ab, 200ab, 202ab, 206ab, 207ab, 208ab, 209b, 212ab, 215b, 217ab, 218ab, 219ab, 220ab, 221ab, 224ab, 227ab, 228ab, 230ab, 231ab, 232ab, 233a, 237ab, 240ab, 242ab, 245ab, 247ab, 249ab, 250ab, 251ab, 252ab, 253ab, 256ab, 257ab, 259ab, 260ab, 266ab, 267ab, 268ab, 270ab, 273ab, 274ab, 275ab, 276ab, 281ab, 282ab, 283ab, 284ab, 288ab, 291ab, 293b, 298ab, 299ab, 300ab, 303ab, 305ab, 306ab, 313ab, 314ab, 315b, 316ab, 318ab, 319ab, 320ab, 323ab.

MD/12ab, 14ab, 18a, 20ab, 29ab, 32b, 37ab, 39ab, 40ab, 43ab, 49ab, 50ab, 51ab, 52ab, 54ab, 56ab, 57ab, 58ab, 60ab, 61ab, 67ab, 68ab, 73ab, 74ab, 80ab, 83ab, 85ab, 87ab, 92ab, 95ab, 100a, 101ab, 106ab, 107ab, 109ab, 111ab, 112ab, 118ab, 123ab, 124ab, 126ab, 128ab, 130ab, 131a, 132a, 133a, 139ab, 140ab, 143ab, 144ab, 145ab.

2.2.8. Nîda

Manaya “nîda”, vengdayîş yan zî qîrayîş o. Demo ke şaîr, şîre de, coş û kelecane xo bi îterjeksîyonanê “hey”, “ey”, “ya” ûsn îfade keno, hunerê nîda virazîyeno. Cora no huner, tekrîr û teşxîsî reyde yeno xebitnayene.²⁶⁶ *Raro Raşt* û *Me lûmatê Dînîye* de nîdayê “ey”, “ya”, “îlahî” vîyarenê. Çend nimûneyî:

Bi vatişbê to **ya** Ellah **ya** Mu‘în

Înan kerd min **ya** Rebbe’l-‘alemîn (*RR/309*)

Îlahî feqîr û esîr ma meki

Di rojê qiyami heqîr ma meki (*RR/313*)

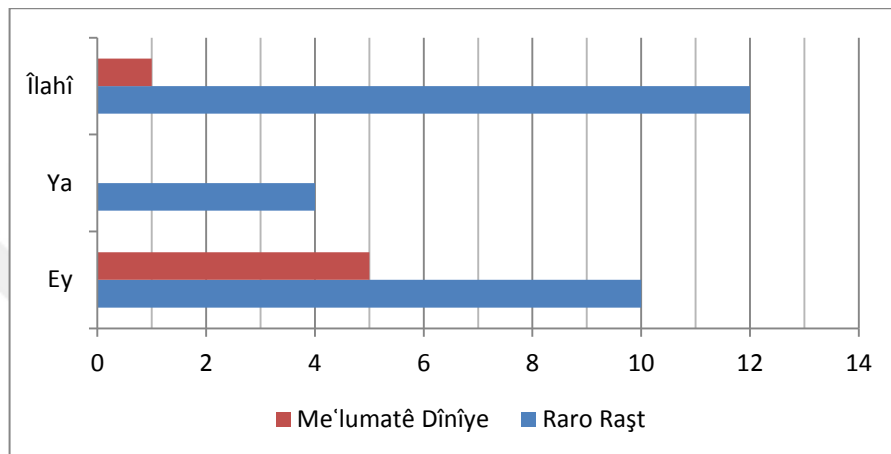
²⁶⁶ Dilçin, env, r. 453.

Ki sunnet' huda vanî name te ra

‘Îbadet ra o zî çimîk ey bira (MD/30)

Nimûneyê bînî yê ke metnan de vîyarenê: **RR/36b, 37a, 44b, 102a, 106a, 106b, 163a, 200a, 206a, 207a, 241a, 243b, 277a, 277b, 307a, 308a, 310b, 311a, 312a, 314a, 315a, 317b, 322a.**

MD/19a, 59b, 65b, 104b, 133a.

Grafik 2: Hunerê nîda yê ke ameyê şuxulnayene û hûmara înan

2.2.9. Îstîfham

Şaîr, seba ke mana û hîsîyat hîna pêt bo, vateyê xo formê persî de vano/perseno. Edebîyat de ney ra “hunerê îstîfhamî” vajîyêno. Labelê meqsedê cewabgirewtîşî çin o, meqsed o yo ke bala wendoxî biancîyo hîs û fikranê şaîrî ser.²⁶⁷

No huner yew beyte de vîyareno:

Muħemmed Muħemmed **çi** namew' temîz

‘Ebdullah zî pî jey **çi** namew' lezîz (RR/162)

Tîya de herçiqas vate bi çekuya persî “çi”yî vajîyayo zî amanc perskerdene û cewabpawitene nîyo, hîs û fikrê xo şidênayene, pêt kerden o.

²⁶⁷ Dilçin, env, r. 456.

2.2.10. Îltîfat

Mîyanê vatişî de, bi tesîrê hîsîyatî, nişka ve ra vurnayena muxatabê vatişê xo ra îltîfat vajîyeno.²⁶⁸ Labelê şaîr mewzûyê xo ra nêvejîyeno teber.²⁶⁹ Nimûneyî:

We him mu' mîn û mu' mînata hemîn

Bidi xatirê ay hebîbdê xu hemîn

Şefa'et biki **ya Muhemmed** tamam

Min û may û pî min hemîn rî tamam (RR/103, 104)

Tîya de şaîr Homayî rê dua keno la beyta peyêne de, nişke ve ra bi nîdaya “ya Muhemmed”î muxatabê xo vurneno û ci ra şefaet wazeno.

Heçî fi'lo mekrûh çi yo **ti bîzan**

Tutunantiş o yew te ra ti bîzan

We têgrotiş o ki bi wur di çima

We mekrûh **bîzanî** nimaj di **şima**

Heçî mekrûh o, o di new'a ser o

Beyan ka nê new'a hemîn pêsero

Ki tehrîmîye **ti bîzan** ê yewin

We tenzîhîye ti bîzan ê dîyin (MD/68-71)

Nê çar beytî pêdîma yê û hunerê îltîfatî tede bi hawayêko serkewte ameyo xebitnayene. Her yew beyte de muxatab cîya yo. Beyta verêne de, muxatab “ti” yo û xîtab “ti bîzan” o. Beyta dîyine de, muxatab “şima” yo û xîtab “şima bîzanî” yo. Beyta hîrêyine de şaîr agêreno xo ser û raweyê “ez”î de qisey keno, xîtab “[ez] beyan ka” yo. Beyta çarine de, reyna muxatabî agêrena “ti”yî ser û xîtab zî sey “ti bîzan”î dewam keno.

²⁶⁸ Çetin, çnv, r. 217.

²⁶⁹ Dilçin, env, r. 461.

Nimûneyê bînî yê ke metnan de vîyarenê: **RR/36ab, 44b, 102a, 104a, 106a, 107b, 162ab, 163ab, 179a, 204/a, 206a, 208a, 241a, 243b, 271/a, 272/b, 277/ab, 288/ab, 293ab, 307/a, 308a, 309ab, 317/ab, 320/a, 322/a.**

MD/4ab, 13ab, 19/a, 28b, 29a, 59/b, 65b, 69a, 70b, 71a, 133a, 137a.

2.2.11. Telmîh

Mîyanê vateyî de bi îma û îşaretan yew mesela, efsane, serebûtê tarixî yan zî yew ayete, hedîs û vateyê verênan ra behskerdene ra “telmîh” vajîyeno.²⁷⁰ Telmîh de, çîyo ke behsê ey beno derg û dila nêvajîyeno, bi çend çekuyan yeno vîrardene.²⁷¹ La no xusus, metnê *Raro Raşî* de tîkê zeîf o; semedo ke uslûb dîdaktîk o û amanc musnayîş o, tayê çîyê ke îşaret bîyê dima îzah zî bîyê. *RR* de çend nimûneyê telmîhî estê la *MD* de çin ê. Nimûneyî:

Bidi xatirê **Xatemu’l-murselîn**

Seya ‘erşî di ya Ellah ya Mu‘în (*RR/243*)

Na beyte de vateyê “Xatemu’l-murselîn”î ra meqsed Hz. Muhammed o û tîya de ayeta 40. ya sûreya Ehزابî îşaret bena. Na ayete de vajîyeno ke “Muhammed, resûlê Homayî yo û tewr peyên (xatem) yê pêxamberan o”.

We **ezher bi lewnê jê** nûranî bî

Ki sûr û sipî heme têman di bî (*RR/184*)

Tîya de bi vateyê “ezher bi lewnê jê” (rengê ey çilsipî bi) telmîhê sifetê Hz. Muhammedî yê “ezheru’l-lewn” îşaret beno.

Nimûneyê bînî yê ke metnî de vîyarenê: **RR/56ab, 57ab, 58b, 59b, 60a, 62a, 77ab, 78ab, 85b, 99ab, 100b, 111ab, 112ab, 113b, 115b, 116a, 142ab, 168a, 192b, 193b, 208a, 209a, 214b, 216a, 236a, 243a, 260b, 264b, 265a, 267b, 321b.**

²⁷⁰ Saraç, env, r. 89.

²⁷¹ Dilçin, env, r. 461.

2.2.12. İqtîbas

Qismê yan zî tamamê yew ayete yan zî hedîsî, mîyanê yew metnî de bêro xebitnayene, edebîyat de ney ra “îqtîbas” vajîyeno. İqtîbas de, zafane çime nênanawîyeno û şair eşkeno goreyê weznî cayê çekuyan bibedilno.²⁷² Metnî ra nimûneyî:

Umîdê mi esto bi reḥmetbê to
Çira çimkî “**la teqnetû**” vato to (RR/321)

Tîya de îfadeyê “la teqnetû” (hêvîya xo mebirnê) sûreya Zumerî de, ayeta 53. de vateyê “*la teqnetû min reḥmetillah*”î (reḥmetê Homayî ra hêvîya xo mebirnê) ra qismen îqtîbas bîyo.

We kamo ki înkâr ko yew ferzî o
Ne ‘**ûzû billah**’ o ko kafir bibo (MD/17)

Îfadeyê “*ne ‘ûzû billah*”î zî yew hedîs û dûaya Hz. Muhemmedî ra îqtîbas bîyo ke her xutbeyê nimajê îneyî de sey “*neuzu billahî min şurûri enfusîna*” (ma şer û fitneyê nefsi ra xo erzenê bextê Homayî) vajîyeno.

Nimûneyê bînî: RR/6b, 7ab, 15a, 17a, 18a, 19a, 20a, 21a, 62a, 98b, 115a, 125ab, 126a, 135a, 138a, 142ab, 157b, 161a, 180a, 192b, 195ab, 200a, 222b, 225a, 243a, 246b, 275b, 311b, 321b, 324b.

MD/5b, 17b, 23b, 64b, 113b.

2.2.13. Tensîq

Yew beyte yan zî îbare de, eke çekuyî û vateyî zewqê edebî reyde yewbînan de têkildar rêz bibê, edebîyat de nê hunerî ra “tensîq” vajîyeno.²⁷³ Edebîyat de hunerê tensîqî ra “tertîb”, “husnu’ t-tertîb”, “husnu’ l-îrtîbat” zî vajîyeno. Nimûne:

We **buxl** û we **zulm** û we ‘**ucb**’ û **rîya**
Meki ti inên, **ê qebîḥ î**, mi va (MD/105)

²⁷² Saraç, env, r. 85.

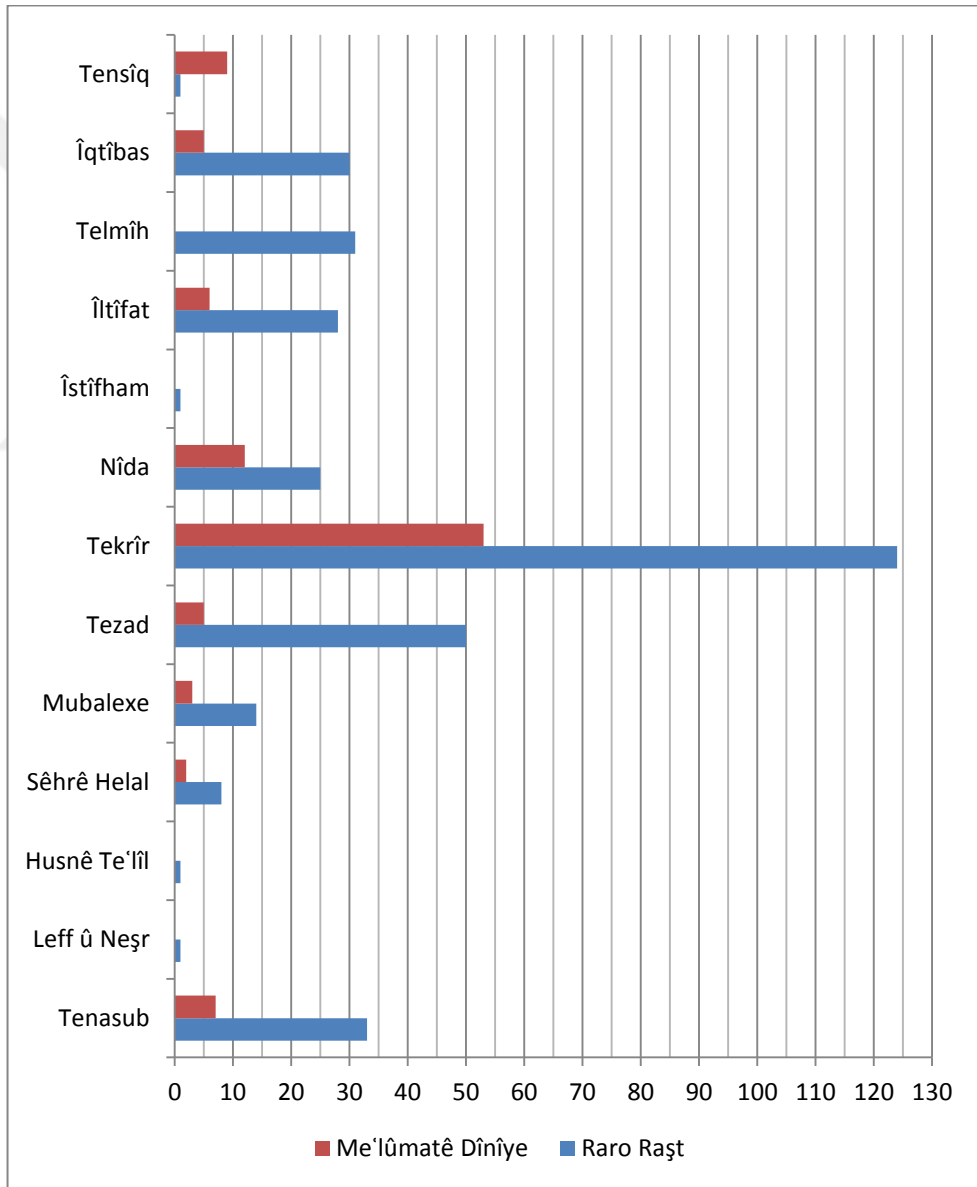
²⁷³ İsmail Durmuş, “Tensîk”, DİA, c. 40, Ankara 2011, r. 465.

Tîya de çiyê ke pîs û fena yê û ganî nêrê kerdene, misraya yewine ya beyte de, pêdimaya sey “buxl... zulm... ‘ucb û rîya” rêz bîyê.

Yew tewirê nê hunerî zî “**tensîqu’s-sifet**” o ke sifetê yew çî pêdimaya rêz benê. No huner metnanê *RR* û *MDyî* de çin o. Eslê xo de “tensîq”ê ke metnan de vîyarenê zafê înan derheqê îzahkerdişê tayê terman de yê yan zî rêzkerdişê qismanê înan ê.

Nimûneyê bînî yê ke metnan de vîyarenê: **RR/98a**.

MD/97ab, 99ab, 100ab, 105a, 114b, 115ab, 116ab, 137b, 138ab.

Grafîk 3: *Raro Raşt* û *Me'lumatê Dîniyeyî* de nîsbetê huneranê manayîyan

2.3. Hunerê Vateyan

2.3.1. Cînas

Çekuyê ke hetê nuştîş û vatişî ra eynî yê la hetê mana ra cîya yê, eke eynî beyte yan zî misra de bêrê xebitnayene, edebîyat de ney ra “cînas” yan zî “tecnîs” vajîyeno.²⁷⁴ Cînas zî mîyanê xo de sey “cînaso tam” û “cînaso nêmcet” (cînaso ke tam nîyo) beno di beşî. Eke cînas de vengî hetê tewir, hûmare, hereke û rêze ra yewbînan bigîrê cînaso tam virazîyeno, eke nê çar hetan ra yew kêmi bibo beno cînaso nêmcet.²⁷⁵ Nê zî mîyanê xo de benê çend beşî. Ma do nînan bi nimûneyan binawnê:

Bi rojbê qiyame îman ferz **biyo**

Ki bawer ki ma ko qiyamet **biyo** (RR/128)

Misraya yewine ya na beyte de çekuya “bîyo” manaya karê “bîyene” de; misraya dîyine de manaya “bêro”yî (ameyene) de ya. Nuştîş û wendişê her dîyan eynî yo la manaya înan cîya ya. Seba ke bi di çekuyanê sadeyan virazîyayo û hetê hûmare, hereke, rêze ra yewbînan gêne tîya de “**cînaso tam yo sade**” (besît) esto.²⁷⁶

Bîzan hamo dunya ki cay jey **Meke**

Biwani we cay jey xu vîra **meki** (RR/167)

Na beyte de çekuyê “Meke” (مكة) û “meki” (مكي) bi herfanê erebkî eynî hawa nusîyayê la herekeyê înan yê peyênî cîya yê. Nê tewir cînasê ke nuştîşê înan eynî la wendişê înan cîya yo, yanî tede herekeyêk cîya yo, ci ra “**cînaso muherref**” vajîyeno.²⁷⁷

Selam zî şînasya tenî **dayiş o**

We zelzele dunya di zay **bayiş o** (RR/136)

²⁷⁴ Dilçin, env, r. 467.

²⁷⁵ Saraç, env, r. 61.

²⁷⁶ Saraç, env, r. 61.

²⁷⁷ Dilçin, env, r. 473.

Na beyte de mîyanê çekuyanê “dayîş o” û “bayîş o” de vengê verênî eynî nîyê. Nê tewir cînasî ke tede yew veng cîya yo, ey ra “**cînaso lahiq**” yan zî “**cînaso muteqarîb**” vajîyeno.²⁷⁸

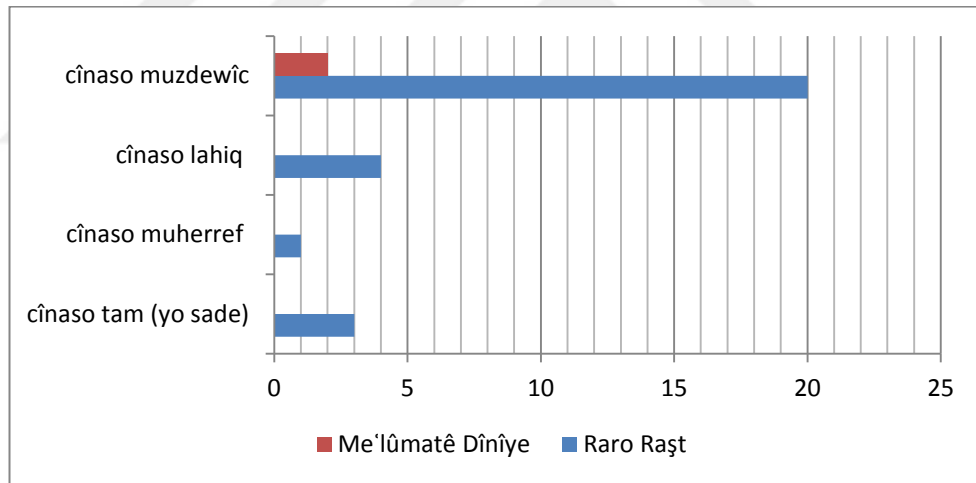
Yew namo ki nêro şerîet ti **qet**

Mevaci ti Homay rî ay zî **feqet** (RR/49)

Na beyte de, çekuyanê peyênanê misrayan ra vengê çekuya peyêne ya misraya verêne (qet), heceya pêyêne ya misraya dîyine de (feqet) ca gêno, ney ra “**cînaso mukerrer**” yan zî “**cînaso muzdewîc**” vajîyeno.²⁷⁹

Nimûneyê bînî yê ke metnan de vîyarenê: **RR**/14ab, 15ab, 34ab, 51ab, 52ab, 93ab, 94ab, 113ab, 127ab, 144b, 145ab, 154b, 158ab, 181ab, 182ab, 188ab, 191ab, 197ab, 201ab, 203ab, 205ab, 210ab, 213b, 235ab, 253b, 261ab, 272ab.

MD/70ab, 141ab.

Grafîk 4: Raro Raşt û Me'lûmatê Dîniyeyî de tewirê cînasan û hûmara înan

2.3.2. Îştîqaq

Eke yew beyte yan zî çarane de, di çekuyê ke eynî reya (kok) ra yenê bêrê xebitnayêne, hunerê “îştîqaq”î virazîyeno.²⁸⁰ Nimûneyî:

²⁷⁸ Dilçin, env, r. 475.

²⁷⁹ Dilçin, env, r. 477.

²⁸⁰ Dilçin, env, r. 483.

Bi ‘ewnê Homay ko heçî **mu’ mînîn**
Cewab ko bidî ê bibî ko **emîn** (RR/226)

Di weqtê werî lazim o ey tebîb
Ti tertîb û **adab** bîzan ey **edîb** (RR/277)

Te ra ferz o **yew, yewna** wacib bîzan
We him sunnet û musteheb bî ‘eyan (MD/5)

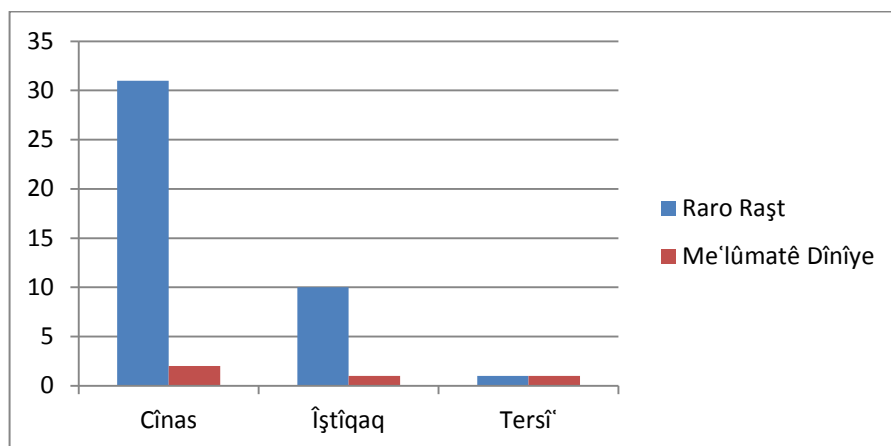
Nimûneyê bînî: **RR/39b, 204ab, 217/ab, 241b, 312ab, 318ab, 319ab, 324a.**

2.3.3. Tersî‘

Yew beyte de eke çekuyê her di misrayan hetê hûmare, peyme (weznî) û qafîye ra dengê yewbînan bêre (raştê yewbînan ra bê), hunerê tersî‘ virazîyêno.²⁸¹ Eke hetê qafîye ra ney la tena hetê weznî ra “çekuyê fasileyî” dengê yewbînan bêre, edebîyat de ney ra zî “muwazene” vajîyeno.²⁸² Nimûneyî:

Ki besmele sunnet bi qay îbtîda
We hemdele sunnet bi qay întîha (RR/289)

Ki tehrîmîye ti bîzan ê yewin
We tenzîhîye ti bîzan ê dîyin (MD/71)

Grafîk 5: *Raro Raşt û Me'lûmatê Dînîyeyî* de nîsbetê huneranê vateyan

²⁸¹ Dilçin, env, r. 488.

²⁸² Saraç, env, r. 70.

BEŞO ÇARIN

METNÊ RARO RAŞT Û ME‘LÛMATÊ DÎNÎYEYÎ

1. AMADEKERDIŞÊ METNÎ

1.1. Nusxaya Kitaban

Nusxaya ke ma ser o xebetîyayî nusxaya muellîfî bi xo ya. Bi destnuştêyê Şêx Muhemmedê Şêx Ensarî ya. Serra 1367ê H. (1947-1948 M.) de nusîyaya. Na nusxa arşîvê şexsî yê Mehmet Ruştu Ensarîyî (Arslan) de ya. M. Ruştu Ensarî, lajê Şêx Muhemmedê Şêx Ensarî yo. Ma transkrîpsiyonê metnî na nusxa ra kerd. Vanê yewna nusxaya nê kitabî zî hetê Mela Eyûbî ra îstînsax bîya la ma nêşkayî peyda bikê. Semedo ke ma beşê dîyin de derheqê nusxaya kitaban de melumato hîra dabi, tîya de ma tena bi kilmekî qalê çend taybetmendîyanê teknîkî kenê.

1) Her di kitabî yew defterê xêzinî de nusîyayê. Ebatê defterî 16,5 x 24 cm û heme 44 pel (88 rîpel) ê. Kitabî, pelê kartonî netede, 41 pelanê (82 rîpelanê) verênan ser o nuşte yê la qapaxê Raro Raştî ra dima rîpelêk (rîpelê 2.) veng o. Defter cîldkerde yo.

2) Metnê her di kitaban pîya, fîhrîst netede, 77 rîpelî yê. Goreye numrekerdişî, *Raro Raşt* rîpelanê 1-53. de ca gêno, 53 rîpelî û 324 beytî yo. *Me‘lumate Dînîye*, rîpelanê 54-77. de ca gêno, 25 rîpelî û 146 beytî yo. Nînan ra dima çar rîpel fîhrîst esto. Rîpelê unwanî ra ver yew rîpel de 11 rêzî, ey ra ver rîpelê kartonî ser o zî yew rêze nuşte esto. Nê daxilê metnan nîyê.

3) Metnê kitaban, bi herfanê erebkî û bi hereke nusîyayê. Ser o tayê rastkerdişî estê, ê zî bi xetê nuştoxî yê. Metno eslî bi rengê sîyayî, tayê rastkerdişî, neqerat û xemlî zî bi rengê kewe, sûr û pembeyî nusîyayê.

4) Pelê kitaban tîkê kehen bîyê la weş wanîyenê. Tena hîrê cayan de çend herfî nêwanîyayêne, ma ê zî goreyê rêbazê tamîrkerdişê metnî wendî.

1.2. Metnê Bitenqîdî de Metodê Xebate

Xebatê ke metnanê verênan ser o virazîyenê û tadîyenê herfanê latînkî ser, çend merheleyan ra vîyarenê. Tewr verê, metno ke ser o xebate virazîyena **tesbît** beno û nusxayanê nê metnî ser o **tedqîq** virazîyeno. Dima dest bi **tenqîdê** metnî beno. Na merhele de, seba ke metno orîjînal û rast vejîyo meydan, ferqê nusxayan, sebebê xeripîyayîşanê metnî, xeletîyê mustensîxan, şaşîyê nuştişî ûsn tesbît benê û bi cênotan nawîyenê.²⁸³ Dima zî goreyê nê tesbîtan metn **tamîr** beno. Tamîrê metnî de eke seba estîrîyayîşî ra, dirîyayîşê kaxidî ra, lekeyê murekebî ra ûsn çekuyê ke nê wendene estbê; goreyê zîwan û uslûbê metnî, cayo ke ê çekuyî tede vîyarenê de manaya pêroyî, wezn û huneranê edebî de têkilîya a çekuye ûsn zaf hetan ra, ser o yeno vindetiş ke çekuyî rast biwanîyê.²⁸⁴ Nê merhaleyan ra dima, metn **teşkîl** beno yanî virazîyeno û hinî seba **weşanayîşî** amade beno. Ma eşkenê nê merheleyan heme qisimê yewin bihesibnê.

Teşkîlbîyayîşê metnî dima kes eşkeno ser o **tehlîlêko** rastt virazo. Tehlîl de; metn hetê taybetmendîyanê şekil, wezn, qafîye û hunerê edebî ra tehlîl beno; ca dîyeno babetanê eserî, cuya nuştoxî û têkilîya nînan; hetê edebî ra tenqîdê eserî ûsn.²⁸⁵ Tehlîlî ra cîya yan zî tehlîlî reyde **şerh** zî eşkeno binusîyo. Ma eşkenê nê merheleyan sey qisimo dîyin bihesibnê.

Ma na xebate de, goreyê merheleyanê corênan şîy. Ma tesbît û tedqîqê metnî ra dima, tenqîd û tamîrê metnî viraşt û wina metn teşkîl bi. Ma hetê şekilî û hunerî ûsn ra ca da tehlîlê metnan zî. Teşkîlê metnî de, ma bala xo day metod û xususîyetanê cêrênan ser:

1) Ma xebata xo de tena nusxaya şairî ya orîjînale esas girewte.

2) Defterê şairî de di kitabî estê: *Raro Raşt û Me'lumatê Dînîye*. Nînan ra ver di rîpelî nuşte, peynîya *Me'lumatê Dînîye* de zî çar rîpel fihrist esto. Ma nê pêro transkrîbe kerdî.

²⁸³ Mine Mengi, "Metin İncelemesi Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili", **Turkish Studies**, h. 2/3, Ankara 2007, r. 410.

²⁸⁴ M. Fatih Köksal, "Metin Tamiri (Usul ve Esaslar, Uygulamalar ve Bazı Teklifler)", **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, h. 1, İstanbul 2008, r. 171.

²⁸⁵ Mengi, mnv, rr. 412-413.

3) Nusxayan de hîrê cayan de çend herffî nêwanîyayêne. Nînan ra çekuya verêne, rîpelê unwanî de ca gêna û serê aye estirîyayo la xêzê ci tikê belî yê, ma hetê mana û nuştişê xêzan ra da têver û ma sey “kitabî” wend. Çekuya dîyine rîpelê 29. de mîyanê neqaratî de vîyarena. Çekuya hîriyine zî rîpelê 46 de beyta 280. de ca gêna. Nê çekuyî rîyê vilabîyayîş û lekebîyayîşê murekebî ra nêwanîyayêne. Çekuya dîyine, seba ke peynîya her beşî de tekrar bîbî, wendişê aye asan bi. Çekuya hîrêyine û verê aye zî seba ke misraya binên de eynen tekrar bîbî, wanîyaye. Inahawa metn de çekuya ke nêwanîyaye, nê mende. Nê xususî cênotan de zî îzah bîy.

4) Metno eslî bi murekebê sîyayî nusîyayo. Beyta ke peynîya tayê beşan de tekrar bena (neqarat) û tayê numrekerdiş û xêzkerdişê serê çekuyan zî bi rengê pembe û sûr ê. Ma nê sey halê tewr verênî yê metnî qebul kerdî. Bi eynî qeleman û rengan tayê teshîhî zî estê. Aseno ke nê demê nuştişî de teshîh bîyê. Nê teshîhî heme 17 hebî yê. Ma nê bi cênotan nawitî.

5) Metnî ser o bi eynî destnuştayî tayê rastkerdişê bînî zî estê ke bi yewna qeleme û bi rengê keweyî yê. Aseno ke, nê dima hetê muellîfî ra teshîh bîyê. Mavajî tayê cayan de, çekuyê ke rengê murekebê înan vîndî bîyo, bi yewna qeleme ser o newe ra nusîyayê. Tayê cayan de zî tayê çekuyê ke mîyanê metnî de yê, serê înan de numreyî nusîyayê. Tayîne de zî çekuyê alternatîfî corê çekuyan de nusîyayê ûsn. Teshîhê winasî yan zî îlaweyî vîst rîpelan estê. Ma cênotan de nê zî nawitî.

6) Qismêkê metnî hetê lajê Şêx Muhemmedî M. Ruştu Ensarî ra û qismêk zî hetê wendekarê Şêx Muhemmedî Mela Eyûbî ra ame wendene. Ma vengê înan qeyd kerd. Mabênê wendişê înan de tayê ferqî estbî, nê ferqan de ma wendişê Mela Eyûbî tercîh kerd. Çünke bi vatişê M. Ruştu Ensarîyî, seba ke o Hênî de pîl bibi, fekê ey şîbi fekê Hênî ser la Mela Eyub hem şêxmalanij bi hem zî nê kitabî bi waştişê muellîfî ezber kerdibî. Wendişê tayê çekuyan de û bitaybetî telafuz û cîyakerdişê vengê “o/û/u” û “î/ê” de ma nê wendişan ra îstîfade kerd.

7) Ma her panc beytan de reyêk sey “1, 5, 10, 15...”î numre rona. Ma her sernuşte zî sey “[1], [2], [3]...”yî bi parantezo goşedar numre kerd. Heme numreyî heme kenarê çepê rîpelan de ca gênê. *Raro Raşt* xo mîyan de, *Me‘lûmatê Dînîye* zî xo mîyan de numre bîyo. Yanî dewamê yewbînan nîyê.

8) Beşanê bînan de demo ke ma beytê metnî sey referans nuştî, ma bi kilmkerdişê sey “RR/7a”, “MD/13b” nuştî. Nînan ra RR kilmnuştêyê *Raro Raştî*, MD kilmnuştêyê *Me’lumatê Dînîyeyî* yo. Nîşanê parekî (/) ra dima yena numreyê beyte, herfa “a” misraya yewine, herfa “b” zî misraya dîyine nawnena.

9) Ma metnê transkrîbekerdeyî de, vernî de numreyê rîpelan goreyê eslê kitabî nuşt, dima metn nuşt. Mavajî “r. 19” nawneno ke o qîsmê transkrîbekerdeyî nusxaya eslî ya kitabî de rîpelê 19. de yo.

10) Metnê orîjînalî de vîrgul (,) çin o la seba ke mana tîmîyan nêbo ma çend cayan de vîrgul rona. Çend cayan de zî seba ke çekuye weş fam biba, ma parantezê goşedarî “[]” ronay. Bêxeyja nê mecburîyetan ma têkilê metnî nêbîyê.

11) Mîyanê metnî de, cayê ke tede nîşanê neqlî (“”) estê, nusxaya eslî de bi parantez nawîyayê. Metnanê verênan de, nîşanê neqlî de parantezî nusîyayê. Labelê metnê eslî ra teber, mavajî cênotan ûsn de nîşanê neqlî yê ke estê aîdê ma yê.

12) Çekuyî yan zî suffîksê ke nusxaya orîjînale de pîya nusîyayê, metnê transkrîbekerdeyî de goreyê rastnuştîşê ewroyî cîya nusîyayî. Mavajî “Ezabîrî layiqo” (عَذَابِيرِي لَاقُو), sey “Ezabî rî layiq o” nusîya.

13) Nuştoxî bi xo tayê çekuyî sey “kerd”/”kard”î bi di şeklan nuştê, ma zî sey ey nuşt. Tayê çekuyî zî goreyê weznî yan zî telefuzê mintîqa di hawayî nusîyayê, ma nînan de zî mudaxele nêkerd.

14) Tayê çekuyê ke metnê orîjînalî de bi “herfa med”î û bê “herfa med”î di hawayî nusîyayî û tesîrê înan wezn û telefuzî ser o çin o, ma bi yew hawa nuştî. Mavajî çekuya “ser o” sey “سَرُو” û “سَرُ”; “Raro Raşt” sey “رَارُو رَاشْتُ” û “رَارُ رَاشْتُ” di hawayî nusîyabîy la ma heme sey “ser o” û “Raro Raşt” transkrîbe kerdî.

15) Ma seba transkrîpsîyonî tayê herfê transkrîpsîyonî xebitnayî. Ma do cêr ra nê xususî îzah bikî.

1.3. Alfabeya Transkrîpsîyonî

Her di kitabî bi alfabeya erebkî-kurdkî nusîyayê, cora tayê herfî alfabeya latînkî-kurdkî de çin ê. Semedo ke heme herfî temsîl bibê, ma alfabeya transkrîpsîyonî bikar arde. Transkrîpsîyonê metnî de, herfê ke alfabeya erebkî de estê la vera înan de alfabeya latînkî-kurdkî de çin ê; yanî herfê ke ma vêşî gurênayî nê yê:

Tablo 4: Herfê transkrîpsîyonî yê ke ma xebitnayî

ء : '	ض : Dd, Zz
ث : Ss	ط : Tt
ح : Hh	ظ : Zz
ذ : Zz	ع : '
ص : Ss	غ : Gg

Seke tablo de aseno, ma herinda herfa dadî (ض) de di herfê latînkî xebitnayî. Çekuyê ke kirdkî de nêzdîyê herfa *z* telafuz benê bi *z*, çekuyê ke nêzdîyê herfa *d* telafuz benê zî *d* nusîyayê. Mavajî ma çekuyê “remezan” û “ferz”î bi herfa *z* labelê çekuya “ward[iş]”î bi herfa *d* nuşte.

Hemzeyo (ء) ke amebi vernîya çekuye û tesîrê wendişî nêkerdênê ma transkrîpsîyon de nênavit, ma sey wendişê elîfe nuşt. La hemzeyo ke mîyanê yan zî peynîya çekuyan de bi, ma bi nîşanê (') nîşan da. Mavajî çekuya “inên” (ئینن) de vernîya çekuye de hemze esto, bi nîşan nênavîya la çekuya “mu'mînat” (مؤمنات) de nawîya. “Hê”ya girewta û bêhereke (ه) ya ke peynîya çekuyan de ca gêna zî bi nîşanêkê xususî nênavîyaye, goreyê herekeyê herfa verêne nusîyaye.

Tayê cayan de semedo ke herinda karê nêmcetî (kopula) belî bibo ma peynîya çekuye de îşaretê apostrofi (') xebitna. Mavajî, misraya “we ruknê çeharin roje w' li heman” de seba ke wezn pêbigîro herinda “roje wo” de “roje w” nusîyayo, cora ma peynîya herfa “w”yî de bi nîşanê apostrofi (') waşt ke nê xususîyetî belî bikê.

3. METNÊ KITABAN (BI TENQÎD)

Qapaxê cîldî ra dima, zere de rîpelê kartonî ser o wina nuşte yo:

Ela la alae îla alau'l-îlahî (إلا لا آلاء إلا آلاءُ الإله) ²⁸⁶

Qapaxê cîldî ra dima la qapaxê zereyê kitabî (rîpelê unwanî) ra ver 11 satirî estê, tede behsê kelîmeya şehadetî beno û îzahkerdiş de referans dano rîpelanê kitabî. Fîhrîst de no qisim kitab ra nêhesibîyayo û xora numre zî nêbîyo. Labelê semedo ke kitabî mîyan de yo û kitab ra behs keno, ganî bi hawayêk parçeyê kitabî bihesibîyo. No qisim wina yo:

Eşhedû en la îlahe illallahû we eşhedû enne Muḥemmeden ‘ebdûhû we resûlûhû. Me‘na “eşhedû” ye‘nî ez şehadet we î‘tîqad we yeqîn kena ki “en la îlahe illallah” ye‘nî ‘îbadet we ta‘etî rî musteḥeq qe yew me‘bûd çinî yo aneq Ellahû te‘ala esto. Şifatê Homay zî zanayîş û we înan kardiş ferz o. Ê zî ha nê kitab di ki ribê şehîfebê 6 ew 8tî bewnî biwani. We “eşhedû” him zî ez şehadet we î‘tîqad we yeqîn kena ki “enne Muḥemmeden” teḥqîq Ḥezretî Muḥemmed ‘eleyhî’s-şelatû wes-salam “‘ebdûhû we resûlûh”qûlê Homa yo we him zî heq peygemberê Homa yo. Nesebda jey ra zî ino kitab di behş biyo şehîfedê 28tî mebheşê rîsale di zikr we beyan biyo. Şemaîlî jey zî şehîfedê 31î di mebheşê şemaîlan di zikr we beyan biyî.

Ma cêr ra vernî de numreyê rîpelan goreyê eslê kitabî nuşt, dima metn nuşt.

3.1. Raro Raşt

r. 1

Ino²⁸⁷ kitab eḥkamdê şer‘îye ra qismê î‘tîqadatî ra behş keno.

RARO RAŞT

Mu‘ellif

Mu‘ellifê inê kitabî²⁸⁸

²⁸⁶ No vate destpêkê tayê eseranê edebîyan de ca gêno û yeno na mana: Hey! Homayê (îlahê) pîlî ra teber tu homa çin o.

²⁸⁷ Bê waw, tena bi herekeyê pêşî nusîyayo.

²⁸⁸ Na çekuya peyêne weş nêwanîyena.

Muħemmed dewda Őeyxmalan a lacê Őeyx EnŐarî
Sene: 1367²⁸⁹

r. 2

[No rîpel veng o.]

r. 3

Ya Ellahû

Bîsmîllahîrrehmanîrrehîm²⁹⁰

1 Heçî hemd hemey jîn Ellah rî tamam
Resûlbê jê ser o²⁹¹ Őelat û selam

We him al û eşhab hemînî ser o
Őelat û selam bo bi jînî ser o

[1] **Erkanê Îslamey**²⁹²

Ti erkanê îslamî pancî bîzan
Hemînî ko vaca Őima rî ‘eyan

Te ra yew Őehadet bi zon vatiŐ o
We him zî bi qelben înkardiŐ o

r. 4

5 Őehadet ti vaji we bawer biki²⁹³
Eger ki ti Őênî telefuz biki

²⁸⁹ Serra hicrî ya, bi mîladî: 1947-1948.

²⁹⁰ Bi nameyê Homayê rehman û rehîmî.

²⁹¹ Tayênan de bê waw, tayênan de zî bi waw nusîyayo. Cora ma heme sey “o” transkrîbe kerdî.

²⁹² Bin de bi reqeme “5” nusîyayo; yanî nawneno ke panc erkanê îslamî estê.

²⁹³ Tewr cor ra serê rîpelî de bi yewna qeleme “Kelîma Őehadet: EŐhedû en la îlahe îllallah we eşhedû enne Muħemmeden resûlellah” nusîyayo, aseno ke daxilê metnî nîyo. Beno ke zî sey alternatîfê beyta hewtine nusîyayo.

Kelîma şehadet ina ya tamam
Ki meşhûr biya a di beyne'l-‘ewam

“Eşhedû en la îlahe îllallahû
we eşhedû enne Muḥemmeden ‘ebduhu we resûluhu”²⁹⁴

Di jîn ra dîyin zî nimajkerdiş o
We erkan û şerṭa zî caardiş o

Ti²⁹⁵ panc weqt nimaj ki bi keyf û metab
Ki rojê qîyame ti veynî şewab

10 Ê hîrin di mal ra zekatdayiş o
We şerṭanê jey zî ki zanayiş o

We ruknê çeharin roje w’ li²⁹⁶ heman²⁹⁷
Di aşma remezanî ferz o ‘eyan

r. 5

We ruknê ê pancin hecşîyayiş o
Heçî wardê malî rî yew şîyayiş o

Him erkan û şerṭanê nîni heman
Ferz o ki bîzanî ti yew yew ‘eyan

Înan kardiş²⁹⁸ o ferz biyo ma ser o
Bîzanî²⁹⁹ inên³⁰⁰ ma hemîn pêsero³⁰¹

²⁹⁴ Na beyta hewtine duz nusîyaya û bêwezn a. Manaya ci: “Ez şehadet kena ke Ellahî ra teber homa çin o û ez şehadet kena ke Muhammed zî ebd û pêxamberê ey o.”

²⁹⁵ Bi yewna qeleme dima ilawe bîyo; bi no awa wezn tamam bîyo.

²⁹⁶ “Li” kurmanckî de edatêk o.

²⁹⁷ heman: hemeyan (seba heme kesan)

²⁹⁸ Cayanê bînan de zafane “kerdiş” nusîyayo.

[2] **Erkanê Îmanî**³⁰²

15 Te ra yew ti *amentû billah* bîzan
Heyanî bi peynî ti yew yew biwan

We amentû billah înan kerdo min
Bi *zat û şifatanbê* Homay hemîn

Bîzani *melaiketihî* dîyin
Biwani înan ki bi qelben hemîn

We *kutubihî* ê hîrên zî heman
Bi qelben înan ki bi fek zî biwan

r. 6

We *rusûlihî* ê çeharin tamam
Hemînî ser o bo şelat û selam

20 Ti *we'l-yewmî'l-axîrî* pancin hîsab
Biki we înan ki bi şîdq û şewab

We *bî'l-qederî xeyrihî we şerrîhî*
Heme zî bi Homay înan ki zihî³⁰³

Ki erkanê îmanî şeş bî tamam
Resûlî ser o bo şelat û selam

²⁹⁹ Tîya de tena bi hereke (zêr), la ê bînan de bi herfê med (yê) nusîyayo.

³⁰⁰ Tîya de “inên” bi îşaretê hemzeyî nusîyayo, cayanê bînan de bi elîf nusîyayo.

³⁰¹ Na beyte, peynîya zafê beşan de tekrar bena. Tayêne de peynîya aye bi herfa waw yanî bi med, zafîne de zî tena bi herekeyê pêşî nusîyaya. Ma goreyê weznê metnî, heme sey “o” transkrîbe kerdî.

³⁰² Bin de bi reqeme “6” nusîyayo.

³⁰³ zihî: (bi erebkî) 1) çi weş, çi rind! 2) aferîn.

Înan kerdiş o ferz biyo ma ser o
Bızanî inên ma hemîn pêsero

[3] **Şifatê Ellah Heçî Zatîyey Jey**³⁰⁴

Şifatê ê zatî bızani b' ûmar
Wucûd û te ra yew *qidem* zî b' ûmar

r. 7

25 Ê hîrin *beqa* wo ti rind zî bızan
We *wehdaniyet* ki çehar bî 'eyan

Muxalifetûn li'l-hewadiş heman
Bi yew çî qe nêmaneno ti bızan

Ti inca hîsab ki ki panc bî tamam
Ê şeşî ino yo *binefsê xu qiyam*

Înan kerdiş o ferz biyo ma ser o
Bızanî inên ma hemîn pêsero³⁰⁵

[4] **Ino Mebhesê Şifatê Selbîye w'**

Şifatê ki neqşî çinîk î bızan
Di Hoday di qeç'en ti bê şek bızan

30 Çinîk o de rî ne mîşal û mu'în
Ne mani' ne hember çin o ey emîn

³⁰⁴ Qismê "zatîyey jey" tekrar bîyo. Fihrist de no tekrar çin o. Binê çekuya "zatîye" de bi reqeme "6" nusîyayo.

³⁰⁵ Çekuya peyêne weş nêwanîyena labelê r. 8., 11. ûêb de eynî cumle wina vîyarena.

r. 8

Çinîk î de rî him cîhat û zeman
Ne vernî, ne peynî, ne hewn û mekan

Ne may û ne pî ne zî ewlad, cenî
Di Homay hete qe inî yew çin î

Simatê³⁰⁶ ki neqş î çiqas ki 'eded
Benî se çinîk î di jey di ebed

Înan kerdiş o ferz biyo ma ser o
Bizanî inên ma hemîn pêsero

[5] **Şîfatê Ellah Heçî Qedîmîyey ki Şubûtiyey³⁰⁷**

35 *Heyat* ganî bayiş o me'na bizan
We 'ilm zî bi me'na zanayiş biwan

We me'na ê *sem'î* beyan ka temîz
Ki eşnawtiş o ti bizan ey 'ezîz

r. 9

Beşer veynayiş o bizan ey bira
Îradet murad kerdiş o bew³⁰⁸ te ra

Ti *qudret* ra me'na şênayiş bigî
Kelam ra zî me'na ti vatiş bigî

Heşab ki ki inca di hewt zî tamam
Biyî ti biwani bi nezm û nîzam

³⁰⁶ simat (zh): nîşanî, elameti

³⁰⁷ Fîhrîst de wina nusîyayo: Şîfatê Ellah Heçî Qedîmey ki Şubûtiye

³⁰⁸ bew: biewnî, biewnîre

40 We *tekwîn* zî vanî henîfî³⁰⁹ şifet
Hîsab beno jîn ra ino zî feqet

Inê mezhebî ser o heşt bî tamam
Resûlî ser o tim şelat û selam

Şifatê kemalî hemînî bîzan
Ki Homay³¹⁰ di mewcûd î tim bê guman

Şifatê ki nuqşan qe yew zî tede
Çinîk î bi jînî qe name mede

r. 10

We pak o temîz o munezzeh timî
Bîzani we bawer biki ey 'emî

45 Nizdî yo di ma ra hina zava bira
Ki sey rûhdê ma ti bîzani xu ra

Kam o ki kanca biko yew gurî
Weya qelb û zonê xu vaco xu rî

Ko veyno Homay ay gura zî³¹¹ heme
Ko beşnawo him ay kelama heme

Ki namanê Homay³¹² ti parsî heman
Newayodi new ra zî vêşêr bîzan

³⁰⁹ Yanî goreyê mezhebê henefî. Eslê xo de goreyê mezhebê matûrîdî yo; la zafê henefîyan îtîqad de matûrîdî yê cora wina vajîyeno.

³¹⁰ Corê ci de “Ki Ellah di” nusîyayo.

³¹¹ Na çekuye bê herfa medî tena bi herekeyê zêrî nusîyayo.

³¹² Corê ci de “Ellah” nusîyayo.

Yew namo ki nêro şerîet ti qet
Mevaci ti Homay rî³¹³ ay zî feqet

50 Çinî bî qe mexlûq qe dunya xura³¹⁴
Viraştişê Homay³¹⁵ muheqqeq bira

r. 11

Înan kerdiş o ferz biyo ma ser o
Bızanî inên ma hemîn pêsero

[6] Inca Melaîketandê Homay ra Beş Keno

Mela'îkê Homay qe nînê ûmar
Bi fek nînê vatiş ki vajî b'ûmar

Çira çimkî zav î qe nînê hîsab
'Îbadet kenî tim bi keyf û şewab

Ferîştandê Homay ra estî³¹⁶ çehar
Muqerrebîn î vacînî ê ûmar

55 Ki pîlê³¹⁷ hemînî çehar î çehar
Bızani biyari bi zombê xu ser

We efdel hemîn ra ki Cebra'îl o
Di ardişdê wehyî rî o muwekkel o

³¹³ Corê ci de “Ellah rî” nusîyayo.

³¹⁴ xura: xora, zâten

³¹⁵ Corê na çekuye de bi yewna qeleme “Ellah” nusîyayo.

³¹⁶ Na çekuye dima rast kerda û wina nušta. Goreyê ezberê Mela Eyubî, tîya de verê cû çekuya “hezar”î nusîyaya. Dima hetê nuštoxî ra teshîh bîya. (Mela Eyubî reyde qiseykerdiş, Dîyarbekir, 01 êlule 2014.)

³¹⁷ Tîya de wendişê yew-di herfan zehmet bi la Mela Eyubî, bê ke nê qisimî bivîno, mi rê ezber ra wend û mi zî transkrîpsiyonê xo rast kerd. (Mela Eyubî de qiseykerdiş, Dîyarbekir, 01 êlule 2014.)

r. 12

Mîka'îl muwekkel biyo ti bîzan
Di rizqa ser o bi muwekkel 'eyan

Ê hîrin hesab ki hesab zî yeno
Ki Îsrafil o, o zî şûr ceneno

Muwekkel çeharin beyan ka beyan
Rûhanê hemînî ki gêno bîzan

60 Ki 'Ezra'îl o name vanî te ra
Biwan û bitarsi gunahdê xu ra

Gunahdê xu ra zî ti rew tewbe ki
Peşîman bibi qe gilana³¹⁸ meki

Mela'îketan a Kîram Katibîn
Muselleţ biyî ê bi her gû yewîn

Ki yew raşt û yew çepdê însanî di
Bi qay nûştişê xeyr û şerranî di

r. 13

Ferîştey ki wegroto 'erşê Homay
Çehar î kemî nêbenî ê qe ray

65 Welakîn çeharna ko vêşî bibî
Di rojê qiyami tamam heşt bibî

³¹⁸ gilana: gilangna, reyna, tekrar

Muqerrebînî vajênî tay te ra
Çira çimkî nizdî di Homay xu ra

Melaîketê ê 'ezabî inî
Ki nameydê jîn kerrûbîyan wanênî

Te ra tay melaîketê rehmet î
Ki rûhanî ê yî, bi zava şefqet î

Melaîketî pêro qûlê Homay
Sey îns û we cinna ki qûlê Homay

70 Qe şehwet û wardîş çinik o çin î
Di jîn rî bizani ki ta'et kenî

r. 14

Gunah nêkenî ê çiray û çiray
Muţî' û we mu'mîn î qaybê Homay

Çinê yo fena' ko bibî ê hima
Ko şêrî bi cennet bizanî şima

Di weyca di xidmet³¹⁹ bikî ko tamam
Heçî ehlê cennet hemîn rî tamam

Înan kerdiş o ferz biyo ma ser o
Bizanî inên ma hemîn pêsero

³¹⁹ xidmet: xizmet

[7] **Inca Kitabandê Homay ra Beḥş Keno**

75 Biûmar kitabî bızan se w' çehar³²⁰
Kinardê Homay ra ê hamey diwar³²¹

Di jîn ra se heb bî şuhufî heman
Çeharê di bînî kitab î bızan

r. 15

We Tewrat ê Mûsaydê zav 'abidî
Zebûr munzel o, o bi qay Dawudî

We Încîl zî 'Îsa[y] rî nazil biyo
Muḥemmed bi Qur'an muşerref biyo

Şelat û selama hemîn rî zî vaj
Bi roj û bi şew him bi şan û nimaj³²²

80 Şuhufê ki munzel bi qay Ademî
Des î ti bızani çinîk î kemî

Ti pancasî Şîşî bızani 'eyan
We hîriş ê Îdrîsî rind rind bızan

We des Îbrahîmî rî hamey di war
Selamî ki mexsûs hemîn rî biyar

Inî se w' çeharî biûmar bızan
Ki vatişê Homay hemîn raşt bızan

³²⁰ se w' çehar: se û çar (104)

³²¹ diwar: war, cêr

³²² nimaj: şodir, şewdir, sipêde, siba

r. 16

Bi Qur'anî ay bînî mensûxi³²³ [y]î
La hukmê ê wendiş³²⁴ mubeddel niyî

85 Feqet hukmê Qur'anî baqî tamam
We him baqî bo ko heyânî qiyam

Înan kerdiş o ferz biyo ma ser o
Bızanî inên ma hemîn pêsero

[8] **Inca 'Ededê Enbîyandê Homay ra Beş Keno**

Ti enbîyanê Homay bızani b' 'eded³²⁵
Ki se w' vîst çehar î bi hinzar 'eded

We hîrseyy û dess û hîrê zî te ra
Resûl î bızani muheqqeq bira

We ay bînî pêro ti vaji³²⁶ nebî
Ki murselî nî ê feqet ê nebî

r. 17

90 Peygemberê ki di Qur'an di mezkûr
Temam vîst û heşt î bızani b' surûr

Zuqerneyn³²⁷, 'Uzeyrî ti mezkûr bızan
We Luqman zî mezkûr û him zî 'eyan

³²³ Na çekuye verê xelet nusîyaya, dima nuştoxî raşt nuşta.

³²⁴ Yew herekeyê zêrî vêşî nusîyayo.

³²⁵ Wezn xeripîyayo, yew hece vêşî ya.

³²⁶ Na çekuye verê xelet nusîyaya, dima nuştoxî raşt nuşta.

³²⁷ Zuqerneyn: Zulqerneyn

Di heqde inê hîrini îxtilaf
Biyo ‘alima hetî zav û we zaf

Ki tay vanî nebî ti rind rind bîzan
We tay vanî welî ti hewl hewl biwan

Înan kerdiş o ferz biyo ma ser o
Bîzanî inên ma hemîn pêsero

[9] **Mebheşu’t-tefađul**

95 Cemî‘bê resûla ti bawer biki
Tefađuldê jîn ra xu ser beş meki

r. 18

Welakîn delîl esto qay fezlê jîn
Delîl zî ki neşş o bîzan heqde jîn

We peyğembera ti hemîn heq bîzan
Bi jînî hemînî înan ki îman

Nebîyy û resûl heme peyğember î
Ûlu’l-‘ezmî panc î we efđeltir î

Te ra Nûh we Îbrahîm o ti bîzan
We Mûsa we ‘Îsa çehar bî beyan

100 We efđeltirê jînî panc we’s-selam
Xuşûşen Muğhemmed ‘eleyhî’s-selam

Ki o efđelê resûlan o hemîn
We o efđelê mexlûqan o yeqîn

Îlahî 'efû ki minê mucrîmî
Pîya may û pî min hemîna hemî

r. 19

We him mu' mîn û mu' mînata hemîn
Bidi xatîrê ay hebîbdê xu hemîn³²⁸

Şefa'et biki ya Muḥemmed tamam
Min û may û pî min hemîn rî tamam

105 Ti însanî ra heçî peyğembera
Ti efḏel bîzani ti peyğembera

Hina efḏel î ê bîzan ey bira
Di peyğemberandê melek³²⁹ ey bira

Ti peyğembaranê mela'îketan
'Ewamdê beşer ra ti efḏel bîzan

Xewaşê benî Adema zî heman
Xewaşê melek ra ê efḏel bîzan

Şuleḥay 'ewamdê beşer ti bîzan
'Ewamdê melek ra ti efḏel bîzan

r. 20

110 Melekî di 'amîyan a efḏelêr
Cenî şalihe ḥûrî ra efḏelêr

³²⁸ Wezn xeripîyayo, yew hece vêşî ya.

³²⁹ Pêxamberê ke melek ê: Cebraîl, Ezraîl, Mikaîl, Îsrafil.

We efđelê cenya zî Fađîma ya
Di jay ra di pey zî ki ‘Ayîşa ya

Ebû Bekir efđeltirê ummet o
Jey dima ay ‘Umer o ki heybet o

We ‘Uşman û ‘Elî zî jînî dima
Ki yarê çehar î bîzan pêdima

We b‘edê inên S‘ed, Zubeyr û Se‘îd
Pîya ‘Ebdurehman û Telhe w’ ‘Ubeyd

115 Çehar o we şeşna inê heme des
Bi cennet mubeşşer di dunya di des

Heçî ehlê Bedr û Uşud bey‘etî
Muheqqeq biyo nê ki ê cennetî

r. 21

Ku unwa³³⁰ bi ezvac û ‘itra³³¹ resûl
Şehabandê jey rî zî erca³³² duxûl

We o herbê eşhaba darg û medîd
Heme cennetî çi ğazî çi şehîd

We may û we pî heme peygemberan
Berî³³³ ê di enwa‘ê kufir û şerran

³³⁰ unwa: inawa, inahawa, wina

³³¹ ‘itret: nesil, zurîyet

³³² erca: rîca beno, yeno waştene

³³³ berî: (erebkî de) dûrî

120 Înan kerdiş o ferz biyo ma ser o
Bızanî inên ma hemîn pêsero

[10] **Şifatê Peyğembera Hemînî**

Şidq o, o yew; ti bızani dîyin
Emanet o, teblîg zî bî ê hîrin

Çeharin feţanet biwani bızan
Ti ‘îsmet ê pancini vaji heman

r. 22

We pêro bi peyğembera ti yeqîn
Pîya şifetan a înan ki hemîn

We him ti bızani Muğhemmedî rî
Hîrêna şifatê ki jîn vêşêr î

125 Te ra xatemu’l-enbîya yew ‘eyan
We yewna resûlu’s-seqeleyn bızan

Ê hîrin ki o efđelu’l-mexlûqat
Bi jê ser o bo him selam him şelat

Înan kerdiş o ferz biyo ma ser o
Bızanî inên ma hemîn pêsero

[11] **Inca ‘Elamatê Qiyamet ra Beş Keno**

Bi rojbê qiyame îman ferz biyo
Ki bawer kî ma ko qiyamet biyo³³⁴

³³⁴ biyo: bêro

r. 23

Nîşanê qiyamet ki zaf î bîzan
Di ma ser o ferz o, bikî ma înan

130 Ti qismê nîşana bîzani te ra
Ki şûgra we kubra bîzan ey bira

Ê şûgra ki wurdêkî me'na yewin
Ê kubra ki pîllî bî me'na dîyin

Ê şûgra inê yî beyan ka temîz
Biwani înan ki bibî ti 'ezîz

Ki 'aşî bi may o we pî bayiş o
We ruşweto şayi³³⁵ ki zaf bayiş o

Şerab û reqî zî ki zaf wardiş o
Şehadet bi zûrî ki zaf bayiş o

135 Şileê rehm zî ki terk bayiş o
Telaq û zîna zî ki zaf bayiş o

r. 24

Selam zî şinaşya tenî dayiş o
We zelzele dunya di zaf bayiş o

We kesba helali ki tay bayiş o
We kesba herami zî zaf bayiş o

³³⁵ şayi': çîyo ke yeno zanayene, vilabîyaye

‘Elamatî z̄av î lîyewmî’l-qiyam
Xulase înan ki bi rojbê qiyam

Ê kubra inê yî beyan ka temîz
Biwani înan ki bibî ti ‘ezîz

140 We Mehdî ko warđo ‘edalet biko
Decal zî vejyo ko fesadey biko

Heman ‘Îsa nazil bibo ko tamam
Decal û fesadey meħû³³⁶ ko tamam

We Ye’ cûc û Me’ cûc ko bêrfî heman
We Dabetu’l-erz zî vejyo ko ‘eyan

r. 25

We meğreb di roj ko vejyo³³⁷ o ko ‘eyan
Berê tewbî padêno him o zeman

Çi weqto ki Ellah rîza³³⁸ veyno pey
Hemînî ko îzhar ko înan ki pey

145 Înan kerdiş o ferz biyo ma ser o
Bîzanî inên ma hemîn pêsero

[12] **Inca Cuz’î Îxtîyarey ra Beş Keno**

Îradebê Homa çî xeyr û çî şer
Rîza’ jey çînîk a feqet fi’lê şer

³³⁶ meħû: meh, hewa nayîş, xelas kerdiş

³³⁷ Destnuşte de sey “weryo” nusîyayo, herinda herfa “v”yî de waw nusîyayo û nuqteyê herfa “j”yî wina fehîm beno ke sehwen nênusîyayî. Na misra de heceyêk vêşî ya.

³³⁸ Na çekuye verê xelet nusîyaya, dima nuştoxî raşt nušta.

Çimîk³³⁹ xaliqê fi‘lî, o yo ‘eyan
Welakîn ki kasib ti yî rind bîzan

Homay mubdî‘ê pêro fi‘landê ma
Feqet cuz‘î îxtyarey da destê ma

r. 26

Heçî fi‘lo xeyr ma gerek pêt bikî
Heçî fi‘lo şer ma gerek terk bikî

150 Heçî vatişo xeyr biyar zonî ser
Heçî vatişo şer meyar zonî ser

Heçî nêtî xeyr î biyar qelbî ser
Heçî nêtî şerr î meyar qelbî ser

Heme hewtê e‘za mueddeb biki
Bi nê nêtî e‘za musexxer biki

We e‘zan a qelb o te ra yew bîzan
Çim û zon û goşî çehar bî ‘eyan

We destan û linga hesab ki tamam
We ferc zî hesab ki, ki hewt bî tamam

155 Ti ta‘etê pîzî ino yo bîzan
Heram nêwro qet‘en, helal tay heman

r. 27

Ti ruknê îmanî heme şeş heme
Bîzan heyra inca bitefşîl heme

³³⁹ çimîk: çimkî, çunke

Biwani bi yew î' tîqad bo tamam
Resûldê Homay rî şelat û selam

Înan kerdiş o ferz biyo ma ser o
Bızanî inên ma hemîn pêsero

[13] **Mebheşu'r-rîsale**

Muħemmed resûlê Homay o şehîh
Mubellîgê wehy o bi zonbo feşîh

160 Bi dînbê jê dîne bî³⁴⁰ mensûxî bî
Kemal û fezil ma rî pê vêşî bî

We o xatemê enbiyan o hemîn
We him efdele mexlûqan o yeqîn

r. 28

Muħemmed Muħemmed çi namew' temîz
'Ebdullah zî pî jey çi namew' lezîz

Ino 'Ebdullah zî bızan ey 'ezîz
Ki lacê 'Ebdulmüttelibî³⁴¹ o temîz

'Ebdulmüttelib lacê Haşim bızan
Haşim lajê³⁴² 'Ebdulmenafî biwan

165 'Effe ki may jey bi nam Amîne
Bızan a zî keyna Weheb Zuhrîye

³⁴⁰ bî: bîn, bînî

³⁴¹ Semedê weznî ganî “'Ebdulmüttelib” bo.

³⁴² Na beyte de misraya yewine de “lacê”, misraya dîyine de “lajê” nusîyayo.

Bızan neseba jey ina ya hemî
Qureyş û ‘ereb ra we him haşimî

Bızan hamo³⁴³ dunya ki cay³⁴⁴ jey Meke³⁴⁵
Biwani we cay jey xu vîra meki

Şer[r]ê jey Meke di reşay çewresî
Nubûwwet zî hame şer[r]a çewresî

r. 29

We çewres û hîrê resa ‘emrê jey³⁴⁶
Resûley zî ay weqt Homay day bi jey

170 We be‘dê resûley tamam des şerrî
Di Mekke di sakîn bi o enwerî

Ki pancas û yew şerr û new aşmê jey
Temam bî emir hame mî‘racbê jey

Şewa ki ‘urûc kerd duşenbe bızan
We him vîst û hewtê receb bî ‘eyan

Rebî‘ulewel vîst û hewt, qewlo bîn
Rebî‘ulaxir vîst û hewt, ê hîrin

Di aşma ‘urûcî biyo îxtilaf
Xulaşe Ellah e‘lem o hina zaf

³⁴³ hamo: hameyo, ameyo, amo.

³⁴⁴ Sehwen sey “çay” nusîyayo.

³⁴⁵ Tayê cayan de “Mekke” la tayîne de zî sey tîyayî “Meke”, bêşedde nusîyayo.

³⁴⁶ Herinda “jey” de, destnuşte de “zey” nusîyayo. Wina fehm beno ke sehwen xelet nusîyayo.

175 Ki pancas û hîrê şerrê jey tamam
Di Mekke di vêrtî beyan qay 'ewam

r. 30

Heman emrê hîcretî Xellaqî da
Mekke ra Medîne ti hîcret ki va

Meke ra Medîne ki hîcret zî kerd
O emrê Homay bi we rind ca zî ard

Di weyra di him des şerrî bî tamam
Ki 'emrê jey şeştî hîrê we's-selam

Resûlê Homa yo bizanî ki o
Wefat we defin bi Medîne di o

180 Resûlê Homay o Muħemmed bizan
Bi qay îns û cinna hemîn rî 'eyan

Çi eħkamê Homa y' heme vatî ey
Qaydê ki heme ma 'emel bikî pey

Înan kerdiş o ferz biyo ma ser o
Bizanî inên ma hemîn pêsero

r. 31

[14] **Mebħeşê Şemaîlandê Muħemmed Şellallahû Te'ala 'Eleyhî Weselleme**³⁴⁷

We orte bî qama jey zay zay nezîf
Ne derg bî ne kilm bî ne şîşman ze'îf

³⁴⁷ Fîhrîst de: Mebħeşê Şemaîlandê Peygamberî Ye'nî Muħemmed Şellallahû Te'ala 'Eleyhî Weselleme

We ezher³⁴⁸ bi lewnê³⁴⁹ jê³⁵⁰ nûranî bî
Ki sûr û sipî heme têman di bî

185 We lewnê jê rengbê gula mendinê
Ki sey neynikî o zîya mendinê

Tebessum ki kerdê we nûr hamînê³⁵¹
Didanandê jey ra ki roşn hamînê

Çimê jey sîya bî we rindî bî zay
Ne wurdêkî bî ne jî xişnî bî zay

Xu ra ver, xu ra pey heme dînî ey
Şew û roj de rî yew mevajî ki ney

r. 32

We nizdî bî cêra burî jê heman
Feqet veg³⁵² bî mabeynê jînî heman

190 Bijangê jê darg î we wechê jê pak
We him zî Hoday ra ki xulqê jê pak

Înan kerdiş o ferz biyo ma ser o
Bizanî inên ma hemîn pêsero

[15] **Inca Mî' racdê Peyğemberî ra Beş Keno**

Di Ke'be ra yew şew Ellah bardo o
Bi Mescîdu'l-Eqsa ki bardûnî³⁵³ o

³⁴⁸ ezher: zaf sipî, rind; beriqîyaye

³⁴⁹ lewn: reng. Ezheru'l-lewn: rîyo bereqîyaye, wesfanê Hz. Muhemmedî ra yew o.

³⁵⁰ jê: ci, ey

³⁵¹ hamînê: hameyêne, ameyêne

³⁵² veg: veng

Di Eqşa di hamey ruhê enbiya

Bi tebrîkbê ay efêlê enbiya

Ki weyra bi qay jîn hemînî tamam

Îmam bî Muḥemmed hemîn rî tamam

r. 33

195 We ewca ra bard Sîdretû'l-Munteha
Cemaley Ellah dî bîzan întîha³⁵⁴

Heman beḥşê Mî'racî zav o bîzan

Xulaşê ti inka inêni biwan

Înan kerdiş o ferz biyo ma ser o

Bîzanî inên ma hemîn pêsero

[16] **Inca Ru'yetê Cemaleyda Ellah ra Beḥş Keno**

Qe geyra Muḥemmedî dunya di yew

Çinîk o ki veyno cemaley qe yew

Welakîn di 'uqba di heçî mu'mîn î

Ê cennet cemelê Ellah veynenî

200 Îlahî, ti reḥma xu zav ma biki

Bi cennet cemelê xu şad ma biki

r. 34

Înan kerdiş o ferz biyo ma ser o

Bîzanî inên ma hemîn pêsero

³⁵³ bardûnî: berdênî

³⁵⁴ întîha: peynî, peynî de, nihayet

[17] **Inca Te'şîrdê Du'an a Beş Keno**

Du'ay estî mu'essîr³⁵⁵ bê şek bîzan
Ê dafi' benî, qay belan î bîzan

Bi qay 'abidî sunnet o her gû hew
Biwazo Ellah ra du'a roc û şew

Çi çî wazenî se ti jey ra biwaz
Feqet heçî xeyra; şerra qet mewaz

205 Di Homay ra waştîş nîşan o ki ma
Heme 'ebdê Ellah we him zî şîma

Îlahî, di dareyn selamet bidi
Min û may û pî mi hemîn rî bidi

r. 35

Îlahî, 'ezab ra xelaş wazena
Bi xewf û rica ez necat wazena

Weş î Xîzr û Îlyas ti inka bîzan
We dardan [r]î darûy benî him bîzan

Di Luqman û Eskenderî îxtîlaf
Nebî vanî qewlê, welî qewlo zaf

210 Înan kerdiş o ferz biyo ma ser o
Bîzanî inên ma hemîn pêsero³⁵⁶

³⁵⁵ Sey "mueşşîr î" nusîyayo la wina bibo yew hece vêşî bena û wezn xeripîyêno.

³⁵⁶ Na beyte de çekuyê "ser o" û "pêsero" bi herfa medî yanî bi "waw" qedîyenê. Ê bînan de tena bi herekeyê pêşî nusîyaybî.

[18] **Mebhêşê Neşbu'l-îmamî**³⁵⁷

Di ferzan a neşbê îmamî ki dîn
Hîfîz ko we mezlûmî rî bo mu'în

Heram o ki şar vecyo³⁵⁸ emrê jey ra
Egerçî cefa veynî zî ê jey ra

r. 36

Înan kerdiş o ferz biyo ma ser o³⁵⁹
Bîzanî inên ma hemîn pêsero³⁶⁰

[19] **Inca Su'aldê Qebri ra we Ehwaldê Qîyamet**³⁶¹ **ra Behş Keno**³⁶²

r. 37

Qebir we heşir ti hemînî biwan
Hîsab û şiraîfî hemînî bîzan

215 Mîzan û neşir zî hemîn heq bîzan
Bi 'ewnê îlahî beyan ka beyan

We cennet we hûrî we Aw Kewşerî
Cehennem ki adir hemîm³⁶³ zemherî

We aşmêndê hewtin di cennet ika³⁶⁴
Di hewt 'arda bin di cehennem ika

³⁵⁷ Fîhrîst de: Mebhêşê Neşbu'l-îmam

³⁵⁸ Verî sey "veciyo" nusîyayo la dima semedo ke wezn nêxeripîyo serrast bîyo.

³⁵⁹ Bi herekeyê pêşî qedîyayo.

³⁶⁰ Bi herfa "waw"î qedîyayo.

³⁶¹ Na çekuye fîhrîst de sey "qîyameti" nusîyaya.

³⁶² Nê sernuşteyî ra dima no rîpel saye (nenuşte) yo.

³⁶³ hemîm: zaf germ

³⁶⁴ ika: inka, enka, nika

We cehnem û cennet ti mexlûq bîzan

Se'îd û şeqlî rî ti mewcûd bîzan

We qewlêki vato fena' ko bibî

Bi emrê Homay ê fena' ko bibî

220 Welakîn gilana ko 'ewde³⁶⁵ bibî

Bi emrê Homay ê ko 'ewde bibî

r. 38

We qewlê zî vano Ellah nêkeno

O cennet cehennem fena nêkeno

Xulaşê *Ellah e 'lemû bi 'ş-şewab*³⁶⁶

*Îleyhî ti vaj mercî'û we'l-me'ab*³⁶⁷

Ti eḫwalê qebri bîzan ey wezîr

Ki mes'ul o, weyra çî şah çî kizîr

Di qebri di esto su'al û cewab

Su'al ko bikî we biwazî cewab

225 Ki Munker Nekîr ê su'ala kenî

Muwafiq we laîq cewab wazenî

Bi 'ewnê³⁶⁸ Homay ko heçî mu'mînîn

Cewab ko bidî ê bibî ko emîn

³⁶⁵ 'ewde: agêrayene, apey ameyene

³⁶⁶ Ellah e 'lemû bi 'ş-şewab: Raştîye tewr baş Homa zano.

³⁶⁷ Îleyhî mercî'û we'l-me'ab: Peynî de agêrayîş zî bi Ey o.

³⁶⁸ 'ewn: ardim, hetkarî

‘Ezab ra emîn ko bibî ê heman
Di tirba xu di ko fereḥ bî heman

r. 39

Ko gulzarê³⁶⁹ cennet bibo tirba jîn
Ko cennet ra ber³⁷⁰ abo jîn rî yeqîn

Ko keyf veynî weyca³⁷¹ bi zewq û şefa
Bi rûh û cesed ê ko veynî şefa

230 La kuffar û ‘uşşatî³⁷² şaş manenî³⁷³
We nişnî cewab dî³⁷⁴ we lal manenî

Ko çala cehennem bibo tirba jîn
Cehennem ra abo ko ber var bi³⁷⁵ jîn

Ko veynî ‘ezaba bi cewr û cefa
Bi rûh û cesed ê ko veynî cefa

Heşir di weqayî ‘ê zāv zāv benî
Te ra tay inê ki ti ha wanenî

Ki parçe benî ay kohoy ki cîbal
Bi emrê Homayo ki zāv³⁷⁶ zulcelal

³⁶⁹ Herinda “gulzarê” de “kulzarê” nusîyayo.

³⁷⁰ “Ko cennet ra ber” verê xelet nusîyayo, dima nuştoxî rast kerdo.

³⁷¹ weyca: uca, weyra

³⁷² ‘uşşat: asîyî, îsyankarî, gunehkarî

³⁷³ Sey “şaşmanenî” pîya nusîyayo.

³⁷⁴ Manaya “bidî” de.

³⁷⁵ var bi: ver bi, hetê

³⁷⁶ Na çekuye dima îlawe bîya.

r. 40

235 Beno zelzeleyki di 'arda ser o
Ziwa bî ko behrî heme pêsero

We nefxey dîyin zî ki îcra beno³⁷⁷
Hemey mardîya³⁷⁸ zî ki ganî beno

We sewq beno mexlûq bi var³⁷⁹ meşerî
Heme ko cemi' bî di cay meşerî

We meşer di weqto ki pêser benî
Heraretê roj ra 'ereq veynenî

Xulaşê ki o rojdo zava heybet o
Di wardê³⁸⁰ gunah³⁸¹ ser o zava dehşet o

240 We o rojdo zava garm bi emrê Homay
Ki sey çin ya geyra ê 'erşdê Homay

Îlahî min û may û pî min hemîn
Pîya mu' mîn û mu' mînat ecme'în

r. 41

Bi lutf û we îhsan ti mehfûz bike
Seya 'erşê xu di ti mestûr bike

Bidi xatirê Xatemu'l-murselîn
Seya 'erşî di ya Ellah ya Mu'în

³⁷⁷ Nuqteya herfa "nûn"î, herfa "bê" ser o nusîyaya.

³⁷⁸ mardîya: merdeyan

³⁷⁹ bi var: ver bi

³⁸⁰ war: wayîr

³⁸¹ Na çekuye sey "kunah" nusîyayo.

We cay meħşerî di ki pêser benî
‘Emeldê xu ra him hesab veynenî

245 We be‘ş ra di pey defterê her kesî
Bidîyo destê jînî heme her kesî

Bi desto bi raşt ko bigî mu‘mînûn
Bi desto bi çep ko bigî kafîrûn

Biwano we her yew ko defterê xu
Bîzano we her yew ko e‘malê³⁸² xu

Mîzan û terazû ko ronyo heman
We xeyr û we şer ko bisencyo³⁸³ ‘eyan

r. 42

Cehennemî ser o şîraţ ronêno
Şîraţ zî bi me‘na ki pird ronêno

250 Şîraţ darg bibo ko cehennem ser ra
We însan ko vêro şîraţî ser ra

Ko sey berqê xatîf³⁸⁴ heçî cennetî
Şîraţ ra ko vêrî bibî cennetî

Ko lerze³⁸⁵ bigî ay heçî cehnimî
Bukwî adirî mîya bibî cehnmî³⁸⁶

³⁸² e‘mal: ‘emelî, karî, çiyê ke amey kerdene

³⁸³ Na çekuye metn de sey “bisencyo” nusîyaya labelê eke wina bibo wezn xeripîyêno.

³⁸⁴ berqê xatîf: bilusko ke çimê merdimî gêno, virsiko zaf bilez

³⁸⁵ Herfa “rê” ser o cezîm nênusîyayo.

³⁸⁶ Na çekuye verê wina nusîyaya labelê dima bi yewna qeleme sey “cehnimî” nusîyaya, labelê eke wina bibo wezn xeripîyêno.

Gunehkarî be' dî vecênî te ra

Feqet kafirî nêvecênî te ra

Ellah 'adil o o zûlm nêkeno

Di mulkdê xu di o teşerruf keno

- 255 We her yewdê ma rî ki yew kafirî
Bi fezlê Hoday, o fida w' qay ma rî

r. 43

Di wardê gunan [r]î şefa'et heq o

Heçî mu' mînan [r]î şefa'et heq o

Feqet lazim o tewbe rew ma bikî

Peşîman bibî we gunah terk bikî

Şefî' o Muħemmed ti ewwel înan

Biki ti keza enbîyan ewliyan

Ĥetta 'alima saliħa ti bîzan

Şefa'etê 'uqba di heq ti bîzan

- 260 Inên ra şefa'etî heq ti bîzan
We him îznê Ellah ra beste bîzan

Înan kerdiş o ferz biyo ma ser o

Bîzanî inên ma hemîn pêsero

[20] **Mebhesê Adabdê Nimajî**

r. 44

Ti erkan û şertê nimajî bızan
We ferz o bızanî hemînî ‘eyan

We adabî estî bi geyra inîn³⁸⁷
Ti inca biwani bızani hemîn

Ti warđi nimaj ki bi qelbo hera
We xewf û rica bik Ellahdê xu ra

265 Ti tars û we hîvî Hoday ra biki
Feqet qelbê xu qe ti gafil meki³⁸⁸

Ellah waqîf o ti hîsab ki timî
Bi qelba ser o nazir o, o timî

Ti cennet hesab³⁸⁹ ki di raştê xu di
We adir hîsab ki di çeptê xu di

Nimaj ti biki bi xuşû ‘ û heyâ
Nimaj di nezer ki di cay secdî ra

r. 45

Ti weqtê ê wendiş tedebbur³⁹⁰ biki
We weqtê rukû ‘î tewazu³⁹¹ biki

³⁸⁷ Merdim şeno na çekuye sey ê verênan “inên” zî biwano labelê seba qaffiye no telefuz tercîh bîyo.

³⁸⁸ Na çekuye metn de sey “meke” nusîyaya.

³⁸⁹ Zafê cayan de “hîsab” la tîya de “hesab” nusîyayo.

³⁹⁰ tedebbur: fikirîyayîş

³⁹¹ tewazu‘: nefsqijî, zerrîşenikî

270 We him lazim o ki tezerru³⁹² bibo
Di weqtê sucûdî tezerru³⁹² bibo

We dilşad bebe³⁹³ him ti be' dê selam
Bi tewfîqê Rebbî şukur ki tamam

Du'ay estê merwî³⁹⁴ biwani hemîn
We gufran teheb ki xu rî ey emîn

Şefeq ra heya tînc zikir sew bikî
Sewabêdo zay ti qazanc ko bikî

Cema'et bibo se³⁹⁵ cema'et biki
Çinî bo cema'et hima ferd biki

275 Nimajo cema'et ki efdeltir o
Bi vîst û we hewt ki efdeltir o

r. 46

Çi ferzo tede y' ti eda rind biki
We qay ferzê bînî xu hazir biki

[21] Mebhesê Wardîşî

Di weqtê werî lazim o ey tehbîb
Ti tertîb û adab bîzan ey edîb

Di weqtê werî di çehar xeşletî
We estî bîzani ki ê sunnet î

³⁹² tezerru³⁹² : nefsqijî reyde rîca kerdene, lebîyayene, lakî kerdene.

³⁹³ bebe: bibe

³⁹⁴ merwî: çîyo ke rîwayet bîyo.

³⁹⁵ se: eke, eger

Çeharna zî adabî estî temîz
Ti ca bar³⁹⁶ inêni bibî ti 'ezîz

280 We xesletî dîna zî estî³⁹⁷ bîzan
Dewa û şîfa'ê bi qay mêrdiman

We dîna zî estî ki mekrûhî bî
Di weqtê werî di ki mekrûhî bî

r. 47

Bi 'ewnê Homay ko beyan ka hima
Beyan ka inê xişleta³⁹⁸ qay şîma

Te'am î we zay î Homay day şîma
Helal borî, mewrî heramî şîma

We him ti bîzani te'ama hemîn
Kinardê Homay ra te'amî yeqîn

285 We to rî çî heðre w' ti pey razî bi
We zay talibê jey ra weşşêr mebi

Te'amî ti bori³⁹⁹ we şakir bibi
Ti xaliqdê jey rî qe 'aşî mebi

Ti bori bi qay quwwet û ta'etî
Ti mewri bi qay lezzet û şehwetî

³⁹⁶ bar: bîyare

Verî sey "bîar" nusîyayo, dima semedê weznî "bar" nusîyayo.

³⁹⁷ Weş nêwanîyeno, labelê beyta ke na beyte dima yena de zî "dîna zî estî" nusîyayo.

³⁹⁸ Na çekuye cor ra, beytanê 278. û 280. de sey "xeslet" nusîyabî.

³⁹⁹ Na çekuye dima îlawe bîya.

We xeşlet û sunnet beyan ka beyan
Ti yew yew biwani xu rî ti bızan

r. 48

Ki besmele sunnet bi qay îbtîda⁴⁰⁰
We hemdele sunnet bi qay întîha⁴⁰¹

290 We destê xu bişo ti verê ay te'am
We him be'dî destê xu bişo ti tamam

Çi weqto ki roşenî bi şofrî ser o
We roşî gerek ti bi tertîb ser o

Liga⁴⁰² raşî rojni⁴⁰³ xu rî bê melal⁴⁰⁴
We bindê xu rani⁴⁰⁵ çepî ey delal

We xişletê adab çehar î bızan
Beyan ka nê yew yew ko to rî beyan

Fıraqa to var d' a⁴⁰⁶ ti bori te ra
Ti mewri kinardê himbazdê⁴⁰⁷ xu ra

295 Çehar adaban a bızan ê dîyin
Ki şenkek virazi ti loqman hemîn

⁴⁰⁰ îbtîda: destpêk, sere; verê, ewilî

⁴⁰¹ întîha: peynî, peyên

⁴⁰² lige: linge

⁴⁰³ rojni: rojane, rocani, tîk rone

⁴⁰⁴ melal: zehmetî

⁴⁰⁵ rani: rone

⁴⁰⁶ fıraqa to var d' a: fıraqa ke to ver de ya

⁴⁰⁷ himbaz: hembaz, embaz

r. 49

We rind ti bicawî⁴⁰⁸ helîse⁴⁰⁹ biki
Bi luqmey hembazî nezer ti meki

Heçî ki dewa î bîzan yew te ra
Wardişê zadî yo ki kewt şufre ra

We him qîşmeta xu bikûre⁴¹⁰ deki
Binê qîşmeta xu ti rind pak biki

We mekrûh ino ki ti puf kî te'am
We mekrûh o yewna ti boy kî te'am

300 We xeşleto menhî⁴¹¹ zî esto bîzan
Ki wardîşê germî ti menhî bîzan

Heyanî ki germ o ti wardîş meki
We qaydê ki sard bo şebir biki

We pîzey to pur bo se, hewn nêbeno
Çira çimkî qelbê to qasî⁴¹² beno

r. 50

Bi destê xuno raşt ti bori te'am
We ortey te'am ra ti mewri te'am

Verî destê xu ti muloşni heman
We be'dî bi mendîl ti bestir 'eyan

⁴⁰⁸ Binê herfa "bê" û "cîm"î de tena yew nuqta esta, gereka seba her yewî nuqteyêk bironîyayêne, la aseno ke vîrî ra bîya.

⁴⁰⁹ helîse: lepawe, lepe; [tîya de] çîyo ke weş cawîyayo

⁴¹⁰ bikûre: xorîn bike, [tîya de] binê ey bîyare (krm. kûrandin)

⁴¹¹ menhî: heram

⁴¹² qasî: bêhîs, wişk, huşk

305 Ti tay şoli bori we dest pey biki
We țana⁴¹³ zî bori xîtam pey biki

Cema'etî reydi ki borî şima
Hina efđel o sey tenadê şima

* * *

Temam bi kitab ti bızan ey emîn
Bi 'ewnê îlahî tamam bi yeqîn

Mi namey jey va “**Raro**⁴¹⁴ **Raş**” ey bira
Çimîk raro heqq o 'eqîde xura

Bi vatişbê to ya Ellah ya Mu'în
Înan kerdo min ya Rebbe'l-'alemîn

r. 51

310 Bi nê vatişa min îman kerdo ah
Bi reħmet 'efû ki ti min ya îlah

Îlahî min û may û pî min hemîn
Bidi xatirê Seyyîdî'l-murselîn

Îlahî 'efû ki gunay ma hemîn
Heçî mu'mîn û mu'mînat ecme'în

Îlahî feqîr û esîr ma meki
Di rojê qiyami heqîr ma meki

⁴¹³ țana: tenêna, bineyna, tîkêna, hebêna

⁴¹⁴ Tîya de çekuya “Raro”yî bi med, yanî bi herfa wawî nusîyaya labelê qapaxê kitabî de tena bi pêş (demme) nusîyaybî.

Îlahî ‘ezab ra meşûn⁴¹⁵ ma biki
‘Îtab û ‘îqab ra ‘efû ma biki

315 Îlahî bi to ma îman kerdo ma
We him vatişê to hemîn kerdo ma

Ti îhsan û rehma xu zav ma biki
Bi cennet cemaley ti şad ma biki

r. 52

Mi tewbe, mi vato gunahdê xu ra
Bi rehma qebûl ki îlahî mi ra

Se‘îd kerda to ez ezel di eger
Ti vêşî biki ay, se‘îdey meber

Şeqî kerda to ez ezel di eger
Meşû ki mi ra ay, şeqîyey biber

320 We xewf û rica⁴¹⁶ zî ki to ra kena
Umîd û we hîvî zî to ra kena

Umîdê mi esto bi rehma to
Çira, çimkî *la teqnetû*⁴¹⁷ vato to

Îlahî mi rî fezl û îhsan biki
Heçî ki şewab o muyesser biki

Min û may û pî min ‘efû ko bikî
Bi rehma we cennet ko şad ma bikî

⁴¹⁵ mesûn: pawite, muhafezebîyaye, çîyo ke ameyo hifz kerdene

⁴¹⁶ Nuqteya “cîm”î nênusîyaya.

⁴¹⁷ “Rehma Homayî ra hêvîya xo mebirnê.” (Sûreya Zumer, ayete: 53)

r. 53

We him mu' mîn û mu' mînat ecme'în
Bidi xatîrê Xatemu'l-murselîn

Temmetu'l-kîtab

Temme'l-kîtab bi 'ewnîllahî'l-wehhab

m m m

1367

sene

3.2. Me' lûmatê Dîniye

r. 54

ME' LÛMATÊ DÎNÎYE

Bîsmîllahîrreḥmanîrreḥîm

Elḥemdû lîllahî rebbî'l- 'alemîne we'ş-şelatû we's-selamû 'ela seyyîdîna
Muḥammedîn xatemî'n-nebîyyîn we 'ela alîhî we eşhabîhî ecme'în.⁴¹⁸

[1] **Eḥkamê Şer'îye**

Ewamîr we Newahî

1 Bi eḥkamê şer'î mukellef 'eyan
Heçî 'aqil û baliğ î rind bîzan

Mukellef î pey ki bîzanî inîn

'Emel pey bikî him înan kî hemîn

⁴¹⁸ Hemd seba Allahî yo ke o rebbê aleman o; selat û selam zî pîlê ma pêxamberê tewr peyênî
Muhammedî û keye û embazanê ey hemîne ser o bo.

We⁴¹⁹ emran û nehyan bi ca ardiş o
‘Îbadet zî Ellah rî xaş kerdiş o

r. 55

Ti ef^{al}⁴²⁰ mukellefina ey emîn
Ki heşt î, bizani ti inca hemîn

5 Te ra *ferz o* yew, yewna *wacib*, bizan
We him *sunnet* û *musteheb* bî ‘eyan

Ê pancî *mubah* o, ê şeşşî *heram*
We *mekrûh* û *mufsîd* ki heşt bî tamam⁴²¹

[2] **Mebheşê Ferzî**

Heçî ferzî rî esto qeş‘î delîl
Ki hamew di Qur’an di emrê Celîl

Heçî ferz î d’ î⁴²² ti bizan ey ‘ezîz
We ferq esto jîn di çi ferqo temîz

Dîyin⁴²³ ra ki yew ferzê ‘eyn o bizan
We o bîn zî ferzo kîfaye bizan

r. 56

10 Heçî ferzo ‘eyn o heme mu’ mînîn
Gerek⁴²⁴ fi’l ko⁴²⁵ her kes bi şexşen yeqîn

⁴¹⁹ Na çekuye ra dima “him” nusîyayo, la dima serê ey xêz bîyo, betal bîyo.

⁴²⁰ Verî “ef’alê” nusîyayo, dima serrast bîyo.

⁴²¹ Nê heşt çekuyanê ke na beyte û beyta corêne de îtalik nusîyayî, ser o bi rêze yew ra heta heşt reqemî (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8) nusîyayî.

⁴²² d’ î: Di yî. Di yê.

⁴²³ dîyin: [tîya de] dîyan, di heban

⁴²⁴ “Kerek” nusîyayo.

⁴²⁵ fi’l ko: biko, bikero

We ferzo kîfaye bikî tay eger
Ko saqîþ bibo o di ay bîna ser

Heçî ferzê ‘eyn o, ti sey nîn bîzan
Ki sey gûsl⁴²⁶ û pancê nimaj ti bîzan

We ferzo kîfaye bika ez beyan
Bîzan sey nimajdê cenazî heman

We ferzo kîfaye heçî ki biko
Şewabêdo zav, o qazanc ko biko

15 ‘Umûmen eger terk bikî sewki⁴²⁷ î⁴²⁸
Heme şarê dew ko gunehkarî bî

Heçî ferzê ‘eynî ki kam nêk’ eda
Ko la’îq bibo o b’ ‘ezab û ceza

r. 57

We kamo ki înkâr ko yew ferzî o
Ne ‘ûzû billah o ko kafir bibo

Çi ferzo kîfaye çi o ferzo ‘eyn
Ina⁴²⁹ yew⁴³⁰ di ferq çin yo mabeynê jîn

⁴²⁶ gûsl: xusul, cunubetîya xo vetiş

⁴²⁷ sewki: eke, eger

⁴²⁸ î: ê

⁴²⁹ Na çekuye tîya de bi herfa medî (yê) labelê beyta 21. de tena bi herekeyê zêrî nusîyaya.

⁴³⁰ ina yew: naye, inay (krm. vê yekê)

[3] **Mebheşê Wacibî**

Heçî wacib o ti bîzan ey xelîl
Ki memnû'î terkdê jey zennî delîl

20 Çimkî di Qur'an di qay fi'lê jey
Emir hamew vato ki îcra ki jey

Welakîn ki me'na jey qet'î nîya
'Ina yew ra me'na jey zennî bîya

Kamo ki înan, wacib î nêko o
Çiqaso ki kafir zî nêbeno o

r. 58

Feqet terk biko wacibî kam eger
Beno musteşeq o b' 'ezabo seqer⁴³¹

Ki sey şedqeê fitri wacib o ma
We him xidmet o, qaydê may-pîdê ma

25 Di mezhebê ma⁴³² di, çin o ferq bîzan
Di mabeynê wacib û ferzî heman

[4] **Mebheşê Sunetî**

Çi ef'al û eqwalê peygemberî
Heçî şabit î ki bi ay enwerî

Heçî çî ki şabit di jey ra heman
Bîzan sunnet o ma ser o, ê 'eyan

⁴³¹ seqer: cehenem

⁴³² Meqsedê ey "mezhebê şafi" yo.

Sey mîswak o; negwan⁴³³ biqesnî hemîn

Nimaj ma bikî bi cema'et yeqîn

r. 59

Heçî qesmê⁴³⁴ sunnetî d' î ti bîzan

Huda sunnetî⁴³⁵ yew te ra bî beyan

30 Ki sunnet' huda vanî name te ra
'Îbadet ra o zî çimîk ey bira

We 'uzrê çinê bo o terk nêbeno

We terkdê jê ser o 'îtab⁴³⁶ zav beno

Cema'etî reydi nimaj kerdiş o

We him sey azanî azan wendiş o

We sey nîni estî hima ti bîzan

Ki huda sunnet⁴³⁷ vanî jîn rî 'eyan

We sunnet zewa'îd o⁴³⁸ qesmê dîyin

Bi name zewa'îd bîzan ey emîn

35 Çiqas terkê jey di çin o be'sê⁴³⁹ qeş

Bi caardişê jey şewab o feqet

⁴³³ negwan: nenûgan, nenguyan

⁴³⁴ qesm: qisim, beş

⁴³⁵ Corê ney de bi tirkî û yewna qeleme "birincî qisim" [qismo yewin] nusîyayo û bi reqema "1"î îşaret bîyo.

⁴³⁶ 'îtab: cigirîyayîş, hêrs bîyayîş, heredîyayîş

⁴³⁷ Herekeyê zêrî betal bîyo ke wezn nêxeripîyo.

⁴³⁸ Corê ney de bi tirkî û yewna qeleme "ikinci qisim" [qismo dîyin] nusîyayo û bi reqema "2"yî îşaret bîyo.

⁴³⁹ be's: zîrar, zehmetî, zorî

r. 60

Ki teb'en⁴⁴⁰ bi peygamberî⁴⁴¹ kam biko
Xu rî ko şewabêki teşîl biko

Zewa'îd inî yî, xu rî nas biki
Ki sey weqtê wardîşî, yew fehm biki

Çi adabê xaş î bi weqtê werî
Ti îcra ki teb'en bi peygamberî

Ti eḫwalê hewnî bizan sey inî
Piragrotîşî⁴⁴² him bizan sey inî

40 We adabê wardîşî tefşîl⁴⁴³ biyo
Kitabo verên⁴⁴⁴ di o teşrîḫ⁴⁴⁵ biyo

We mebḫesê wardîşî⁴⁴⁶ nusya heman
Bi 'ewnê îlahî biyo o beyan

We fîhrîstebê jey ti bewnî eger
Ko beḫsê werî di bikî yew nezer

r. 61

Huda sunnetî zî di ḫeb qismê jey
Ki yew musteḫeb yew mu'ekkedê jey

⁴⁴⁰ teb'en: tabî biyayîş, dima şiyayîş

⁴⁴¹ Di nuqteyê herfa "yê" nênuşiyayî û herfa "bê" ser o zî hereke nêronîyaya.

⁴⁴² piragrotîş: piragirewtîş, pira girewtene

⁴⁴³ tefşîl: îzaho derg û dila

⁴⁴⁴ "Kitabo verên" ra meqsedê şairî kitabê ey "Raro Raşt" o.

⁴⁴⁵ teşrîḫ: bi serahet (akerde) vatiş, îzahkerdiş

⁴⁴⁶ Cor ra "wardîş", tîya de "wardîş" nusîyayo.

We kamo ki sunnetî îcra biko
Muḥemmed ko jey rî şefa‘et biko

45 Ki sew terk biko yew, ko nêbo ‘ezab
Feqet la’îq o, o bi qaybê ‘îtab

[5] **Mebheşê Musteḥebî**⁴⁴⁷

Beyan ka nê inca heçî musteḥeb
Ki wendoḡ⁴⁴⁸ ser o nêbo⁴⁴⁹ renc û te‘eb

Çi fi‘l û gilân-gila⁴⁵⁰ ay serwerî
Heçî kerdo îcra ki⁴⁵¹ ay enwerî

Biyo musteḥeb o bi ummet ser o
Heçî b‘aro⁴⁵² ca ko şefa‘et bero

r. 62

Ti roco mubarek di, ti roje bigî
Heçî yetîman a ti xaṭir bigî

50 Heçî fi‘lê xeyrî di yardim bidi
Heçî feqîran î ti şedqe bidi

Heçî musteḥeba ti sey nîn bîzan
We ġeyra inêni hima zāv bîzan

We him nafîle namebê musteḥeb
We mendûb zî vanî di qay musteḥeb

⁴⁴⁷ Verî bi cezim dima bi şedde nusîyayo; labelê fihrist de “Mebheşê Musteḥeb” nusîyayo.

⁴⁴⁸ Verî bi zêr nusîyayo (wendoḡî) dima seba weznî bi cezim nusîyayo.

⁴⁴⁹ Na çekuye cor ra nusîyaya.

⁴⁵⁰ gilân-gila: gilangan, ge-ge, rey-rey

⁴⁵¹ Na çekuye ra dima yew çekuya ke bi xeletî nusîyaya esta, labelê serê aye xêz bîyo yanî betal bîya.

⁴⁵² b‘aro: bîyaro

[6] **Mebhêşê Mubaĥî**

Di îcray mubaĥ di çin o yew şewab

Çin o terkdê jey ra gunah û 'îtab

Se roşî we wardî weya borî çî

We rar a ti şêrî weya firr kî çî

r. 63

55 Heçî sey inêni bizani mubaĥ
Bi jînî çin o ne gunah ne felah

Mubaĥî di me'na ki beylû nîya

Ki me'na ê teklîfî zahir nîya

Feqet ki bi wacibî temas o keno

Ĥeramî zî reydi temas o keno

We çoka⁴⁵³ ki inca ĥîsab bî mubaĥ

We ef'al⁴⁵⁴ mukellefî reydi mubaĥ

Biwani inêni bizani temîz

Fi'îl ki⁴⁵⁵ heçî ki şewab, ey 'ez'iz

[7] **Mebhêşê Ĥeramî**

60 Ĥeram qeţ'î şûret ĥeram o bizan

Fi'lê jey ĥeram o delîl û 'eyan

⁴⁵³ çoka: coka, cora

⁴⁵⁴ Binê "lam"ê na çekuye de zêr zî nusîyayo labelê eke wina bibo yew hece vêşî bena.

⁴⁵⁵ fi'îl ki: bike

r. 64

Ki 'aşî bi may pî, te ra yew heram
We yewna terewtişê maldê heram

We kiştişê însanî heram o xura
Kebaîr gunahna hisab o bira

Heçî çî ki sey nîni qeç'î heram
Heram î meki ti heyânî qiyam

Heçî ki heram o, fi 'îl biko kam
'Ezabî rî layîq o *yewmu'l-qiyam*⁴⁵⁶

65 'Ezabê qiyami hina zav şedîd
Di adirdê dunya bîzan ey se'îd

Kamo ki heramî helal şay keno⁴⁵⁷
Ne 'ûzû billah o xu kafir keno

[8] **Mebheşê Mekrûhî**

r. 65

We mekrûhî rî meni' warid⁴⁵⁸ biyo
Ti qeç îcra nêkî murecch⁴⁵⁹ biyo

Heçî fi'lo mekrûh çî yo ti bîzan
Tutun antiş o yew te ra ti bîzan

⁴⁵⁶ *yewmu'l-qiyam*: roja qiyame, roja qiyamete, roja ganîbîyayîş û wariştîşî

⁴⁵⁷ Say keno: hesibneno, [tîya de] qebul keno

⁴⁵⁸ warid: çîyo ke ameyo, çîyo ke vajîyayo

⁴⁵⁹ murecch: oyo ke tercih bîyo

We tēgrotiŝ o ki bi wur⁴⁶⁰ di çima
We mekrûh bızanî nimaj di ŝima

70 Heçî mekrûh o, o di new‘a ser o
Beyan ka nê⁴⁶¹ new‘a hemîn pêsero

Ki *tehrîmîye*⁴⁶² ti bızan ê yewin
We *tenzîhîye*⁴⁶³ ti bızan ê dîyin

Tehrîmîye o ki nizdî bi heram
Beyan ka inêni ko yew yew tamam

Ki sey neflê⁴⁶⁴ muçleq ti fin îstiwa⁴⁶⁵
Mîyanroj bızani ki o îstiwa

r. 66

Mîyanroj ino ki ti rind zî bızan
Ki roj bêro orçebê aŝmîn heman

75 We tenzîhîye o ki nizdî helal
Biwani bızani xu rî ey delal

Ki sey qehqehê yew huwayîŝdo zāv
We me‘na jê a ya, qîrayîŝdo zāv

⁴⁶⁰ wur: her

⁴⁶¹ Semedê weznî tena bi herekeyê zêrî yanî bê herfa “yê” nusiyayo.

⁴⁶² Na çekuye bi reqema “1”î îŝaret bîya.

tehrîmîye: tehrîmen mekrûh, mekrûho ke nêzdîyê heramî yo.

⁴⁶³ Na çekuye bi reqema “2” îŝaret bîya.

tenzîhîye: tenzîhen mekrûh, mekrûho ke nêzdîyê helalî yo.

⁴⁶⁴ nefl: îbadeto ke “wacib” nîyo, îbadeto vêŝî

⁴⁶⁵ îstîwa: weqtê nîmroje, teŝtare, peroj, dihîre

Kirahetê tehrîmî⁴⁶⁶ eger kam keno⁴⁶⁷

Heman musteheqqê 'îtabî beno

[9] **Mebheşê Mufsîdî**

Çi fi 'lo ki beçal ko⁴⁶⁸ 'îbadetê ma⁴⁶⁹

Ki o mufsîd o, rind bîzanî şima

Sey weqtê nimajî çi vatiş beno

Nimajê muşellî⁴⁷⁰ beçal pey beno

r. 67

80 We sey rojî yo, ki⁴⁷¹ çi wardiş beno

Di ay rojî rî o zî mufsîd beno

[10] **Eqsamê Eħkamê Şer'îye**

Ki eħkamê şer'î, hîrê qismê jey

Te ra î'tîqadîye⁴⁷², yew qismê jey

We eħkamê 'emelîye⁴⁷³ ê dîyin

We exlaqîye⁴⁷⁴ ti bîzan ê hîrin

Te ra î'tîqadîye⁴⁷⁵, o eşlê dîn

Ki teşkîl keno o esasê ê dîn

⁴⁶⁶ kirahetê tehrîmî: kirahetê tehrîmîye, kirahet û mekrûho ke nêzdîyê heramî yo.

⁴⁶⁷ Wezn xeripîyayo. Yew hece vêşî ya.

⁴⁶⁸ betal ko: betal biko

⁴⁶⁹ Wezn xeripîyayo. Yew hece vêşî ya.

⁴⁷⁰ muşellî: nimajkerdox

⁴⁷¹ Na çekuye cor ra nusîyaya.

⁴⁷² Na çekuye metn de bi "1"î numre bîya.

⁴⁷³ Na çekuye metn de bi "2" numre bîya.

⁴⁷⁴ Na çekuye metn de bi "3" numre bîya.

⁴⁷⁵ Na çekuye metn de bi "5" numre bîya. Labelê ganî "4" bibîyêne.

We ‘îlmo ki beḥṣa inên ra keno
Bi ‘îlmê kelam o bi name beno

85 Uşûl î‘tîqadî ino rind bîzan
Ki amentû billah hemey jîn, bîzan

r. 68

Bi amentû îqrar bi zon vatiş o
We teşdîqê me‘na bi qelb kerdiş o

‘Eqa’idê dîndê ê Îslam hemîn
Ki nêbeno teğyîr we yew ê hemîn

Ti eḥkam ‘emelt⁴⁷⁶ bîzan ey peder
Di qay dînî fer‘ o, bîzan pur huner

Şerî‘et ki vanî inî rî heman
Beyan keno nef‘ û zerer, o ‘eyan

90 Mukafat, mucazat beyan keno o
Ê dunya ê uxra hemîn vano o

We ‘îlmo ki nîn ra o beḥṣa keno
Bîzani fiqih o bi name beno

We qaydê ki teḥbîq bîzanî bikî
Ki teḥbîqê eḥkamê şer‘î bikî

r. 69

We esto inî rî ‘îlim ti bîzan
Di eḥwal edille ra baḥîş heman

⁴⁷⁶ Na çekuye metn de bi “5” numre bîya.

We ‘ilm o ina yew rî qalî keno

Uşûlê fiqih o bi name beno

95 Çi eḥkamê şerî‘ ki te‘lîq⁴⁷⁷ bibî

Bi beḥşanbê e‘malî beste bibî

Ti qismanê jînî hîri ti bîzan

Beyan ka nê to rî, ti yew yew bîzan

*‘Îbadat*⁴⁷⁸ o yew, ti bîzan sey şelat

We sey hec û roje we him sey zekat

We qismê yewin ti bîzan uxrewî

Dîyin we hîrin ti bîzan dunyewî

*Mu‘amelat*⁴⁷⁹ o heçî qismê dîyin

Nîkaḥ û ṭelaq o we sey nîn hemîn

r. 70

100 *‘Uqûbat*⁴⁸⁰ zî qismê hîrin ti bîzan

Ki qetl⁴⁸¹ û we sîrqet⁴⁸² we sewbî bîzan

We eḥkamê şer‘î ra qismê hîrin

Ki exlaqîye w’ o, bîzan ê hîrin

Ki sey îstiḡamet, ‘edalet, ḥeya

We sey sebr û ḥîlm⁴⁸³ û uxûwet⁴⁸⁴, sexa⁴⁸⁵

⁴⁷⁷ te‘lîq: pabeste, yew çî ra girêdaye

⁴⁷⁸ Na çekuye metn de bi “1”î numre bîya.

⁴⁷⁹ Na çekuye metn de bi “2” numre bîya.

⁴⁸⁰ Na çekuye metn de bi “3” numre bîya.

⁴⁸¹ qetl: kiştîş

⁴⁸² sîrqet: dizdîye

We exlaq mukarim inî ti biki
Beyan ka qebîhatê⁴⁸⁶ jîn qeṭ meki

Ki kîn û we zor û hesed, îftira
We îsraf û cewr û gezeb, ey bira

105 We buxl⁴⁸⁷ û we zûlm û we ‘ucb û rîya
Meki ti inên, ê qebîh î, mi va

[11] **Me‘na Lefzdê Fiqhî**

r. 71

Luḡet di bizani ti me‘na fiqh
Ki yew çî zanayîş o me‘na fiqh

We o çî ra meqşed ti inca bizan
Ki zanayîşê şer‘etî o bizan

[12] **Fiqh ‘Îlmê Muctehîdan⁴⁸⁸ o**

Edîlle⁴⁸⁹ ra kamo hukum veceno⁴⁹⁰
Ki muctehîd û him feqîh o beno

We meslekê muctehîda kam keno
We te‘qîbê ay meslekî kam keno

⁴⁸³ hîlm: xuynermîye

⁴⁸⁴ uxûwet: birayîye

⁴⁸⁵ sexa: comêrdîye, destakerdîye

⁴⁸⁶ qebîhat: çîyê pîsî, xirabî, eybî; yewhûmarê xo “qebîh” o.

⁴⁸⁷ buxl: çikosî, pexîlîye

⁴⁸⁸ Na çekuye de, “mîm”î ra dima yew “nûn” bi xeletî nusîyayo.

⁴⁸⁹ edîlle: delîlî

⁴⁹⁰ Na çekuye de “ve” bi xeletî sey “fe” nusîyayo.

110 Heçî 'alim o, ay ki te'qîb keno
Mecazen feqîh, o bi name beno

Ti mewzû'ê⁴⁹¹ fuqhî edîlle bîzan
Edîlle'ê şer'î⁴⁹² ti mewzû'⁴⁹³ bîzan

r. 72

Ti ğaye bîzani ki zanayiş o
Ki eħkam îlahîye zanayiş o

We îcabdê jey rî 'emelkerdiş o
Se 'adetê dareyn⁴⁹⁴ veynayiş o

[13] **Edîlle'ê Şer'îye**

Edîlle'ê şer'î çehar ey ħekîm
Kitab o te ra⁴⁹⁵ yew ki Qur'an Kerîm

115 We *sunnet*⁴⁹⁶ dîyin, ti bîzani xu rî
Ki eqwal⁴⁹⁷ û ef'alê⁴⁹⁸ peygember î

We *icma'ê ummet* biyo ê hîrin
Ki îtfaqê muctehîdan o hemîn

Qiyas fuqeha ê çeharin 'eyan
Ki teṭbîqê muctehîdan o heman

⁴⁹¹ mewzû': mewzû, babete, dehkera, mesela

⁴⁹² edîlle'ê şer'î: delîl û çimeyê huqûqe îslamî: Quran, sunet, qiyas û icma.

⁴⁹³ mewzû': çîyo ke vajîyayo, hukmo ke ronîyayo

⁴⁹⁴ dareyn: di dinyayî, dinya û axret

⁴⁹⁵ Peynîya na çekuye de herfa elîfe nênusîyaya.

⁴⁹⁶ Peynîya na çekuye de yew herekeyê zeberî zêde nusîyayo.

⁴⁹⁷ eqwal: qalî, vateyî, qiseyî

⁴⁹⁸ ef'al: fiilî, kerdişî, karî

r. 73

Heçî muctehîda bi eḥkamê şer‘
Çi teṭbîqo kerdo bi eḥkamê şer‘

Qiyas fuqeha o ino ti bızan
Te‘emmul biki we xu rî ti biwan

[14] **Mebḥeşê Mezheba**⁴⁹⁹

120 Heçî mesleko muctehîda tepîşt
Pey eḥkamê şer‘î veto yew çîşît

Di Qur’an, ḥedîs ra bi qay vetîşî
Ki meslek tepîşt⁵⁰⁰ we ê pede şî

We mezheb⁵⁰¹, bi me‘na ti meslek bızan
Bi qay dînî rar o, xulaşê bızan

[15] **Î‘tîqad di Mezheb**

r. 74

Î‘tîqad di mezheb bızani çî yo
Cema‘et we sunnet ki mezhebî yo

We ehlê ê sunnetî kam o bızan
We him ê cema‘etî kam o bızan

125 Heçî tabi‘ê ê bi peygemberî
Î‘tîqad û vatişbê jey zî ser î

⁴⁹⁹ Fihrist de: Mebḥeşê Mezheb

⁵⁰⁰ Beyta corêne de “tepişt” nusîyayao labelê tîya “tepişt” nusîyayo.

⁵⁰¹ Na çekuya “mezheb”î de, herfa zalî ser o nuqta nêronîyaya.

[16] **Ehlê Sunnetî Gore Î‘tîqad di Mezhebî we Îmamî**

Bîzan î‘tîqad di ki mezhebî d’ î⁵⁰²

We him î‘tîqad di îmamî zî d’î

Ebû Menşûrê Materîdî⁵⁰³ bi nam

Ebû’l-Ĥesenê Eş‘erî bî tamam

We yew mezhebê materîdî bîzan

Eşa‘îre mezhebo bî⁵⁰⁴ ‘eyan

Heçî şafi‘î, malikî, ĥenbelî

Îmam kerdo îni xu rî Eş‘erî

r. 75

130 Heçî ki ĥenîfî xu rî kerd îmam

Ebû Menşûrê Materîdî Îmam

Heçî ehlê sunnet bi nê şûretî

Di firqey benî ê bi nê şûretî

Feqet wur di firqey hîdayet ser o

Hemînî bîzani hîdayet ser o

Îlahî to da min şukur raro xeyr⁵⁰⁵

Muyesser biki tim mi rî a bi xeyr

⁵⁰² d’ î: di yê, di yî

⁵⁰³ Raştê nê nameyî Maturîdî yo.

⁵⁰⁴ bî: bîn

⁵⁰⁵ Verî sey “raro raşt” nusîyayo labelê dima “raro xeyr” nusîyayo.

[17] ‘Emel di Mezhebê Îmamî

Di e‘malê şer‘î di heçî musliman
Çehar mezheba ser o salik⁵⁰⁶ bızan

135 Çehar mezheba ti bızani hemîn
We heq ti bızani hemînî yeqîn

r. 76

Bızani îmamê enî mezheban
Çehar î, hemîn beyan ka beyan

Te ra yew Îmam E‘zem o ti bızan
Ki Nu‘manê Şabit bi name ‘eyan

Beyan ka nê, ay bîn Îmam Şafi‘î
Muħemmed binî⁵⁰⁷ İdrîsê Şafi‘î

Îmam Malik o, ti bızan ê hîrin
Ki lacê Enes o, bızan ê hîrin

140 Îmamê çeharin Îmam Eħmed o
Ki pî jey zî Ĥenbel we o Eħmed o

‘Emel di çehar î, heçî mezheb î
Ina yew ser o, ti bızan ey ebî⁵⁰⁸

Heçî mezhebê ay Îmam E‘zemî
Ser o bibî, ay ti bızan ħenifi⁵⁰⁹

⁵⁰⁶ salik: raywan, keso ke rayîrêk ra şino, [tîya de] mensûb

⁵⁰⁷ binî: bi erebkî “benî, îbnî”, yanî “lajê...”

⁵⁰⁸ ebî: pî, babî

⁵⁰⁹ Na çekuye cor ra beyta 130. de sey “ħenîfi” nusîyabî.

r. 77

Heçî mezhebê ay Îmam Şafî 'î
Ser o bibî, ê ti bîzan şafî 'î

Heçî mezhebê ay Îmam Malikî
Ser o bibî, ê ti bîzan malikî

145 Heçî mezhebê ay Îmam Hênbelî⁵¹⁰
Ser o bibî, ê ti bîzan hênbelî

We mezheb îmamî heme bî beyan
Biwani xu rî ti hemînî bîzan

Feqed temme'l-kîtab
*Bî 'ewnîllahî'l-Wehhab*⁵¹¹
1367
Sene

3.3. Fîhrîst

r. 78

Fîhrîstê Raro Raşt⁵¹²

Şehîfe - Esamî[yê] Mubahîs⁵¹³

- 3 Erkanê Îslamey
- 5 Erkanê Îmanî
- 6 Şîfatê Ellah Heçî Zâtîyey Jey
- 7 Ino Mebheşê Şîfatê Selbîye w'
- 8 Şîfatê Ellah Heçî Qedîmey ki Şubûtiye
- 11 Inca Melaîketandê Homay ra Beş Keno

⁵¹⁰ Na çekuye verê xelet nusîyaya dima rast nusîyaya.

⁵¹¹ Manaya nê di rêzanê peyênan: Bi ardimê Homayê wehhabî kitab qedîya.

⁵¹² Tîya ra pey rîpelî bi reqeme numre nêbîyê.

⁵¹³ Tîya de "mubahîs" qismê Fîhrîstê *Me'lûmatê Dînîye* de "mebahîs" nusîyayo. "Mebahîs" hîna munasib o.

- 14 Inca Kitabandê Homay ra Behş Keno
 16 Inca ‘Ededê Enbîyandê Homay ra Behş Keno
 17 Mebheşu’ t-tefazul
 21 Şîfatê Peyğembera Hemînî

r. 79

- 22 Inca ‘Elamatê Qiyamet ra Behş Keno
 25 Inca Cuz’î Îxtîyarey ra Behş Keno – Cuz’î Îxtîyarî
 27 Mebheşu’ r-rîsaletî
 31 Mebheşê Şemaîlandê Peyğemberî Ye’ nî Muhammed Şellallahû Te’ala
 ‘Eleyhî Weselleme
 32 Inca Mî’ racdê Peyğemberî ra Behş Keno
 33 Inca Ru’ yetê Cemaleyda Ellah ra Behş Keno
 34 Inca Te’ şîrdê Du’ an a Behş Keno
 35 Mebheşê Neşbu’ l-îmam
 36 Inca Su’ aldê Qebri ra we Ehwaldê Qiyametî ra Behş Keno
 43 Mebheşê Adabdê Nimajî
 46 Mebheşê Wardişî

Temmet

r. 80

Fîhrîsê⁵¹⁴ Me’ lûmatê Dînîye

Şehîfe - Esamî Mebahîş⁵¹⁵

- 54 Me’ lûmatê Dînîye
 54 Îbtîda’ ê Kitabî
 54 Ehkamê Şer’îye, Ewamîr we Newahî
 55 Mebheşê Ferz
 57 ” Wacib⁵¹⁶
 58 ” Sunnet

⁵¹⁴ Tîya de “fîhrîs”, cayanê bînan de “fîhrîst” nusfayayo.

⁵¹⁵ Esamî[yê] Mebahîş: Nameyê “mebhes”an, nameyê beşan.

⁵¹⁶ Tîya ra pey herinda çekuya “mebheşê” de di nuqtayî (..) ronîyayê, ma tîya herinda înan de îşaretê di nenûgan (?) ronayî.

- 61 ” Musteheb
62 ” Mubaḥ
63 ” H̄eram
64 ” Mekrûh

r. 81

- 66 ” Mufsid⁵¹⁷
67 Eqsamê Eḥkamdê Şer‘îye
70 Me‘na Lefzdê Fiqhî
71 Fiqih ‘Îlmê Muctehîdan o
72 Edille’ê Şer‘îye
73 Mezheb
73 Î‘tîqad di Mezheb
74 Ehlê Sunnetî Gore Î‘tîqad di Mezhebî we Îmamî
75 ‘Emel di Mezhebê Îmamî
Temmet

⁵¹⁷ Corê nê rîpelî de reyna “Şehîfe – Esamî[yê] Mebahîs” nusfayayo.

PEYNÎ

Destpêkê edebîyatê kirdkî (zazakî) yê klasîkî, destpêkê edebîyatê kirdkî yê nuşteki yo zî. Nê edebîyatî bi eseranê dînîyan dest pêkerdo. No ware de mewlidanê Ehmedê Xasî (1899) û Usman Edenîyê Babijî (1903) ra dima, kitabê hîrêyin û çarinî *Raro Raşt* û *Me'lûmatê Dînîye* (1947-1948) yê Şêx Muhemmedê Şêx Ensarî yê. Nê di kitabê Şêx Muhammedî hetê tarîxê edebîyatê kirdkî ra muhîm ê. Hetanî nika tena bi awayo sînorke de destnuşteyan de mendibî, bêxeyja çend kesan xebera kesî înan ra çin bî. Cora, lîteratur de behsê înan nêvîyartêne û ser o xebatêk zî nêvirazîyaybî. Bi na xebate, reya verêne nê kitabî amey şinasnayene dayene û tehlîl bîyê. Sey netîce ma eşkenî bale biancê nê xususan ser:

1) Edebîyatê klasîkî de, eserê eqaîd û fiqihî yê ke menzûm nusîyayê, cayêko muhîm gênê. Nê tewir eserî verê bi erebkî, dima fariskî, tirkî û kurdî nusîyayê û tradîsyonêk virašto. Tayê eserê eqaîd û fiqihî nesr ra tadîyayê şekilê menzûmî ser, tayê zî newe nusîyayê, telîf ê.

2) Edebîyatê klasîk yê kurdî de, destpêk ra nat eqaîdnameyê menzûmî nusîyayê. Kurmanckî de nimûneya tewr verêne *Eqîdeya Îmanê* (1687) ya Ehmedê Xanî ya, kirdkî de zî *Raro Raşt* yê Şêx Muhammedê Şêx Ensarî yo.

3) Kurmanckî û kirdkî de eserê fiqihî yê menzûmî, badê ronîyayîşê komara Tirkîya nusîyayê. Kirdkî de nimûneya tewr verêne, *Me'lûmatê Dînîye* yê Şêx Muhammedê Şêx Ensarî yo. Bi nîsbetê eqaîdnameyan menzûmeyê fiqihî hîna tay ê.

4) Şêx Muhemmedê Şêx Ensarî (1879-1976) 97 serrî emr kerdo, hem wextê Usmanîyan de hem zî wextê Komara Tirkîya de ciwîyayo. Perwerdeyêko baş dîyo, kirdkî û kurmanckî ra teber tirkî, erebkî û fariskî zî zanayêne.

5) *Raro Raşt* 324 beytan û 21 beşan ra, *Me'lûmatê Dînîye* 146 beytan û 17 beşan ra rayeno. *Raro Raşt* de di beşê peyênî derheqê adabî de, ê bînî derheqê eqaîdî

de yê. Beşê *Me'lûmatê Dînîyeyî* derheqê fiqihî de yê û tede derheqê mewzû û termînolojîyê fiqihî de melumatê pêroyî dîyayî. Sey eseranê kurdkîyan yê verênan, goreyê mezhebê eşarî (eqîde de) û şafi (fiqih de) nusîyayê.

6) *Raro Raştî* ser o hem hetê babetan ra hem zî hetê uslûb û şekilî ra tesîrê *Nehcu'l-Enamê* Mela Xelîlê Sêrtî zaf o. *Raro Raşt* de xeylê beytî estê ke bi tesîrê *Nehcu'l-Enamî* nusîyayê, heta tayê beytî *Nehcu'l-Enamî* ra tercume bîyê. La bi nîsbetê *Nehcu'l-Enamî*, *Raro Raşt* de babetî hîna zaf û hîna derg ê. Bêxeyja yew babete, beşê *Me'lûmatê Dînîye* û *Nehcu'l-Enamî* cîya yê.

7) Kitabê *Raro Raşt* û *Me'lûmatê Dînîye* bi eynî şekil û bi eynê wezn û qalibê erûzî nusîyayê. Her di zî şekilê mesnewî de, bi behrê muteqarîbî yê nesalimî nusîyayê ke qalibê ey *fe'ûlun fe'ûlun fe'ûlun fe'ûl* o. No şekil û wezn, *Nehcu'l-Enamî* de û *Eqîdeya Îmanê* ya Ehmedê Xanî de zî ameyo xebitnayene.

8) Beytê metnan bi qaffîye û redîfan nusîyayê. Tewr zaf qaffîyeya “murdefe” û “mucerrede” ameyê xebitnayene. Labelê çend beytan de bê qaffîye, bi tekraran peynîya misrayan de aheng virazîyayo.

9) *Raro Raşt* û *Me'lûmatê Dînîye* hetê muxtewa ra dîdaktîk ê, amancê musnayîşî tede eşkera yo. Labelê hetê înan yê edebî zî îhmal nêbîyo. Bi tehlîlê metnan fehm bi ke tede gelek hunerê edebî estê. Huneranê edebîyan ra hunerê mecazî -ke edebîyatê klasîkî de zaf yenê xebitnayene- *RR* de tay ê, *MD* de çin ê. *RR* û *MD* de tewr zaf hunerê mana û dima zî hunerê vateyî estê. Seba ke eseranê dîdaktîkan de mana, şekilê vatişî ra hîna aver a, hunerê mana zaf ameyê xebitnayene. Huneranê mana ra êyê ke tewr zaf ameyê xebitnayene, tekrîr, tezdad, tenasub û telmîh ê, ê bînî kêmi yê. Huneranê vateyan ra cînas, îştîqaq û tersî' ameyê xebitnayene.

10) Netîceyanê na xebate ra yew zî teşkîlbîyayîşê metnan o. Bi na xebate, metnî, nusxaya eslî ra bi metodê tenqîdî transkrîbe bîy. Bi nê metnanê transkrîbekerdeyan tehlîlê metnan rê zî îmkan vejîya.

Metnê *Raro Raşt* û *Me'lûmatê Dînîyeyî* seba ke taybetmendîyanê zîwanê dem û mintiqaya xo nawnenê, ganî hetê zîwan û gramerî ra zî derg û dila tehlîl bibê. Hêvî beno ke badê na xebate, nê metnan ser o xebatê winasî zî bêrê kerdene.

ÇIMEYÎ

a) Arşiv û Kitabê Destnuşteyî

Cizdanê Nifûsî yê Şêx Muhammedê Şêx Ensarî (arşivê Mehmed Ruştu Ensarî ra)

ENSARÎ (ARSLAN), Mehmed Ruştu, “Şeyh Muhammed Ensari”, nuşteyo nêweşaniyaye (arşivê Mehmed Ruştu Ensarî ra)

Muhammedê Şêx Ensarî, **Raro Raşt & Me’lumatê Dîniye**, Dîyarbekir 1947-1948, destnuşte (arşivê Mehmed Ruştu Ensarî ra)

Mela Mehmedê Nêribî, **Dîwan**, destnuşte û bêtarîx (arşivê Mela Mehmedî ra)

b) Kitabî û Kitaban ra Beşî

ADAK, Abdurrahman, **Destpêka Edebîyata Kurdî ya Klasîk**, Nûbihar, İstanbul 2013.

_____, **Siirt ve Şırnak Şairleri**, (kitabê dersî), Mêrdîn 2002.

AKÇAY, Ali İhsan, “Manzum İlmihaller”, **Türk-İslam Edebiyatı El Kitabı**, Grafiker, Ankara 2014, rr. 270-276.

AKSOY, Hasan (Ed.), **Türk İslâm Edebiyatı**, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2013.

Burhaneddîn İbrahîm bîn İbrahîm el-Leqanî, **Metnû Cewheretu't-Tewhîd**, Darusselam, Qahîre 2004.

CEGERXWÎN, **Hayat Hikâyem**, Evrensel Basım Yayın, Td. Gazi Fincan, İstanbul 2003.

ÇETİN, Nurullah, “Edebî Sanatlar”, Zeliha Güneş (Ed.), **Edebiyat Bilgi ve Kuramları**, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 1998.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2012.

DİLÇİN, Cem, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, TDK, Ankara 2005.

Ebu Hanife, “El-Fiqhu'l-Ekber”, **İmam-ı Azam'ın Beş Eseri**, Td. Mustafa Öz, İstanbul 1981.

- EBU ZEHRA, Muhammed, **İslam Hukuk Metodolojisi (Fıkıh Usûlü)**, Td. Abdulkadir Şener, Fecr Yayınevi, Ankara 2000.
- Ehmed Hilmî el-Qoxî ed-Diyarbakirî, **Rehberê Ewam - Şerha Nehcu'l-Enam**, İhsan Yayınları, İstanbul (bêtarîx).
- Ehmedê Xanî, **Mem û Zîn**, krm. ra Td. Kadri Yıldırım, Avesta, İstanbul 2013.
- Ehmedê Xasî, **Buşra'l-İbad fî 'İlmî'l-Îtîqad**, qisimo yewin, Mektebetu'l-İslamîyye, Diyarbakir 1982.
- _____, **Mewlidê Kirdî**, Amd. û Trs. Roşan Lezgîn, Nûbihar, İstanbul 2013.
- Elî el-Qarî, **Şerhî'l-Emalî**, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul (bêtarîx).
- ENSARIOĞLU, İrfan, **Medineden Şehmalana**, Yalova (bêtarîx).
- Feqî Reşîd, "Sirru'l-Mehşer", **Rehberê Ewam - Şerha Nehcu'l-Enam**, Amd. Ehmed Hilmî el-Qoxî, İhsan Yayınları, İstanbul (bêtarîx).
- GÜNENÇ, Halil, **Büyük Şafî İlmihali**, İlim Yayınları, İstanbul 1988.
- HUNÎ, Mela Mehemed Elî, **Mewlid & Yusuf û Zelîxa & Qesîdeyê Kerbela**, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2004.
- İbn Haldun, **Mukaddime**, c. 2, Amd. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2009.
- İSAM, **İlmihal**, c. 1, Ankara 2008.
- KARAMAN, Hayreddin, **İslam Hukuk Tarihi**, İz Yayıncılık, İstanbul 2001.
- KORKUSUZ, M. Şefik, **Cumhuriyet Öncesi Diyarbakir'de Maarif**, Kent Işıkları, İstanbul 2009.
- LE COQ, Albert von, **Kurdische Texte**, c. 1, Berlîn 1903.
- MALMÎSANIJ, M., **Kurmanca ile Karşılaştırmalı Kırmanca (Zazaca) Dilbilgisi**, Weşanxaneyê Vateyî, İstanbul 2015.
- Mela Xelîlê Sêrtî, **Nehcu'l-Enam**, Trs. Zeynelabidîn Kaya, APEC, Stockholm 1988.
- Qadî Ebî Şuca' Ehmed bîn Huseyn bîn Ehmed el-İsfehanî eş-Şafîî, **Metnû Ebî Şuca' el-Musemme'l- Ğayet we't-Teqrîb**, Kutubu's-Seqaffiyye, Beyrût 1985.
- SARAÇ, M. A. Yekta, **Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları**, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2015.
- _____, **Klasik Edebiyat Bilgisi: Biçim-Ölçü-Kafiye**, Gökkuşbuğu, İstanbul 2012.

SARIKOYUNCU, Ali, **Milli Mücadelede Din Adamları**, c. 2, DİB, Anqara 2007.

SİZER, Ali, **Seruken-i Mahşeri**, Çapa dîyine ya hîrakerdî, Dîyarbekir 2007.

_____, **Seruken-i Mahşeri**, Weşanxaneyê Şenol, 2007.

ŞEMREXÎ, Huseyn (Amd.), **Nehcu'l-Enam & Eqîdeya İmanê**, Nûbihar, İstanbul 2012.

TOPALOĞLU, Bekir & KARAMAN, Hayreddin, **Arapça-Türkçe Yeni Kamus**, Nesil Yayınları, İstanbul 1991.

YILDIRIM, Kadri, **Eqîdeya İmanê/İnanç Risalesi**, Weşanxaneyê Avesta, İstanbul 2008.

ZINAR, Zeynelabidîn, **Xwendina Medresê**, Pencînar, Stockholm 1993.

c) Tezê Çapnêbîyayeyî

AKÇAY, Ali İhsan, “**Türk Edebiyatında Manzum Akaidnameler: İnceleme Metin**” (Tezê Doktora yo çapnêbîyaye, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bursa 2011.

BEYTER, Önder, **Dîwana Mela Ehmedê Heyderî (Metn û Lêkolîn)**, (Tezê Lîsansê Berzî yo çapnêbîyaye, Unîversîteya Artukluyî ya Mêrdînî, Enstîtuyê Ziwananê Ganîyan yê Tirkîya, Şaxê Mayzanistê Ziwan û Kulturê Kurdan), Mêrdîn 2013.

ÇİFTÇİ, Metin, **Eqîdenameyo Zazakî yê Mela Mehemedê Hezanîyî (Metno Transkrîbekerde, Wekenitiş û Açarnayîş)**, (Tezê Lîsansê Berzî yo çapnêbîyaye, Unîversîteya Çewlîgî, Enstîtuya Ziwananê Ganîyan, Şaxê Mayzanistê Ziwan û Edebîyatê Zazakî), Çewlîg 2015.

EKŞİOĞLU, Serap, **Kadı Hüseyin Ispartavî, Manzûme-i Akâid (Tenkitli Metin-Dil İncelemesi-Gramatikal Dizin)**, (Tezê Lîsansê Berzî yo Çapnêbîyaye, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı), Rize 2012.

KARACA, Songül, **Kadızaade Mehmed Efendi, Manzûme-i Akâid (İnceleme-Tenkitli Metin- Sözlük-Dizin)**, (Tezê Lîsansê Berzî yo çapnêbîyaye, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı), Rize 2012.

KIRKAN, Ahmet, **Mewlîdê Usman Esad Efendîyo Babijî “Bîyîşa Pêxemberî” (Metn û Wekenitiş)**, (Tezê Lîsansê Berzî yo çapnêbîyaye, Unîversîteya Artuklu ya Mêrdînî, Enstîtuya Ziwananê ke Tirkîya de Ciwîyenê, Beşê Ziwan û Kulturê Kurdan), Mêrdîn 2014.

MECEK, Süleyman, **Reyyî'nin "Kitâb-ı Rûşenî" İsimli Manzum Ferâizi (İnceleme-Metin)**, (Tezê Lîsansê Berzî yo çapnêbîyaye, Dokuz Eylöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı), İzmir 2010.

d) Meqaleyî û Teblîxî

ABDÜLHAMİD, İrfan, "Eş'arî, Ebü'l-Hasan", **DİA**, c. 11, Ankara 1995, rr. 444-447.

ADAK, Abdurrahman, "Di Edebîyata Kurdî ya Klasîk de Cureyeke Edebî: Zanistên Îslamî", **Nûbihar**, h. 132, İstanbul 2015, rr. 5-9.

_____, "Klasik Edebiyatta Siirtli Şairler", **Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri**, Birleşik Matbaa, İzmir 2007, rr. 689-713.

_____, "Mela Xelîlê Sêrtî: Helbestvanê bi Mexlesa 'Şewqî' û Helbestên wî yên Kurdî (Kurmancî)", **Mukaddime**, h. 1, Mêrdîn 2010, rr. 143-168.

_____, "Nêrîneke Giştî Li Ser Helbestvanên Kurdînûs yên Herêma Şîrnexê", **Nûpelda**, h. 9, Wan 2012, rr. 22-29.

_____, "Siirt'te Şiir ve Şair Üzerine Bazı Analiz ve Değerlendirmeler", **İbrahim Hakkı ve Siirt Uleması Sempozyumu**, Beyan Yayınları, İstanbul 2008. rr. 653-675.

_____, "Şîrnak ve Çevresinde Yetişmiş Kürtçe Yazan Şairlere Genel Bir Bakış", **Uluslararası Şîrnak ve Çevresi Sempozyumu (14-16 Mayıs 2010) Sempozyum Bildirileri**, Şîrnak Üniversitesi, Şîrnex 2010, rr. 827-837.

ALBAYRAK, Nurettin, "Redif", **DİA**, c. 34, Ankara 2007, rr. 523-524.

ALGÜL, Hüseyin, "Ebû Eyyüb el-Ensarî", **DİA**, c. 10, Ankara 1994, rr. 123-125.

AYBAKAN, Bilal, "Şafii Mezhebi", **DİA**, c. 38, Ankara 2010, rr. 233-247.

BEDİR, Murteza, "er-Rahbiyye", **DİA**, c. 34, Ankara 2007, rr. 412-413.

BOZ, Erdoğan, "Balıkesirli Devletoglu Yusuf'un Vikâyenâme Tercümesi ve Bir Nüshasının Tanıtımı", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, h. 2, Afyon 1999, rr. 187-196.

CALDER, Norman, "İbn Abidin'in 'Ukudü Resmi'l-Müfti Adlı Risalesi'", Td. Şenol Saylan, **Usûl: İslam Araştırmaları**, h. 2, İstanbul 2004, rr. 189-208.

ÇELİK, Ahmet, "İnanç Eğitimi Açısından Mağrib'te Kadınlara Yönelik Yazılan Akîde Eserleri", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, h. 43, Erzurum 2015, rr. 442-446.

ÇETİN, Nihad, "Aruz", **DİA**, c. 3, Ankara 1991, rr. 424-437.

- ÇİFTÇİ, Metin, “Edebîyatê Zazakî yê Klasîk de Eqîdenameyî”, **Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi**, h. 2, Çewlîg 2015, rr. 111-122.
- DURMUŞ, İsmail, “Tensîk”, **DİA**, c. 40, Ankara 2011, rr. 465-467.
- EKŞİOĞLU, Serap, “Manzûme-i Akâid ve İmla Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Turkish Studies**, h. 8/9, Ankara 2013, rr. 1357-1370.
- FAZLIOĞLU, İhsan, “İbnü’l-Hâim”, **DİA**, c. 21, Ankara 2000, rr. 62-65.
- HEZANÎ, Mela Muhammedê, “‘Eqîdetu’l-Îmanî”, Trs. Malmîsanij & Roşan Lezgîn, **Vate: Kovara Kulturî**, h. 17, Stockholm 2008, rr. 28-41.
- KARAMAN, Hayreddin, “Fıkıh”, **DİA**, c. 13, Ankara 1996, rr. 1-14.
- KAYA, Eyyüp Said, “Şerh (Fıkıh)”, **DİA**, c. 38, Ankara 2010, rr. 560-564.
- KAYUNTU, Ahmet, “Molla Mehmet Demirtaş’ın Zazaca Divanı”, **II. Uluslararası Zaza Dili ve Tarihi Sempozyumu (04-06 Mayıs 2012)**, Çewlîg 2012, rr. 329-345.
- KELPETİN, Hatice, “İlmihal”, **DİA**, c. 22, Ankara 2000, rr. 139-141.
- KILAVUZ, Ahmet Saim, “Akaid”, **DİA**, c. 2, Ankara 1989, rr. 212-216.
- KIRKIL, Harun, “Türk Edebiyatında Manzum İlmihal ve Fıkıh Kitapları ile Son Devre Ait Manzum Bir İlmihal”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, h. 7, Konya 2006, rr. 433-476.
- KOCA, Ferhat, “el-Manzûmetü’n-Nesefiyye”, **DİA**, c. 28, İstanbul 2003, rr. 34-35.
- KÖKSAL, M. Fatih, “Metin Tamiri (Usul ve Esaslar, Uygulamalar ve Bazı Teklifler)”, **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, h. 1, İstanbul 2008, rr. 169-190.
- LEZGİN, Roşan, “Derheqê Xasî û Eseranê Ey de”, **Şewçila**, h. 12, Diyarbekir 2014, rr. 29-45.
- Mela Mehmedê N. Axan, “Yew Derd Yeno, Yew Derd Şono”, **Vate: Kovara Kulturî**, h. 26, İstanbul 2006, rr. 23-25.
- MENGİ, Mine, “Metin İncelemesi Aşamaları, Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili”, **Turkish Studies**, h. 2/3, Ankara 2007, rr. 407-417.
- ÖZEL, Ahmet, “İbn Âbidîn, Muhammed Emîn”, **DİA**, c. 19, Ankara 1999, rr. 292-293.
- ÖZEN, Şükrü, “Mâtürîdî”, **DİA**, c. 28, Ankara 2003, rr. 146-151.
- ÖZERVARLI, M. Sait, “el-Emâlî”, **DİA**, c. 11, Ankara 1995, rr. 73-75.

- _____, M. Sait, “el-Kasîdetü'n-Nûniyye”, **DİA**, c. 24, Ankara 2001, r. 570.
- ÖZKAN, Mustafa, “Devletoğlu Yûsuf”, **DİA**, c. 9, Ankara 1994, rr. 243-244.
- TİMURTAŞ, Abdulhadî, “Seyda Mela Xelîlê Hezanî û Nehcul Enama Kurdî”, **Nûbihar**, h. 29, İstanbul 1995, rr. 20-21.
- UZUN, Mehmet, “Mela Mehmed Elî Hunî û Edebîyato Kirdkî (Zazakî)”, **Vate: Kovar Kulturî**, h. 18, İstanbul 2002, rr. 56-66.
- YAŞAROĞLU, M. Kâmil, “el-Muhtasar”, **DİA**, c. 31, Ankara 2006, rr. 66-67.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “el-Akaidü'n-Neseffî”, **DİA**, Ankara 1989, c. 2, rr. 217-219.
- _____, “el-Akaidetü'ş-Şeybânîyye”, **DİA**, c. 2, Ankara 1989, rr. 258-259.
- YAZICIOĞLU, M. Said, “el-Kasîdetü'n-Nûniyye”, **DİA**, c. 24, Ankara 2001, rr. 571-572.
- YILDIRIM, Kadri, “Didaktik Şiirin Abbasiler Döneminde Ortaya Çıkışı ve Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, **UÜİFD**, c. 18, h. 1, Bursa 2009, rr. 171-207.
- _____, “Tehlîla Berhemên Xanî Ji Aliyê Şêwaz û Naverok ve (Nûbehara Biçûkan û 'Eqîdeya İmanê)”, **Sempozyûma Ehmedê Xanî ya Navneteweyî**, Weşanên Şaredariya Bajarê Mezin a Diyarbekirê, Diyarbekir 2008, rr. 38-39.
- YÜKSEL, Emrullah, “Cevheretü't-Tevhid”, **DİA**, c. 7, Ankara 1993, rr. 457-458.
- YÜREK, Hasan, “Sihri Helâl ile Anjambman Teknikleri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma”, **Bilig**, h. 46, Ankara 2008, rr. 179-192.

e) **Internet û Kovarê Elektronîkî**

- CALDER, Norman, “İbn Abidin'in 'Ukudü Resmi'l-Müfti Adlı Risalesi”, Td. Şenol Saylan, **Usûl: İslam Araştırmaları**, h. 2, İstanbul 2004, rr. 189-208, <http://www.usuldergisi.com/img/USL2004208-NCalderSSaylan.pdf>
- Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1358-1367, <http://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/13581367.aspx> (resayîş: 30.08.2014)
- Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Hicriden Miladiye, <http://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/HicrideMiladiye.aspx> (resayîş: 30.08.2014)
- ELİAÇIK, Muhittin, “Şemsi Paşa'nın Manzum ve Muhtasar Vikâyetü'r-Rivâye Tercümesi”, **Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi**, h. 2, 2009, rr. 16-49,

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/sarkiat/article/view/5000109858/5000102183> (resayîş: 01.10.2015)

GÜLER, Mehmet, “Alemî/Alimî'nin Manzûm Fikhu'l-Ekber Tercümesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 8, h. 39, 2015, rr. 126-143, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt8/sayi39_pdf/1dil_edebyat/guler_mehmet.pdf (resayîş: 26.12.2015)

İshak Zencâni, **Akâid Risaleleri XIII - Akaid Manzumesi (Türkçe Manzum)**, Amd. Ali Nar, bêtarîx. bêca, rr. 1-31, https://ia902604.us.archive.org/31/items/367_ishak.zencani_akaid.manzumesi/367_ishak.zencani_akaid.manzumesi.pdf (resayîş: 16.01.2016)

SARAÇ, M. A. Yekta, “Edebî Sanat Terimlerinin Türkçe Karşılıkları Üzerine”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c. 32, h. 1, İstanbul 2004, rr. 131-147, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iutded/article/view/1023018174/1023017409> (resayîş: 01.02.2016)

STETKEVYCH, Jaroslav, “Arapçanın Hermenötik Terminolojisi: Paradoks ve Mananın Üretimi”, Td. Ömer Kara, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 2, h. 6, 2009, rr. 388-406, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi6pdf/kara_omer.pdf (resayîş: 10.02.2016)

Türk Tarih Kurumu, Tarih Çevirme Kılavuzu, <http://193.255.138.2/takvim.asp?takvim=3&gun=&ay=0&yil=1295> (resayîş: 30.08.2014)

f) Roportaj û Qiseykerdişê Xususî

Mehmed Ruştu Ensariyî (Arslan) (tb. 1957) reyde qiseykerdiş, Dîyarbekir, 30 tebaxe 2014 û 17 êlule 2014.

Mela Ehmedê Zorbanî (Zilan) (tb. 1943) reyde qiseykerdiş, Milan (dewa Dîyarbekirî), 4 teşrîna verêne 2014.

Mela Eyûbî (tb. 1933) reyde qiseykerdiş, Dîyarbekir, 01 êlule 2014.

Mela Mehmedê Nêribî (Demirbaş) (tb. 1936) reyde qiseykerdiş, Nêribê Axan (dewa Hêniyî), 4 kanûne 2015 û 17 sibate 2016.

ÎLAWEYÎ

Îlawe 1: Qesîdeya Şêx Muhemmedê Şêx Ensarîyî (Bi Kurmanckî)

r. 1

QEŞÎDE

1 Melê meşhûr Cezîrê da / Kû ‘amil bû di ‘ilmê da
Çû menşûr bû di ‘işqê da / Ew e mahir di şî‘rê da⁵¹⁸

Kelamê wî mu‘emma bûn / Me‘anê jê musemma bûn
Keramat jê muheyya bûn / Çû salik bû di ulfê da

Bi teb‘ û qelbê nûranî / Bi şewq û ‘işqê rûhanî
Bi remz û razê nihanî / Kelam gotin di nezmê da

Kelam gotin bi eş‘ara / Bi ebyata bi eş‘ara
Dîwan çê kir ji enwara / Ji boy ebrar di ‘işqê da

5 Şî‘ir çêkir di dîwanê / Tecemmu‘ kir wezin hanê
Mu‘emma kû bi ‘îrfanê / Di silk û rahê ‘işqê da

Bi ‘ewnîllah didim şerhê / Li ser dîwan dikim medhê
Bibînin hûn ji wî ferhê / Gelek zewqê di ‘işqê da

Di rahê dîn dikim şuhbet / Bi cahê dîn dikim reğbet
Bi ‘ewnîllah nema zehmet / Ji boy min qet di şerhê da

⁵¹⁸ Dima “eyzen” ameyo nuştene.

E⁵¹⁹ jê şerhik bikim tehrîr / Li ser dîwan bidim teqrîr
Me'anî qeş nebin teğyîr / Dikim se'yê di şerhê da

r. 2

Di şerhê da bikim cehdê / Kû hel kim e j' a wî qeşdê
Ji meqşeda Melay zuhdê / Heçî xef kû di şî'rê da

- 10 Xefîyyata bi îzhar kim / Mu' emana bi ebraz kim
Rumûza gişt bi îfşa kim / Ji boy erbab di 'îşqê da

Kû 'îşqa wî heqîqî bû / Bi îlhamek îlahî bû
Kû nûr nav ebrûwan di bû / Di weçek pak beşerê da

Dibêjim e j' evan qewlan / Ji boyna şahibê 'eqlan
Bikin 'îbret ji van lefzan / Di rahê dîn û 'îşqê da

Heçî kû ehlê dil bin ew / Ji nûra heq di dil bin ew
Bi qelbê xo kû kul bin ew / Ji narê 'îşq di cezbê da

Di cezbê da kû meczûb bin / Di 'îşqê da kû meşhûr bin
Bi narê 'îşqê kû mehrûq bin⁵²⁰ / Di rah û silkê 'îşqê da

- 15 Kû 'îşqê da bikin cehdê / Mi ji wê mehdê hetta lehdê
Bi cism û can bikin 'ehdê / Nekin terka di 'îşqê da

Temmet⁵²¹

Mu' ellîf:

Şeyx Enşarî oğlî Muḥemmed Arslan

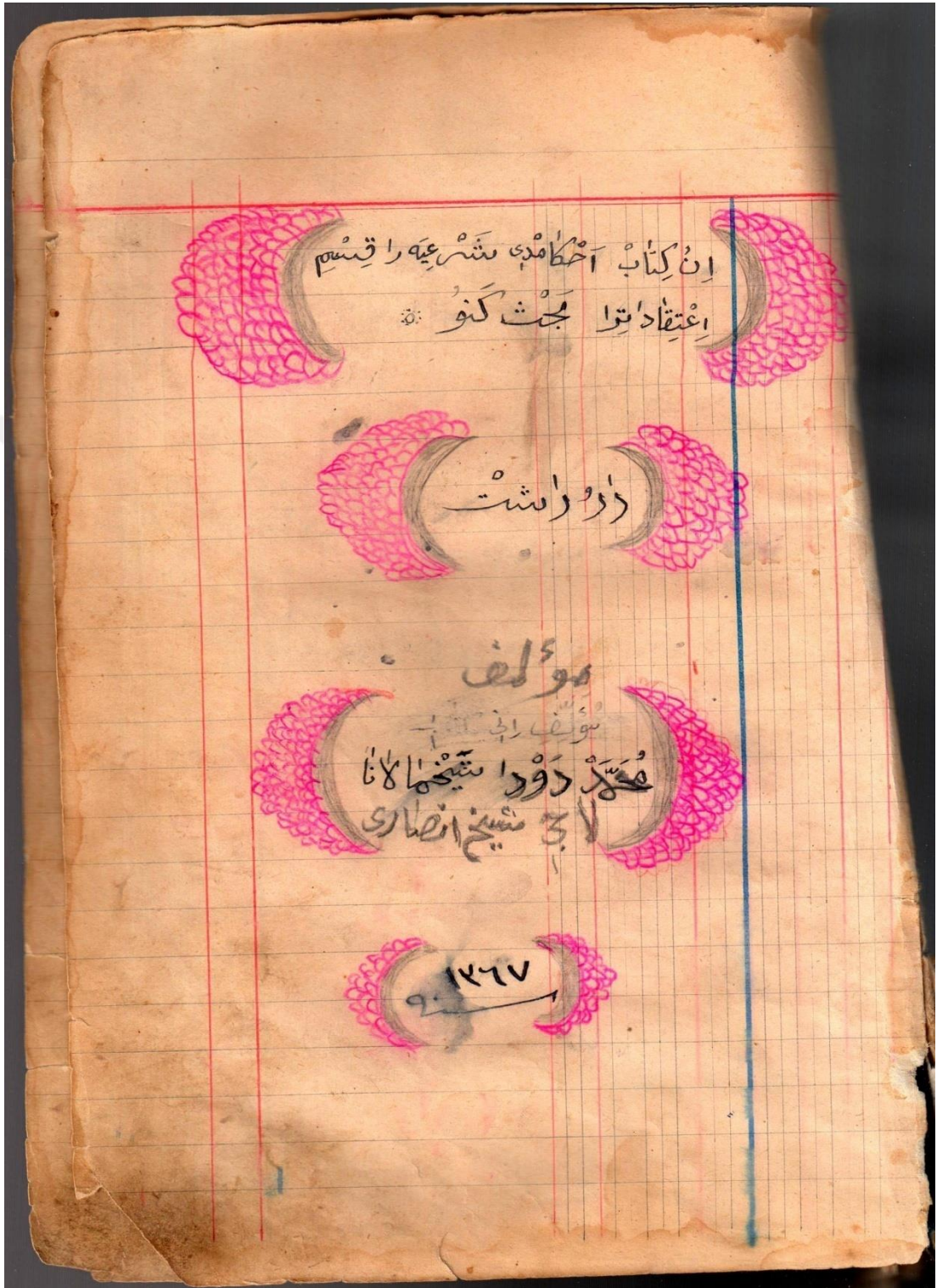
[Îmzaya şairî]

⁵¹⁹ e: ez

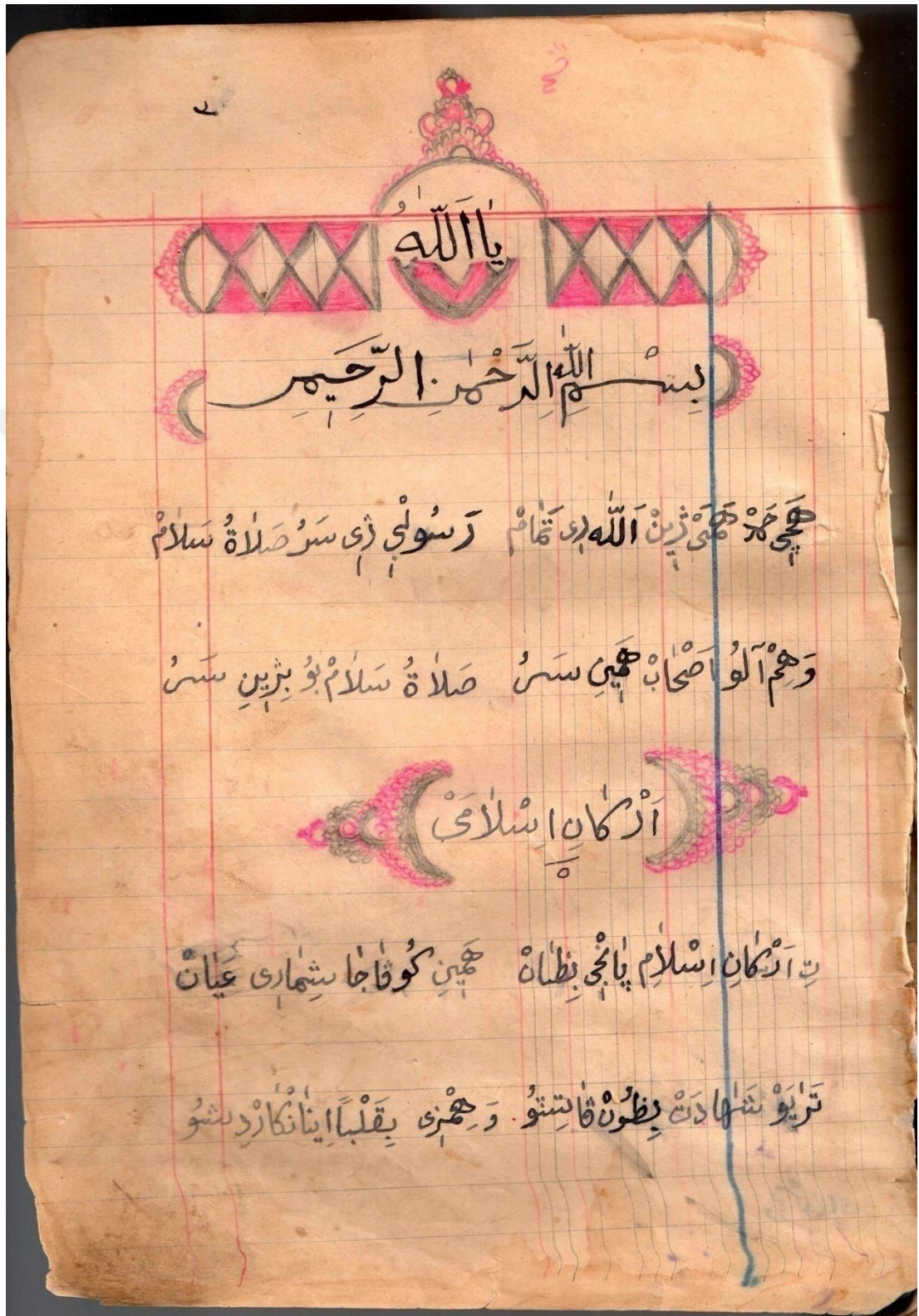
⁵²⁰ Wezn xeripîyayo.

⁵²¹ Peynîyê na şîre de tarîx çin o labelê goreyê vatişê telebeyê ey Mela Eyubî, Şêx Muḥemmedî serra 1952 de telebeyê xo Mela Eyubî rê na şîre wenda.

Îlawe 2: Qapaxê (rîpelê unwanê) “Raro Raş”î

Îlawe 3: Rîpelê destpêkî yê “Raro Raşt”î

Îlawe 4: Rîpelê pancêsîn yê “Raro Raş”î

10

و تۆزێ ئێ موساید ظاڤ عایدی زبۆز مَنزِل اوبقاي دۆدی

وَ نَجْدِ عَمْسِي نازل بیو حَهَّه بَقْرَانْ مُشَرَفِي بِيو

صَلَاةُ سَلَامًا هَمِي زِي قَاڤْ بَرُوڤُو بِشَوَهْمِ بِشَانُو عَاڤْ

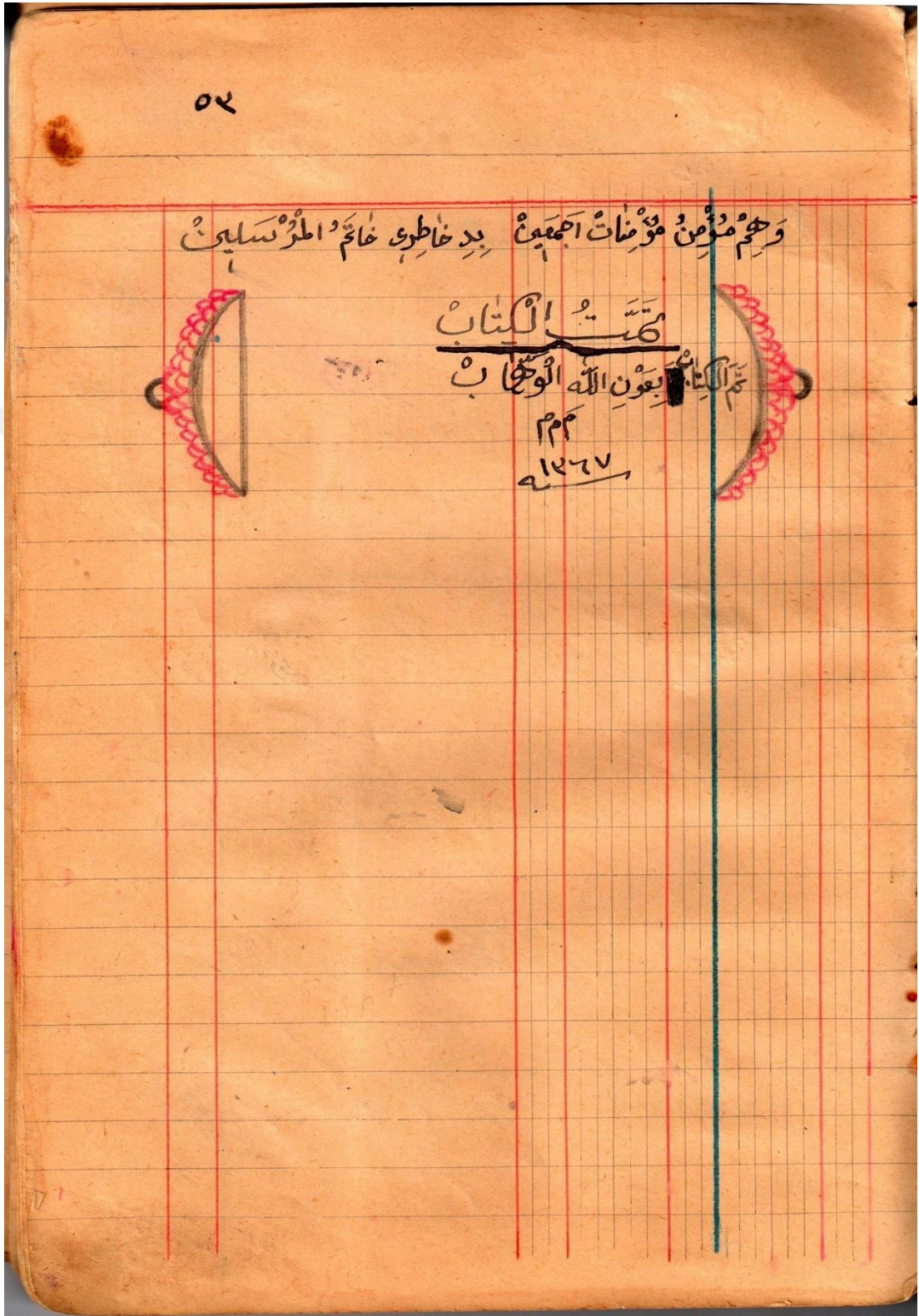
صُفْيَا مَنزِلِ بَقَايِ آدِي دَسِي نِ بَطَانِه چينكي كهي

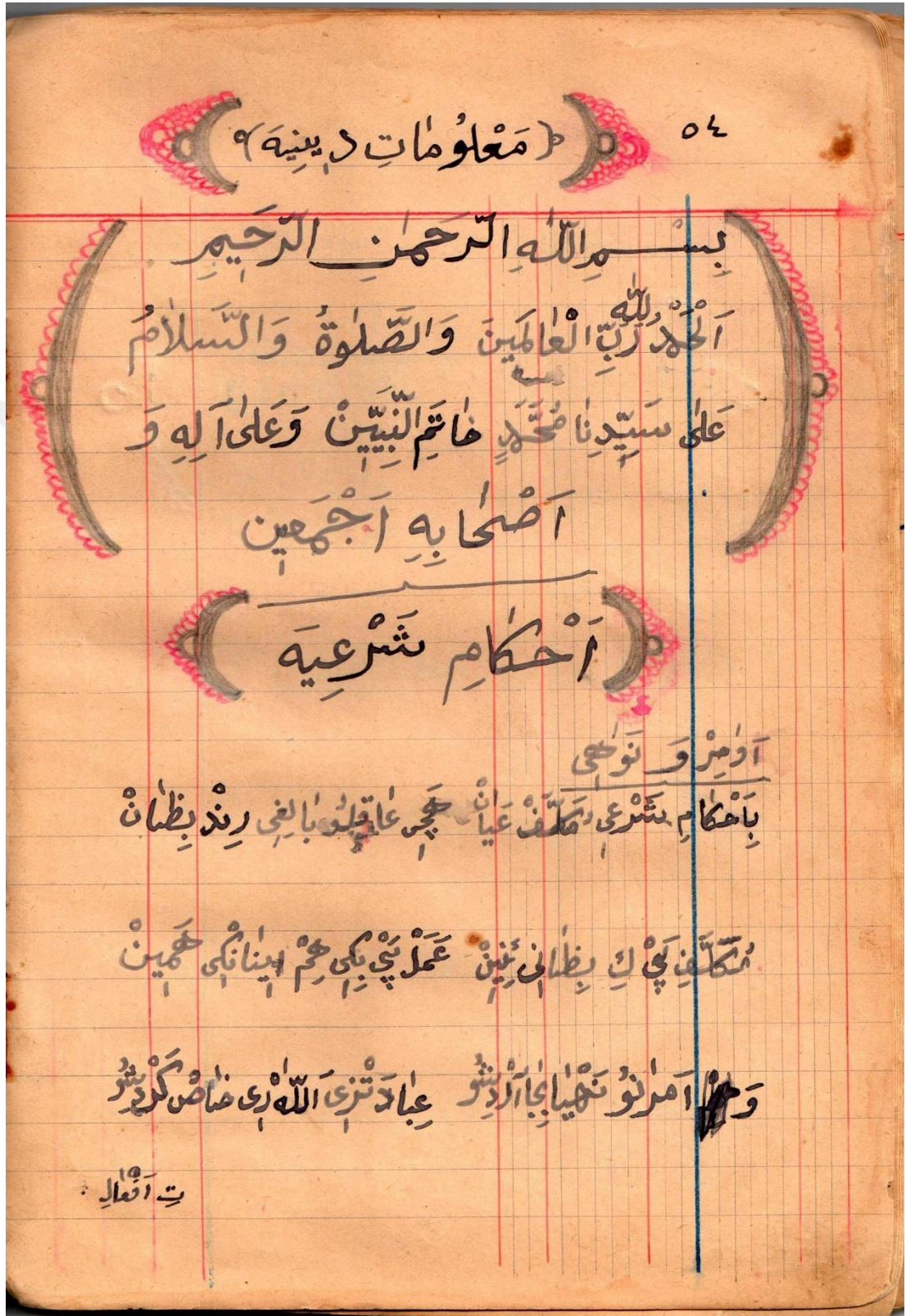
تِ بَانَجَاسِي شَيْبِ بَطَانِه عَيَانْ وَ حَيْرَتِي ادرسي رندرند بَطَانْ

و دَسِي اَبَرِ هَمِي حَايِي دَوْرُ سَلَامِي كِ مَخْصُوصِ هَمِي بِيَاڤْ

بِنِي سَوَهْمَايِ بَاوَمَارِ بَطَانْ كِ قَاتَشِي حَوَمَايِ هَمِي رَشْتِ بَقَا

Îlawe 5: Rîpelê peyên yê “Raro Raşt”î

لَقَدْ بَطَّانٌ مِّنْ مَّعْنَى فِقْهِهِ لِكَيْ يَوْمِي ظَالِمٌ مِّنْ مَّعْنَى فِقْهِهِ

وَأَمَّا مَقْصِدَاتُ بَطَّانٍ لِكَيْ ظَالِمٌ مِّنْ مَّعْنَى فِقْهِهِ سَمِعَتْ أَوْ بَطَّانٌ

فِقْهِهِ عَالِمٌ مُّجْتَهِدَانُ

أَدَلَّةٌ رَّاكُمُوهَا مَجْنُونٌ لِكَيْ مَجْتَهِدٌ هُمُ فِقْهِهِ أَوْ بَطَّانٌ

وَمَسْئَلَةٌ مُّجْتَهِدٌ كَمَا كُنُوْا وَتَعْقِيبُ آيَةِ مَسْئَلَةِ كَمَا كُنُوْا

بِحَيْثُ عَالِمٌ آيَةِ لِكَيْ تَعْقِيبُ كُنُوْا مَجَازًا فِقْهِهِ أَوْ بِنَامِهِ بَطَّانٌ

مِنْ مَوْضُوعٍ فِقْهِهِ أَدَلَّةٌ بَطَّانٌ أَدَلَّةٌ تَشْرِيحٌ مَوْضُوعٍ بَطَّانٌ

هه‌ڤی مذهبێ آئی امام شافعی مسرێ بی ئی تِ بظان شافعی

هه‌ڤی مذهبێ آئی امام مالکی مسرێ بی ئی تِ بظان مالکی

هه‌ڤی مذهبێ آئی امام حنبلی مسرێ بی ئی تِ بظان حنبلی

و مذهبێ امامی همه‌ڤی بیان بوی خری تِ هه‌ڤی بظان

فَقَدْ تَمَّ الْكِتَابُ

بِعَوْنِ اللَّهِ الْوَحَّابِ

١٤٦٧هـ

ابحاث علامات قیامت بخت کون	۴۴
ابحاث جزئی اختیار بخت کون	۴۵
صحت الرساله	۴۷
صحت شهاب لاندی پیغمبری <small>بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ</small>	۴۱
ابحاث معر جدی پیغمبر بخت کون	۴۳
ابحاث رؤیت جمالیة الله را بخت کون	۴۲
ابحاث تاثیر دی دغانا بخت کون	۴۴
صحت نصب الامام	۴۵
ابحاث سؤالی قبرا و اعوالدی قیامت بخت کون	۴۶
صحت ادب دی غازی	۴۳
صحت وزر شی	۴۶
تمت	

د شەخیدایکم جەهدی ئەوە کۆخەلکم؟ آژاوی قەسیدی ئەوە
 ئەز قەسەدا مەلای زەهەری ئەوە هەجی خەف کۆهە د شەخیدای
 خەفانایا باظەهاژگەم مەخەناجا بائەرزگە
 زەموزگەنتت بافشایگەم زەبوی آژەباوە د عەشقی ئەوە
 کۆ عەشقاوی د عەشقی ئەوە یونەبا ئەها مەک راکەریو
 کۆنوز ناخێ آژەرووان د یووە د وەهەلک یان تەشەری ئەوە
 د یەرم آژاغان قۆلان ئەوە زەبوینا صاحب عەقلان
 بکەن عەزەت زەقان لفظان ئەوە دراهمی دین د عەشقی ئەوە
 جە کۆ ئەهل درابن آژاوە زەنوز لەهەم د دەل بێن آژا
 بقلیب خۆ کۆ کل بێن آژاوە زەنار عەشقی د جەزبیدا ئەوە
 د جەزبیدا کۆ مەجذوب بێن ئەوە د عەشقی ئەوە کۆ مەشهور بێن
 بێنار عەشقی کۆ مەجذوب بێن ئەوە دراهمی سەنگ عەشقی ئەوە
 کۆ عەشقی ئەوە بکەن جەهدە ئەز روی مەهەدی مەنا خەدە
 بچسەمۆ جان بکەن عەهدی ئەوە تەکن تەزگای د عەشقی ئەوە

مۆئەلف شیخ انصاری
 اوغلی
 محمد ارسلان

Îlave 11: Cizdanê Nufusî yê Muhammedê Şêx Ensarîyî ra rîpelêk

Alle ismi, yani lâkap ve şöhreti	<i>esralan</i>
Adı	<i>Mehmet</i>
Babasının adı	<i>Şeyh Ensar</i>
Anasının adı	<i>Esra</i>
Doğum yeri	<i>Şeyh-mala</i>
Doğum tarihi	<i>295</i> <i>Abdullah</i>

Îlawe 12: Fotografê Muhammedê Şêx Ensarîyî yo ke cizdanê nufusî ey ser o yo

Îlawe 13: Resimê Muhammedê Şêx Ensarîyî yo ke fotografê ey ver o virazîyayo

T.C.
Mardin Artuklu Üniversitesi
Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü
Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**MUHEMMEDÊ ŞÊX ENSARÎ’NİN İKİ KİTABI:
“RARO RAŞT” VE “ME’LÛMATÊ DÎNÎYE”
(METİN VE İNCELEME)**

Bilal ZİLÂN
12711010

Danışman
Öğr. Gör. Mehmet TAYFUN

Mardin 2016